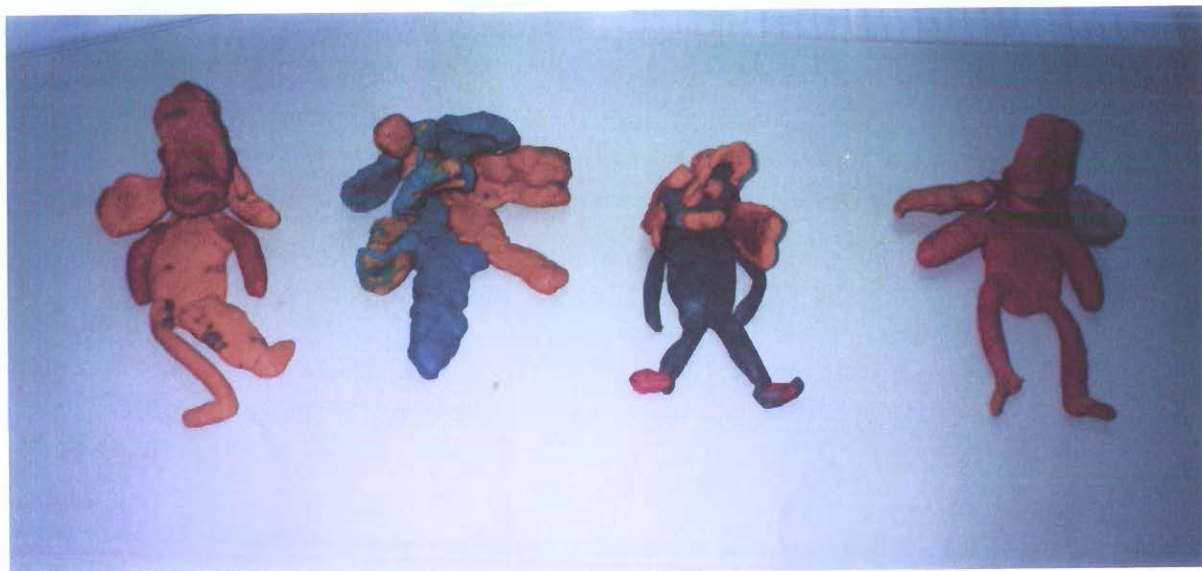

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΑΤΟΜΑ: ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΜΕΛΕΤΗ – ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΥΦΛΟ ΠΑΙΔΙ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σπουδάστρια:
Πέτρου Στέλλα

Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός:
Χαραλάμπους Μαίρη

Πτυχιακή Εργασία για τη λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ 2002

Η Τριμελής Επιτροπή για την Έγκριση της πτυχιακής εργασίας

Υπογραφή:

Υπογραφή:

Υπογραφή:

ΠΑΤΡΑ 2002

Η μελέτη αυτή αφιερώνεται στη Μαρία η οποία με ώθησε μέσα από τη συνεργασία μας να πραγματοποιήσω αυτή τη μελέτη.

Όπως επίσης και στην καθηγήτρια μου Κα Χαραλάμπους Μαίρη, για την κατανόηση και την υποστήριξή της σε όλες της δυσκολίες που αντιμετώπισα.

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου οι οποίοι με στήριξαν ηθικά και υλικά καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Επίσης, ευχαριστώ θερμά τη συνάδελφο μου Κα Κούμαλλου Άννα και όσους συνέβαλαν στη διεκπεραίωση της πτυχιακής μου εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	VI
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I	
Σκοπός μελέτης	1
Εισαγωγικά	2
Σημείωση	3
Μεθοδολογία	3
Η πρώτη επαφή με τη Μαρία	4
Τι είναι παιδί με ειδικές ανάγκες	4
Γενική αναφορά στην τυφλότητα	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	
Περιγραφή της Μαρίας	7
Περιγραφή του χώρου όπου διεξάγονταν οι συναντήσεις	8
Αναφορά στο Πλαίσιο Πρακτικής Άσκησης	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III – Α' Κύκλος: Αρχική φάση	
Οι πρώτες συναντήσεις με τη Μαρία	10
7 ^η και 8 ^η συνάντηση του Α' Κύκλου	14
9 ^η και 10 ^η συνάντηση του Α' Κύκλου	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV – Β' Κύκλος

1 ^η και 2 ^η συνάντηση του Β' Κύκλου	22
3 ^η και 4 ^η συνάντηση του Β' Κύκλου	27
5 ^η και 6 ^η συνάντηση του Β' Κύκλου: Εισαγωγή στην πλαστελίνη	29
7 ^η και 8 ^η συνάντηση του Β' Κύκλου	35
9 ^η , 10 ^η και 11 ^η συνάντηση του Β' Κύκλου	44

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V – Γ' Κύκλος: Τελική φάση

12 ^η , 13 ^η και 14 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	57
15 ^η και 16 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	61
17 ^η και 18 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	70
19 ^η και 20 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	76
Ανάλυση των κατασκευών με την πλαστελίνη	86
21 ^η και 22 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	90
23 ^η και 24 ^η συνάντηση του Γ' Κύκλου	99

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Αξιολόγηση της θεραπευτικής σχέσης	110
Συμπεράσματα – Εισηγήσεις	113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	115

Περίληψη Μελέτης

Γνωρίζοντας ότι η αναπηρία είναι μια πηγή σύγκρουσης, ανησυχίας και συναισθηματικής ενασχόλησης, έκρινα σκόπιμο να αναφέρω στην πρώτη ενότητα της μελέτης μου, τι είναι παιδί με ειδικές ανάγκες και πώς μπορούν τα παιδιά με ειδικές ανάγκες μέσα από την τέχνη να απελευθερωθούν – αφού η τέχνη προσφέρει χαρά, παιχνίδι και πασάλειμμα με τα υλικά. Στην πορεία ακολούθησε μια γενική αναφορά στην τυφλότητα.

Έχοντας υπόψιν την σημαντικότητα της διεξαγωγής των συναντήσεων μέσα στην μελέτη μου, κάνω μια σύντομη περιγραφή της Μαρίας, του χώρου όπου πραγματοποιούνταν οι συναντήσεις όπως επίσης και μια σύντομη αναφορά στο πλαίσιο πρακτικής άσκησης.

Έπειτα ακολουθούν οι συναντήσεις από την αρχική φάση μέχρι την τελική, όπου γίνεται σταδιακή ανάλυση της θεραπευτικής διαδικασίας. Όπως διαφαίνεται μέσα από το παιχνίδι η Μαρία είχε αφεθεί, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, εκφράζοντας ισχυρά αισθήματα φόβου, θυμού, έντασης και απωθημένες επιθυμίες τα οποία μοιράστηκε μαζί μου. Η οδυνηρή αλλά απαραίτητη αποστολή είχε επιτευχθεί σε κάποιο σημείο της μελέτης μου, αφού η Μαρία είχε αποδεκτεί την πραγματικότητα και είχε εκφράσει τα συναισθήματα της σχετικά με το πρόβλημα της.

Εξαπίας των περιορισμών λόγω της όρασης, από την πλευρά μου απαιτούσε περισσότερη δραστηριότητα και ενασχόληση έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια ασφαλής και άνετη κατάσταση. Σταδιακά, με την εξέλιξη της θεραπευτικής σχέσης, το είχα πετύχει με την υποστήριξη και καθοδήγηση της επόπτριας μου.

Μέσα από την θεραπευτική σχέση είχα αναπτύξει την απαιτούμενη ψυχολογική ωριμότητα, είχα ανηλεφθεί τα συναισθήματα και τις δικές μου αντιδράσεις και πώς αυτά επηρέαζαν την σχέση μου με την Μαρία. Πάνω στην αυτοεπίγνωση μου άρχισε να οικοδομείται η ενσυναίσθηση μου, η οποία μου με βοήθησε να είμαι πιο ανοικτή· να ζω

και να αντιλαμβάνομαι τα συναισθήματα του άλλου.

Προς την τελική φάση της θεραπευτικής διαδικασίας, άρχισα να προετοιμάζω την Μαρία για το κλείσιμο των συναντήσεων και ήμουν έτοιμη να μοιραστή τις προσωπικές τις αντιδράσεις, μέσα από τις διάφορες φάσεις που θα περνούσε. Η Μαρία, μέσα από τα τραγούδια της, είχε εκφράσει με πολύ παραστατικό τρόπο την σημασία που είχαν γι' αυτήν οι συναντήσεις, αλλά και μέσα από την χρήση καλλιτεχνικών υλικών όπως η πλαστελίνη. Ο σκοπός, που είχα ωθήσει την Μαρία να φτάξει με πλαστελίνη τον εαυτό της, όπως επίσης εμένα και τους γονείς της, ήταν θεραπευτικός. Ήθελα να γίνει μια ανακεφαλαίωση για το κλείσιμο των συναντήσεων και αυτό μπορούσε να γίνει μέσα από την τέχνη.

Για το κλείσιμο της μελέτης μου γίνεται μία αξιολόγηση της θεραπευτικής σχέσης, η οποία αναφέρεται στη βαθύτερη κατανόηση και εξέλιξη του εαυτού μου στη θεραπευτική διαδικασία. Τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα – εισηγήσεις της όλης μου μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Σκοπός Μελέτης

Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στη Σχολή Κοινωνικής Εργασίας του ΤΕΙ Πατρών είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ μ' ένα κοριτσάκι – τη Μαρία, ηλικίας πεντέμιση ετών, η οποία είναι εκ γενετής τυφλή.

Μέσα από την πρακτική μου άσκηση είχα συνειδητοποιήσει ότι αυτή η προσωπική μου εμπειρία ήταν ίσως το σημαντικότερο μέρος της εκπαίδευσής μου στην κοινωνική εργασία. Προς το τέλος των συναντήσεων, ένοιωσα την ανάγκη να εμβαθύνω και να επεκταθώ, βασιζόμενη στις προσωπικές μου συναντήσεις που είχα με την Μαρία, έτσι ώστε να αναλύσω με περισσότερη λεπτομέρεια και με βάση την βιβλιογραφία να έχω μια βαθύτερη και ολοκληρωμένη εικόνα της εμπειρίας μου.

Με το τέλος των συναντήσεων είχα αντιληφθεί πως η Μαρία, μέσα από το παιχνίδι, είχε εκφράσει τα συναισθήματά της, τους φόβους της, τις απωθημένες επιθυμίες, τις συγκρούσεις, τις εντάσεις και τα άγχη της, τα οποία μοιράστηκε μαζί μου. Επιπλέον είχα αντιληφθεί το ρόλο του θεραπευτή και τη στάση του, η οποία είναι καθοριστική στο παιδί. Συγκεκριμένα είχα αισθανθεί πως η Μαρία είχε ωφεληθεί μέσω της θεραπευτικής εμπειρίας, αφού η αναπηρία είναι μια πηγή σύγκρουσης, ανησυχίας και συναισθηματικής ενασχόλησης.

Αναμφισβήτητα, μέσα απ' αυτήν τη θεραπευτική εμπειρία ωφεληθήκα εξίσου και εγώ σε μεγάλο βαθμό. Για πρώτη φορά είχα εμπλακεί σε μια θεραπευτική διαδικασία, η οποία με οδήγησε σε πολλά συμπεράσματα όσον αφορά τις ανάγκες των παιδιών ηλικίας πέντε ως επτά ετών, αλλά και τις ανάγκες των τυφλών παιδιών. Συνειδητοποίησε ότι ο θεραπευτής πρέπει να είναι γνώστης της σχολικής ηλικίας και να είναι επαγγελματικά ικανός να εμπλακεί σε μια θεραπευτική σχέση. Οδηγήθηκα σε εσωτερικές αναζητήσεις, είχα εμπλακεί σε ρόλους όπου αυξήθηκε η αυτογνωσία και η αυτοεπίγνωση μου. Προσπάθησα να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις αυτής της διαδικασίας ως επαγγελματίας Κοινωνική Λειτουργός, ήρθα αντιμέτωπη με τις

αδυναμίες μου και πάλεψα με τους προβληματισμούς και τα συναισθήματά μου.

Μέσα από αυτήν τη μελέτη θα προσπαθήσω όσο μπορώ να σκιαγραφήσω ανάγλυφα αυτήν την πρωτόγνωρη για μένα εμπειρία, δίνοντας την ευκαιρία στον αναγνώστη να επωφεληθεί. Γιατί πιστεύω καμιά θεωρητική τοποθέτηση, όσο σημαντική κι αν είναι, δεν μπορεί να έχει την απήχηση που προσκομίζει το βίωμα.

Εισαγωγικά

Αρχίζοντας την παρουσίαση της μελέτης μου νιώθω την ανάγκη να αναφέρω ότι αυτή η προσωπική μου εμπειρία αποτελεί ίσως το σημαντικότερο μέρος της εκπαίδευσης μου στην κοινωνική εργασία. Μέσα από την πρακτική άσκηση, αλλά και τελειώνοντας τις σπουδές μου, ανακαλύπτω ότι αυτό που "είμαι" τώρα ως επαγγελματίας κοινωνική λειτουργός το χρωστώ στην Μαρία, αλλά και στην επόπτριά μου.

Η ανάγκη μου ν' αποκτήσω ως Κ.Λ. την δική μου ταυτότητα, πηγάζει μέσα από αυτή τη βιωματική μάθηση (αν μπορώ να ονομάσω την εμπειρία μου έτσι), την οποία παρακολουθώ προσεκτικά για αρκετό καιρό. Βέβαια βρίσκω οδυνηρή αυτήν την προσπάθεια και πάντα προσπαθούσα να την αποφύγω, από την άλλη όμως νιώθω ότι μπορώ και θέλω να εμπλακώ σε μία διαδικασία αξιολόγησης.

Η στενή εποπτεία από την έμπειρη επόπτριά μου ήταν απαραίτητη. Η εποπτεία για μένα λειτουργούσε ως μέσο υποβοήθησης για την απόκτηση γνώσεων που αναφέρονταν στον ίδιο μου τον εαυτό, τη σχέση μου με την Μαρία, τη οργάνωση και γενικότερα με το επάγγελμα.

Θα προσπαθήσω όσο μπορώ ν' ανταποκριθώ και ν' αναλύσω τη σημασία και την σπουδαιότητα της εμπειρίας μου, αν και νιώθω ότι μου είναι αρκετά δύσκολο. Γι' αυτό συγχωρέστε με αν την παρουσιάσω κατά προσέγγιση σε άλλοτε μικρότερο και άλλοτε μεγαλύτερο βαθμό.

Σημείωση

- Για την εξασφάλιση του απόρρητου έχουν τοποθετηθεί μόνο τα αρχικά των ονομάτων. Θεωρήθηκε προτιμότερο να δοθεί άλλο όνομα στο τυφλό παιδάκι αντί του πραγματικού ονόματος. Επίσης παραλείπονται κάποιες πληροφορίες που θα έβαζαν σε κίνδυνο τη διασφάλιση του απόρρητου.
- Στην οικογένεια έγινε γνωστό ότι μέρος της συνεργασίας μου με τη Μαρία μπορεί να αποτελέσει εκπαιδευτικό υλικό, με τη διαβεβαίωση της τήρησης της εχεμύθειας.

Μεθοδολογία

Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στη Σχολή Κοινωνικής Εργασίας, είχα κάνει την πρακτική μου άσκηση στο Δ' και Ε' εξάμηνο στο Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες.

Με αφορμή τη συνεργασία μου αυτή θέλησα να πραγματοποιήσω αυτή τη μελέτη βασιζόμενη στις συναντήσεις που είχα με τη Μαρία. Αφού συζητήθηκε με το Πλαίσιο Πρακτικής Άσκησης και την επόπτηριά μου, αποφασίστηκε να συνεχίσω ακόμη ένα εξάμηνο εποπτευόμενης εργασίας (εβδομαδιαίως). Παράλληλα όμως, έκανα την Πρακτική μου Άσκηση και σε άλλο Πλαίσιο. Οι συναντήσεις, μαζί με αυτό το εξάμηνο, έφτασαν τις τριαντα-τέσσερις.

Ο σκοπός των συναντήσεων, αρχικά ήταν η απασχόληση και η κοινωνικοποίηση της Μαρίας, στη συνέχεια όμως, εξελίχθηκε σε μια θεραπευτική σχέση.

Η πρώτη επαφή με την Μαρία

Οι γονείς της Μαρίας ζήτησαν βοήθεια από το Δήμο για κάποιο θέμα που τους απασχολούσε. Με την ευκαιρία αυτή το Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες είχε εμπλακεί και προσφέρθηκε ν' απασχολεί την Μαρία μια φορά την εβδομάδα. Εντελώς ευκαιριστικά, αφού έγινε η πρώτη επαφή μαζί μου, μου ανατέθηκε ν' αναλάβω

την περίπτωση. Μου δόθηκε ένα σύντομο ιστορικό και στοιχεία τα οποία ήταν σημαντικά από την Κ.Λ. του Κέντρου Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες.

Η πρώτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στον Κοινωνικό Τομέα του Δήμου Πάτρας όπου έγινε και η γνωριμία μου με την Μαρία. Ακολούθησε δεύτερη συνάντηση στο σπίτι της και κατόπιν οι συναντήσεις γίνονταν στο Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες ή στα Ψηλά-Αλώνια. Η γνωριμία μου μαζί της μ' έφερε αντιμέτωπη με ισχυρά και συνάμα παράλογα συναισθήματα με αποτέλεσμα οι πρώτες τέσσερις συναντήσεις να μην έχουν καταγραφεί.

Τι είναι παιδί με ειδικές ανάγκες

«Παιδιά με ειδικές ανάγκες θεωρούνται εκείνα που λόγω οργανικών, ψυχικών ή κοινωνικών αιτιών παρουσιάζουν καθυστέρηση στην ανάπτυξη τους, αναπηρίες ή διαταραχές στη γενικότερη ψυχασωματική τους κατάσταση σε σημείο που να δυσκολεύεται η παρακολούθηση της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και η ένταξή τους αργότερα στην παραγωγική διαδικασία. Στα παιδιά αυτά συμπεριλαμβάνονται κυρίως όσα έχουν νοητική καθυστέρηση, σωματικές αναπηρίες, διαταραχές συμπεριφοράς, προβλήματα ακοής, λόγου ή άλλες μειονεξίες.» (Επιμ. Κούρος, 1993, σελ. 69)

Κατά τον Φ. Στάθη (1994, σελ.22) «Συνήθως εμείς εννοούμε το παιδί με μειωμένες πνευματικές ικανότητες, πράγμα το οποίο αποτελεί λανθασμένη αντίληψη. Στα ειδικά άτομα περιλαμβάνονται:

- α) Οι τυφλοί και όσοι έχουν διαταραχές στην όραση.
- β) Οι κωφοί και βαρήκοοι.
- γ) Όσοι έχουν κινητικές διαταραχές (σπαστικοί κ.λ.π.).
- δ) Οι επιληπτικοί.
- ε) Όσοι έχουν νοητική καθυστέρηση.
- στ) Όσοι έχουν διαταραχές στο λόγο.

ζ) Όσοι πάσχουν από ψυχικές νόσους.

η) Όσοι εμφανίζουν “δυσκολίες μάθησης” ή είναι σχολικά ανώριμοι.»

Γενική Αναφορά στην Τυφλότητα

Σύμφωνα με την Kalish-Weiss (1983, σελ. 101) «τα τυφλά παιδιά από την αρχή της ζωής τους είναι ξαπλωμένα στις κούνιες τους και προσμένουν τον ήχο να πλησιάσει και μετά να ξεθωριάσει. Μαθαίνουν αυτούς που τα αγγίζουν και ξεχωρίζουν πώς τα αγγίζουν. Σιγά σιγά αρχίζουν να συνδέουν κάποιους ήχους με κάποια πρόσωπα. Ο δικός τους κόσμος είναι ένας κόσμος αναμονής, ακοής και αποδοχής του αγγίγματος μέσα από όλο το σώμα τους σαν ολότητα· δεν μπορούν να δεκτούν κάτι μέσα από τα μάτια τους».

«Με τον καιρό, τα τυφλά εκ γενετής, αρχίζουν να κινούν δάκτυλα, χέρια και πόδια ως ανταπόκριση σε ήχους και βρίσκουν κάποια ευχαρίστηση στην ίδια την κίνηση. Όμως σε αντίθεση με τα βρέφη που βλέπουν, τα τυφλά παιδιά παίρνουν νέο ρίσκο με κάθε κίνηση που κάνουν· το να πέφτεις σ' ένα σκληρό παιχνίδι που δεν βλέπεις πονάει, μερικές φορές είναι εκεί, μερικές δεν είναι. Χώροι και τόποι πέρα από το σώμα τους προμηνύουν κινδύνους. Οι κινήσεις μέσα στο σκοτεινό χώρο γίνονται όλο και πιο επιφυλακτικές και λιγότερο παιχνιδιάρικες. Τα βρέφη ίσως να στηρίζονται όλο και πιο πολύ στον “οικείο ήχο / άγγιγμα του ατόμου”, συνήθως της μητέρας, για να κάνει την κίνηση γι' αυτήν».

Η Kalish-Weiss (1983, σελ. 101-102) συνεχίζει και αναλύει τα εξείς: «μερικές φορές, ακόμη και ο οικείος ήχος ή άγγιγμα του ατόμου τα μετακινεί και τα αγγίζει με τρομακτικούς τρόπους. Ίσως να καταφύγουν σε ήδη περισσότερη ακινησία και / ή επανάληψη της δικής τους κίνησης την οποία μπορούν να χειριστούν και να ελέγξουν με τη θέλησή τους. Ανακαλύπτουν ρυθμικές κινήσεις των χεριών, οι οποίες τα καθησυχάζουν όταν είναι αναστατωμένα και μερικές φορές δημιουργούν σκιές με τις οποίες παίζουν. Ίσως να προσπαθήσουν λιγότερο συχνά να εξερευνήσουν στο άγνωστο σκοτάδι γύρω. Η δική τους “χρυσή εποχή” είναι χωρίς εικόνες και μορφές.

Υπάρχουν μόνο άμορφες σκιές (χωρίς μορφή, σχήμα). Δεν γνωρίζουν ότι οι άλλοι έχουν χέρια, πόδια ή σώματα όπως τα δικά τους. Τα χέρια τους γίνονται τα μάτια τους, κάνοντας την διαδικασία της επίγνωσης για τον εαυτό τους και για τους άλλους ένα αργό κοπιαστικό αίνιγμα. Ίσως να σκέφτονται (εάν μπορούσαν): "Τα χέρια των άλλων είναι σε διαφορετικούς τόπους από την τελευταία φορά; Πόσα υπάρχουν; Εγώ έχω αρκετά; Τι είναι αυτό που προκαλεί τους ήχους που ακούω; Μπορεί μέρος του εαυτού μου να κάνει τέτοιους ήχους επίσης;"»

Κατά την J. A. Rubin (1997, σελ. 185-186) «Όλα τα τυφλά παιδιά, ανεξάρτητα από το αν καταλήγουν σε κέντρα ψυχικής υγείας, περνούν από μια διαδικασία συμφιλίωσης με την αναπηρία τους, μια διαδικασία που πάντα περιλαμβάνει άρνηση, απορία, ελπίδα, οργή, πένθος και κάποιες απόπειρες αποδοχής.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Περιγραφή της Μαρίας

Η Μαρία είναι το μοναδικό παιδί της οικογένειας της. Πρόκειται για παιδί πεντέμιση ετών με φυσιολογική ανάπτυξη για την ηλικία. Είναι καστανόξανθη στο χρώμα με όμορφα παιδικά χαρακτηριστικά. Είναι εκ γενετής τυφλή και βρίσκεται στην κατηγορία των τυφλών παιδιών που έχουν γεννηθεί χωρίς βολβούς. Για το λόγο αυτό τα μάτια της, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της, αποτελούν ένα δυσάρεστο θέαμα. Είναι διαρκώς ακίνητα και συνήθως τρέχουν δάκρυα από αυτά.

Η συναισθηματική της ωριμότητα βρίσκεται πολύ κοντά στο φυσιολογικό επίπεδο της ηλικίας της, όμως λόγω του προβλήματος της πολλές φορές παρουσίαζε στοιχεία συναισθηματικής ανωριμότητας. Χαρακτηριστικό είναι ότι κάθε της κίνηση είχε και ένα σκοπό, τον οποίο όμως προκειμένου να πετύχει κάποιες φορές, εκδήλωνε στοιχεία επιθετικότητας.

Είναι ένα τρυφερό και ευκολοσχέπιστο παιδί, ιδιαίτερα με τους μεγάλους, (χαρακτηριστικό των περισσότερων παιδιών που είναι μοναδικά στην οικογένεια). Της αρέσουν πολύ τα αστεία και συνήθως είναι γελαστή και χαρούμενη.

Ένα από τα πράγματα που την ευχαριστεί ιδιαίτερα είναι το τραγούδι, με το οποίο έχει στενή σχέση. Έχει ωραία φωνή, ξέρει ωραία τραγούδια, και όπως φάνηκε μέσα από τις συναντήσεις, το τραγούδι τη βοηθά να εκφράσει πολύ καλά, συναισθήματα που δεν μπορεί να εκφράσει με λόγια. Γενικά μπορώ να πω ότι είναι ένα αξιοαγάπητο παιδί.

Οι γονείς της Μαρίας είναι άτομα μέσου κοινωνικοπνευματικού επιπέδου. Η μητέρα της εργάζεται ως νηπιαγωγός και ο πατέρας της ως τραπεζικός υπάλληλος. Η γέννηση της Μαρίας βρήκε και τους δύο γονείς απροετοίμαστους, με μεγαλύτερο βαθμό τη μητέρα, η οποία κράτησε όλο το βάρος αυτού του γεγονότος. Στην αρχή ένιωσε χαμένη και αδύναμη να τα βγάλει πέρα επειδή δεν γνώριζε τίποτα όσον αφορά την τυφλότητα και δεν ήξερε πως να ενεργήσει κατάλληλα. Με τη βοήθεια ειδικού έκανε τα πρώτα βήματα. Προσπαθεί να συμφιλιωθεί με το γεγονός, όπως επίσης και ο πατέρας

της. Παρά τις αρχικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, στο παρόν στάδιο δείχνουν ότι αγαπούν τη Μαρία και καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια να τη βοηθήσουν.

Περιγραφή του χώρου όπου διεξάγονταν οι συναντήσεις

Οι συναντήσεις μου με τη Μαρία πραγματοποιούνταν στο Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες και κάποιες φορές στην πλατεία στα Ψηλά-Αλώνια.

Το Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες αποτελείται από ένα μεγάλο δωμάτιο το οποίο εξυπηρετεί τα παιδιά που παρευρίσκονται εκεί κάθε απόγευμα και από ένα μικρό δωμάτιο το οποίο χρησιμοποιούν οι διάφορες ομάδες. Αρχικά οι συναντήσεις διεξάγονταν σε όποιο σημείο του Κέντρου μπορούσαμε να εξασφαλίσουμε χώρο. Αντιμετωπίζαμε όμως μεγάλες δυσκολίες λόγω παρέμβασης τρίτων προσώπων, μέχρι που εξασφαλίσαμε το δικό μας χώρο, (το μικρό δωμάτιο). Είναι ένα δωμάτιο 2x3 m² μ' ένα αυγοειδές τραπέζι και καρέκλες γύρω-γύρω. Το πάτωμα είναι επενδυμένο με χαλί και στη γωνιά υπάρχει ένα μικρό ντουλάπι για να τοποθετούν τα παιδιά μερικά από τα παιχνίδια τους. Υπάρχουν δύο παράθυρα με τζάμι, το ένα με θέα το δρόμο και το άλλο επικοινωνεί με το μεγάλο δωμάτιο.

Οι συναντήσεις πραγματοποιούνταν στο δωμάτιο κάθε Τετάρτη χωρίς την παρουσία τρίτων προσώπων και οι παρεμβάσεις είχαν περιοριστεί στο ελάχιστο.

Όταν ο καιρός το επέτρεπε, οι συναντήσεις διεξάγονταν στη πλατεία στα Ψηλά-Αλώνια. Εκεί είχα την ευκαιρία να δω τη Μαρία να παίζει στις κούνιες, στ' αεροπλανάκια κ.ο.κ. Μερικές φορές καθόμασταν στο συντριβάνι για να φάει τα πατατάκια, τα οποία από μόνη της έμαθε σιγά σιγά ν' αγοράζει από το περίπτερο. Στο χώρο αυτό έκανε πολλές γνωριμίες με μικρά παιδιά, έτσι είχα την ευκαιρία να δω πως συναναστρέφεται με άτομα εκτός του Κέντρου. Επιπλέον ο χώρος αυτός μου έδινε τη δυνατότητα να της περιγράψω διάφορες εικόνες όπως π.χ. τα περιστέρια, το συντριβάνι κ.λ.π.

Αναφορά στο Πλαίσιο Πρακτικής Άσκησης

Ο Δήμος Πατρέων δημιούργησε το Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες από το 1994. Είναι μια καινοτόμος δομή με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύσσονται μια σειρά δράσης με στόχους:

- Την παροχή εξειδικευμένης πληροφόρησης για τα άτομα με ειδικές ανάγκες
- Την ψυχολογική υποστήριξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες και των οικογενειών τους
- Την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας
- Τη δημιουργική απασχόληση και έκφραση των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Α' Κύκλος: Αρχική φάση

Οι πρώτες συναντήσεις με την Μαρία

Οι πρώτες τέσσερις συναντήσεις μου με την Μαρία είχαν επηρεάσει τον εσωτερικό μου κόσμο σε τέτοιο βαθμό που μου ήταν αδύνατο να τις καταγράψω. Ένιωσα έντονη αμηχανία πίσω από την οποία ήταν καλυμμένα οίκτος και μεγάλος φόβος για την εξέλιξη της θεραπευτικής σχέσης.

Στην προσπάθεια μου να αναλύσω τα συναισθήματά μου ένιωσα παρόμοια με αυτό που αναφέρει η J. A. Rubin (1997, σελ. 372) «Πέρα από τις πιο σημαντικές ανάγκες τους, υπάρχουν κάποια πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ενήλικας ο οποίος επιθυμεί να προσφέρει υποστήριξη, ενσυναίσθηση και αποδοχή στα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Τα προβλήματα αυτά οφείλονται στο γεγονός ότι τα ανάπηρα άτομα προκαλούν στους άλλους πολύ ισχυρά και παράλογα αισθήματα. Είναι σημαντικό, λοιπόν, το να έχει κανείς επίγνωση των δικών του αισθημάτων, παρορμήσεων, επιθυμιών κ.λ.π., ώστε να μην εμφανιστούν ξαφνικά στο δρόμο του.»

Στην πέμπτη συνάντηση τα συναισθήματα άρχισαν ήδη ν' αλλάζουν, παρ' ότι εξακολουθούσα να νιώθω άβολη και τρωτή. Χάρηκα που την είδα και ανυπομονούσα πώς θα εξελιχθεί αυτή η μέρα. Είχα την περιέργεια να δω και σήμερα τον εαυτό μου, πώς θα αντιδράσω στις διάφορες ερωτήσεις που θα τις έκαναν τ' άλλα παιδιά. Ήξερα ότι πριν δύο μέρες άρχισε το σχολείο γι' αυτό περίμενα λίγες γκρίνιες, αφού ήταν μια περίοδος προσαρμογής γι' αυτήν.

«Δεν είναι καθόλου παράδοξο ότι οι ψυχολογικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει το παιδί στο σχολείο, μπορεί να εκδηλωθούν από τις πρώτες κιόλας ημέρες της ζωής του.

Για τα περισσότερα παιδιά, η φοίτηση στο σχολείο αποτελεί την πρώτη τους εμπειρία παρατεταμένης απομάκρυνσης από το σπίτι. Για πολλές συνεχείς ώρες, κάθε εργάσιμης ημέρας, το παιδί απομακρύνεται από τις γνώριμες του και βολικές συνήθειες του σπιτιού, από έναν τρόπο ζωής όλο παιχνίδι και με μια στοργική μητέρα γύρω του, πάντα διαθέσιμη, για να βρεθεί "σφηνωμένη" μέσα στην αυστηρή πειθαρχία, στις κοπιαστικές μαθήσεις και στην οχλοβοή της σχολικής ζωής.» (M. Herbert, 1992, σελ. 142)

Το σημαντικότερο στοιχείο της πέμπτης συνάντησης ήταν το γεγονός ότι η Μαρία μου ζητούσε επανειλημμένα να της δώσω κάτι από την τσάντα μου. Το γεγονός αυτό με εκνεύριζε γιατί ένιωθα ότι "τα ήθελε όλα δικά της". Αφενώς, ένιωθα άσχημα που της έλεγα "όχι", αφετέρου όμως φοβόμουν την προσκόλληση.

- Μ. Θέλω να μου δώσεις κάτι από την τσάντα σου.
- Σ. Τι θέλεις να σου δώσω από την τσάντα μου; Δεν έχω τίποτα το ιδιαίτερο.
- Μ. Τι έχεις;
- Σ. Τα κλειδιά μου και το βιβλιαράκι με τα τηλέφωνα.
- Μ. Θέλω να μου δώσεις τα κλειδιά σου.
- Σ. Έλα. Αυτό που κρατάς είναι μια παπαρουνίτσα ψεύτικη.
- Μ. Και γιατί είναι πάνω στα κλειδιά; Θέλω να μου την δώσεις.
- Σ. Δεν γίνεται να σου την δώσω, είναι δώρο από μια φίλη μου.
- Μ. Γιατί σου το έδωσε;
- Σ. Για να τη θυμάμαι όταν βλέπω τα κλειδιά. Μη τα βάζεις στο στόμα σου, είναι λερωμένα.
- Μ. Θέλω να μου δώσεις κάτι άλλο.
- Σ. Τι θέλεις να σου δώσω; Δεν προτιμάς να πάμε στις κούνιες;
- Μ. Όχι θέλω να μείνω όλη την ώρα μαζί σου. Θέλω να μείνουμε μαζί όλη την μέρα. Μαζί Στέλλα μου.

Η στάση της Μαρίας με είχε προβληματίσει γιατί φοβήθηκα την προσκόλληση της Μαρίας σε μένα, γεγονός που θα ανέτρεπε τη θεραπευτική σχέση. Κράτησα μια σταθερή στάση προς την Μαρία γιατί το «να κρατάμε άθελα μας ένα παιδί πολύ εξαρτημένο, στην προσπάθεια μας να του αντισταθμίσουμε το τραύμα· ή, αντίθετα, αρνούμαστε τον απαραίτητο βαθμό εξάρτησης φοβούμενοι ότι θα δημιουργήσουμε προσκόλληση. Θα πρέπει πάντοτε να προσέχουμε ώστε οι προσδοκίες μας να μην είναι ούτε πολύ υψηλές ούτε πολύ χαμηλές, και να αποφεύγουμε να εμπλεκόμαστε ή να παρεμβαίνουμε στην πρόοδο του παιδιού με πρώιμες επεμβάσεις ή υπερβολικούς περιορισμούς». (J. A. Rubin, 1997, σελ 372)

Στην έκτη συνάντηση η Μαρία εξακολουθούσε να μου ζητά πάλι αντικείμενα από την τσάντα μου. Μετά από την καθοδήγηση της επόπτριας μου και αφού καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι δεν πρέπει να είμαι ανταγωνιστική μαζί της, αποφάσισα να της δίνω ότι μου ζητούσε. Η ανάγκη της Μαρίας να ζητά πράγματα από την τσάντα μου πήγαζε από τη σχέση που είχε με τη μητέρα της.

- Μ. Έχεις φέρει την τσάντα σου;
- Σ. Ναι.
- Μ. Αφού είπες ότι δεν θα την ξαναφέρεις.
- Σ. Τι να κάνω, την χρειάζομαι.
- Μ. Θέλω να μου δώσεις τα κλειδιά.
- Σ. Να σου τα δώσω. Έλα.
- Μ. Αυτή είναι μια ψεύτικη παπαρουνίτσα! Τώρα θα παίξουμε ένα παιχνίδι. Θα σου δείχνω ένα κλειδί και θα μου λες ποιο είναι.
- Σ. Εντάξει.
- Μ. Δεν θα σου τα δώσω τα κλειδιά... Θα τα κρατήσω εγώ.
- Σ. Και εγώ τι θα κάνω;
- Μ. Θα μείνεις όλη μέρα εδώ και θα 'ρθουν να σε βρουν εδώ. Θέλω να μου δώσεις το βιβλιάρκι με τα τηλέφωνα.

- Σ. Ορίστε.
- Μ. Θέλω να βρω το τηλέφωνο μου.
.....
- Μ. Θέλω να μου δώσεις το ρολόι σου.
- Σ. Έλα παρ' το.
- Μ. Ρολογάρα. Δεν θα σου το δώσω το ρολόι.
- Σ. Δεν πειράζει.
- Μ. Και 'συ τι θα κάνεις μετά; Δεν θα ξέρεις πότε θα 'ρθει η μητέρα μου. Έχεις στυλό;
- Σ. Ναι.
- Μ. Θέλω να μου το δώσεις.
- Σ. Εντάξει, να σου το δώσω.
- Μ. Την άλλη φορά δεν είχες φέρει στυλό μαζί σου, τώρα γιατί έφερεις;
.....
- Μ. Τώρα η τσάντα σου είναι άδεια;
- Σ. Ναι.
- Μ. Τα πήρα όλα και το ρολογάκι σου, το βιβλιάράκι σου, το στυλό, τα κλειδιά, την τηλεκάρτα. Θα μείνουμε δυόμιση ώρες εδώ και δεν θα πάμε πουθενά, μετά θα πάμε στα αεροπλανάκια και στο συντριβάνι.
- Σ. Ναι, αλλά σε μιάμιση ώρα θα 'ρθει η μητέρα σου και δεν θα φτάσουμε να πάμε ούτε στα αεροπλανάκια, ούτε στο συντριβάνι.
- Μ. ...
- Σ. Τι θα κάνεις;
- Μ. Να φύγουμε να πάμε στο αεροπλανάκι.
- Σ. Περίμενε, θα βάλεις όλα τα πράγματα που πήρες μέσα στην τσάντα.

Αφού το εφάρμοσα η Μαρία αντιλήφθηκε ότι έπαψα να είμαι ανταγωνιστική μαζί της και ότι δεν υπήρχε λόγος και η ίδια να συνεχίσει να συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά. Έβαλε όλα τα προσωπικά μου αντικείμενα στην τσάντα και στην συνέχεια πήγαμε στ' αεροπλανάκια και στο συντριβάνι.

7^η και 8^η συνάντηση του Α' Κύκλου

Σε αυτές τις δύο συναντήσεις είχα την ευκαιρία να δω την Μαρία πώς συνεργάζεται με τ' άλλα παιδιά. Αρχικά μου φάνηκε ότι είναι εγωκεντρική και θέλει να ζητά συνεχώς πράγματα από τα άλλα παιδιά.

- Μ. Που είναι το διαμαντάκι μου;
- Σ. Εδώ είναι.
- Μ. Θέλω να πάρω το διαμαντάκι σπίτι μου.
- Σ. Δεν γίνεται.
- Μ. Γιατί είναι δικό μου.
- Σ. Δεν νομίζω. Με αυτά τα παιχνίδια παίζουν όλα τα παιδιά. Το έχεις φέρει από το σπίτι σου;
- Μ. Όχι.
- Σ. Τότε πώς είναι δικό σου; Βάλε μέσα τα πράγματα και φεύγουμε.
- Μ. Όχι δεν τα βάζω.
- Σ. Έλα να χαιρετήσεις τα παιδιά.
- Μ. Γεια σου Χ., γεια σου Κ.

Εκ των υστέρων παρατηρώ ότι η Μαρία δεν παρουσίαζε εγωκεντρισμό αλλά η στάση της πιθανότατα να πήγαζε από το γεγονός της τυφλότητας της, λόγω της οποίας είχε την ανάγκη να χρησιμοποιεί την αφή. Δεύτερο, υποθέτω ότι η Μαρία πίστευε ότι με την στάση της θα είχε την προσοχή μου.

Σε κάποια άλλη προσπάθεια μου, στην όγδοη συνάντηση, για ν' αποφύγω την

συμπεριφορά της προσπάθησα να γίνω μιμητής της συμπεριφοράς της, αλλά δεν είχε επιτυχία. Ίσως γιατί το θεώρησε αστείο, αφού γινόταν με γέλια και αγκαλιές.

Πρέπει να ομολογήσω ότι η συγκεκριμένη στάση της Μαρίας, να ζητά διάφορα αντικείμενα, με εκνεύριζε. Το γεγονός αυτό δεν κατάφερα να το κρύψω στις δύο αυτές συναντήσεις και της το είπα ξεκάθαρα.

- Μ. Θέλω να μου δώσεις κάτι να κρατώ.
- Σ. Μαρία, γιατί θέλεις πάντα να κρατάς κάτι. Αυτό που κάνεις κάθε φορά με εκνευρίζει. Θέλεις να κρατάς συνέχεια τα πράγματα μου και αυτό δεν μου αρέσει. Εσύ τι λες γι' αυτό; Δεν γίνεται ότι θέλεις να το έχεις. Ήθελες να πάμε στο τρενάκι – πήγαμε, ήθελες στο υποβρύχιο – πήγαμε. Πιστεύεις ότι είναι λάθος αυτά που λέω;

Η Μαρία δεν μίλησε καθόλου, ενώ της έδωσα την ευκαιρία να μιλήσει. Στο πρόσωπο της είχε έντονη έκφραση λύπης και αυτό με στεναχώρησε ιδιαίτερα και με έκανε να σκέφτομαι μήπως της μίλησα απότομα. Βλέποντας όμως εκ των υστέρων τη συμπεριφορά της, πιστεύω ότι χρειαζόταν η παρέμβαση αυτή.

9^η και 10^η συνάντηση του Α' Κύκλου

Στις δύο αυτές συναντήσεις προσπάθησα να προετοιμάσω την Μαρία για το κλείσιμο των συναντήσεων μη ξέροντας αν θα συνεχίζονταν και μετά τις διακοπές του καλοκαιριού.

Συγκεκριμένα, στην έννατη συνάντηση ενημέρωσα την Μαρία για το κλείσιμο των συναντήσεων.

- Σ. Μαρία, να σου πω κάτι. Η επόμενη Τετάρτη θα είναι η τελευταία μας συνάντηση. Θα αρχίσουν οι εξετάσεις και μετά θα κλείσει το σχολείο μου, όπως και το δικό σου.
- Μ. Πότε θα είναι η τελευταία μας;
- Σ. Την επόμενη Τετάρτη. Πώς νιώθεις γι' αυτό;

- Μ. Πώς να νιώθω... ρε Στέλλα μου; Θέλω να σε βλέπω. Θέλω να σε ξαναδώ. Δεν θα σε ξαναδώ ρε Στέλλα μου;
- Σ. Ίσως. Εάν είμαι εδώ στο Κέντρο μετά το καλοκαίρι, τότε θα με ξαναδείς.
- Μ. Σ' αγαπάω πολύ Στελλίτσα μου!
- Σ. Και 'γω σ' αγαπώ.
- Μ. Τώρα ποιος θα με προσέχει;
- Σ. Θέλεις να σε προσέχει κάποιος;
- Μ. Ναι.
- Σ. Γιατί;
- Μ. Για να μην είμαι μόνη μου.
- Σ. Γιατί; Είσαι μόνη σου;
- Μ. Ναι.

Όπως φαίνεται πιο πάνω, η Μαρία είχε εκφράσει τα συναισθήματα της και δεν έδειξε συναισθήματα αμφιθυμίας όπως περίμενα. Για πρώτη φορά μου έδειξε καθαρά πόση σημασία είχαν γι' αυτήν οι συναντήσεις.

«Μπορεί μια σχέση μεταξύ του κοινωνικού λειτουργού και του βοηθούμενου ατόμου ν' απαρτίζεται από πέντε ή εκατόν πέντε συναντήσεις· αν ο έχει πραγματικά ανταποκριθεί στις προσδοκίες του ατόμου... το άτομο θα έχει την εμπειρία μιας σημαντικής σχέσης και θα βλέπει τον κοινωνικό λειτουργό σαν κάτι αξιόλογο γι' αυτόν.» (L. Shulman, 1983, σελ. 72)

Αυτή η συνάντηση ήταν η πιο σημαντική μέχρι τώρα αφού η Μαρία είχε αρχίσει να αναπτύσει τρόπους αντίληψης του περιβάλλοντος, δεν υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ μας και για πρώτη φορά άλλαξε το χιλιάρικο στο περίπτερο μόνη της.

- Μ. Θα αλλάξουμε λεφτά.
- Σ. Εσύ θα τ' αλλάξεις σήμερα.
- Μ. Γιατί; Εσύ να τ' αλλάξεις.

- Σ. Όχι, σήμερα θα τ' αλλάξεις εσύ.
- Μ. Εντάξει.
- Σ. Πάρε τα λεφτά.
- Μ. Τι θα πω;
- Σ. Θα πεις: "μπορείτε να μ' αλλάξετε το χιλιάρικο σας παρακαλώ;" Έλα να σε πάρω στα χέρια μου.
- Μ. Μπορείς να μου το αλλάξεις;
- Σ. Λοπόν, κράτα τα να πάμε στο τρενάκι.
- Μ. Είναι πολλά;
- Σ. Μέτρησε τα. Έλα, βάζε τα στο χέρι μου.
- Μ. Ένα... δύο... τρία... τέσσερα... πέντε... είναι πέντε.
- Σ. Μπράβο. Έλα, πάμε στο τρενάκι.

Έμμεσα, η Μαρία αφού της ανακοίνωσα για το κλείσιμο των συναντήσεων ήθελε να με στείλει κάπου που να είχε πόλεμο και όχι στην Κύπρο – το πιο πιθανό για να μην με χάσει. Έδειχνε ότι ανησυχούσε, συγχρόνως όμως ήταν θυμωμένη και ήθελε να περάσω δύσκολα.

- Μ. Θα φτιάξω φτερούγες... ένα μεγάλο αεροπλάνο.
- Σ. Γιατί θα φτιάξεις αεροπλάνο;
- Μ. Θα σε στείλω στην Ουγγαρία Στελλίτσα μου!
- Σ. Στην Ουγγαρία; Γιατί;
- Μ. Θα σε στείλω στον πόλεμο.
- Σ. Στον πόλεμο θα κάνω διακοπές; Δεν νομίζω. Μάλλον θα με "φάνε".
- Μ. Ωραία τα λες. Θα σε στείλω στην Γιουγκοσλαβία.
- Σ. Στην Κύπρο δεν θα με στείλεις;
- Μ. Όχι δεν θα σε στείλω. Θα σε στείλω στην Γιουγκοσλαβία να κάνεις

διακοπές.

-
- Μ. Πότε θα σε ξαναδώ;
 - Σ. Την επόμενη Τετάρτη.
-

- Μ. Θα σε στείλω στην Γιουγκοσλαβία... στην Μαλαισία... στην Γαλλία.
- Σ. Παντού θα με στείλεις, ε;
- Μ. Σε όλον τον κόσμο.
- Σ. Εσύ που θα πας;
- Μ. Πουθενά.

Επίσης, σε δύο σημεία προς το τέλος αυτής της συνάντησης, η Μαρία είπε ότι είναι το παιδάκι μου και ότι την προσέχω. Το γεγονός αυτό δείχνει την σχέση που είχε αναπτυχθεί μεταξύ μας, αλλά και την σπουδαιότητα που είχαν οι συναντήσεις γι' αυτήν.

Στην δέκατη συνάντηση, που ήταν η τελευταία του Πρώτου Κύκλου, έγινε ένα σημαντικό βήμα. Η Μαρία κράτησε τα λεφτά που της έδωσε ο πατέρας της, ενώ πριν τα κρατούσα εγώ. Με την καθοδήγηση της επόπτριας μου, το κατόρθωσα αυτό, αφού είχα δισταγμούς με ποιον τρόπο θα το έλεγα στην μητέρα της. Τη συγκεκριμένη μέρα, τα λεφτά τα έδωσε ο πατέρας της.

- Πατ. Έλα Μαρία λεφτά.
- Μητ. Δώσε τα στην Στέλλα.
- Σ. Σήμερα, αφού η Μαρία έχει τσέπη, θα τα βάλουμε μέσα στην τσέπη της.
- Μητ. Λοιπόν, θα μας χαιρετήσετε;
- Μ. Χαίρεται.

Αφού ξεκινήσαμε για την πλατεία, η Μαρία έδειχνε αρκετά χαρούμενη και ανέμελη. Αλλά, από την άλλη δεν έκρυψε ότι ήθελε να με ξαναδεί.

- Σ. Φαίνεσαι χαρούμενη σήμερα.

- Μ. Είμαι χαρούμενη σήμερα Στέλλα μου!
- Σ. Γιατί είσαι χαρούμενη;
- Μ. Που θα σε δω... που θα πάμε στα αεροπλανάκια.
- Σ. Είναι η τελευταία μας συνάντηση, ε;
- Μ. Δεν θα έχει άλλες Τετάρτες;
- Σ. Άλλες Τετάρτες θα υπάρχουν, αλλά δεν θα με βλέπεις πλέον κάθε Τετάρτη.
- Μ. Θα βλέπω την Μ. κάθε Τετάρτη;
- Σ. Δεν ξέρω ακριβώς αν θα σε βλέπει Τετάρτη τέτοια ώρα, πάντως θα σε βλέπει μία φορά την βδομάδα..
- Μ. Γιατί να μην σε ξαναδώ ρε Στέλλα μου; Θέλω να σε ξαναδώ.

Άρχισε πάλι να θέλει να με στείλει κάπου και σε κάποια στιγμή με έσπρωξε δυνατά, γεγονός που έδειχνε την ένταση και το θυμό που ένοιωθε.

- Μ. Το χέρι σου είναι πολύ μαλακό. Είναι ωραίο και πιο μεγάλο από το δικό μου. Θα το σφίξω δυνατά και θα το πετάξω μακριά.
- Σ. Γιατί να το πετάξεις μακριά;
- Μ. Έτσι, γιατί δεν το θέλω.
- Σ. Μετά όμως δεν θα έχω χέρι.
- Μ. Δεν με ενδιαφέρει. Εγώ θα το πετάξω. Θα το στείλω στην Ουγγαρία, εκεί που έχει Ούγγρους.
- Σ. Έλα, μην το σπρώχνεις έτσι, με πονάς.
- Μ. Δεν με ενδιαφέρει.
- Σ. Γιατί δεν σε ενδιαφέρει; Θέλεις να με πονάς;

Στο σημείο αυτό δεν απάντησε και έμεινε σιωπηλή, μέχρι που φτάσαμε στην πλατεία. Άλλαξε από μόνη της το χιλιάρικο στο περλίπτερο και έπαιξε με τα αεροπλανάκια. Σε κάποια φάση της συνάντησης, άρχισε να γκρινιάζει με το παραμικρό και έκλαψε όταν ένα παιδάκι της πήρε το κουταλάκι από το παγωτό. Πιστεύω ότι αυτό

ήταν η αφορμή, και η αιτία ήταν ότι πιθανόν δεν θα με ξαναέβλεπε.

Σ' αυτήν την συνάντηση της έδωσα μια τηλεκάρτα όπως της είχα υποσχεθεί και έδειξε πόση μεγάλη σημασία είχε γι' αυτήν να είχε κάτι δικό μου.

- Σ. Θυμάσαι που σου είχα υποσχεθεί ότι όταν τελειώσουν οι μονάδες από την τηλεκάρτα θα σου την δώσω;
- Μ. Ναι.
- Σ. Επειδή έχουν τελειώσει οι μονάδες και κρατάω την υπόσχεση μου, σου την έφερα σήμερα. Έλα.
- Μ. Τώρα έχω τηλεκάρτα. Αυτή είναι δική μου τηλεκάρτα. Εσύ τώρα τι θα κάνεις;
- Σ. Θα αγοράσω άλλη από το περίπτερο.
- Μ. Πόση ώρα τηλεφωνούσες και τέλειωσαν οι μονάδες;
- Σ. Ήταν αρκετά τηλεφωνήματα.
- Μ. Αυτήν την τηλεκάρτα θα την έχω εγώ. Δεν θα την δώσω στη μητέρα μου. Θα της πω: "Αυτή είναι δική μου τηλεκάρτα. Δεν θα την παίρνεις και ούτε θα την έχεις με τις άλλες τηλεκάρτες. Αυτή είναι δικά μου, μου την χάρισε η Στέλλα."

Σ' αυτήν την συνάντηση η μητέρα της Μαρίας της έδωσε ένα μικρό δωράκι για να μου το δώσει. Ένιωσα αμηχανία και δεν ήξερα κατά πόσο ήταν σωστό να το πάρω. Τελικά το πήρα γιατί μου το έδινε με πολλή αγάπη.

- Μ. Αυτό είναι ένα μικρό δωράκι για σένα.
- Μητ. Πες γιατί το κάνεις.
- Μ. Επειδή θα έχεις εξετάσεις και δεν θα μπορείς να με βλέπεις.
- Μητ. Για ποιον άλλο λόγο; Για την...
- Μ. Γιατί σ' ευχαριστώ που με πηγαίνεις βόλτα στο αεροπλανάκι και στο τρενάκι.

- Σ. Μαρία μου δεν ήταν ανάγκη να μου κάνεις δώρο.
- Μητ. Ναι ήταν ανάγκη... πες της.
- Μ. Ήταν ανάγκη.
- Σ. Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Στο κλείσιμο ήταν κι ο πατέρας της Μαρίας για πρώτη φορά, γεγονός που φανέρωσε την σημασία που είχαν γι' αυτούς οι συναντήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV

Β' Κύκλος

1^η και 2^η συνάντηση του Β' Κύκλου

Η πρώτη συνάντηση του Β' Κύκλου άρχισε μετά τις διακοπές του καλοκαιριού. Ουσιαστικά για τρεις περίπου μήνες δεν είχα κάποια επάφη με την Μαρία. Δεν ήταν προετοιμασμένη για την έναρξη των συναντήσεων, γιατί η μητέρα της ήθελε να της κάνει έκπληξη και η αντίδρασή της ήταν απόλυτα αυθόρμητη.

- Μητ. Τι σου κάναμε Μαρία...;
- Μ. Έκπληξη! Τώρα θα σας βλέπω;
- Τ. Τώρα, ναι θα μας βλέπεις.
- Μ. Γιατί πριν δεν σας έβλεπα.
- Τ. Είχαμε κλείσει. Τώρα όμως που ήρθε και η Στέλλα θα μας βοηθά.
- Μ. Η Στέλλα!! Στέλλα!!
- Σ. Τι κάνεις Μαρία είσαι καλά;
- Μ. Ναι.
- Σ. Πέρασες ωραία το καλοκαίρι;
- Μ. Ναι.

Παρά το γεγονός ότι η Μαρία έδειχνε ενθουσιασμό στην αρχή, εντούτοις στη συνέχεια ήταν πάρα πολύ αντιδραστική μαζί μου και τελικά μου έσπασε και το ρολόι μου.

- Σ. Έλα Μαρία, μη μου τραβάς το ρολόι. Θα το σπάσεις. Σε παρακαλώ Μαρία. Τώρα τι έκανες; Κοίταξε τι μου έκανες. Βάλε το δάκτυλο σου να δεις. Μαρία σε

παρακαλώ μην το τραβάς. Θα το σπάσεις. Τι έκανες; Τώρα τι θα κάνω; Θα πρέπει να αγοράσω άλλο.

- Μ. Θα πας στο περίπτερο να πάρεις άλλο;
- Σ. Δεν πουλάνε στο περίπτερο.
- Μ. Πού πουλάνε;
- Σ. Σε κατάστημα που πουλάνε ρολόγια.

Αισθάνθηκα απογοήτευση, όχι βέβαια για το ρολόι, αλλά για τους λόγους που αναφέρει η J. Johnson Τουρνά (1992, σελ. 307).

«Είμαι τόσο περήφανη για μένα. Αισθάνθηκα εκείνο το φοβερό φτερούγισμα στο στομάχι περιμένοντάς τον (αναφέρεται στο ραντεβού που είχε με κάποιον). Αρχισα και να σκέφτομαι και να νοιώθω όπως παλιά. Δεν του αρέσω, θα έπρεπε να είχα φερθεί διαφορετικά. Μόλις κατάλαβα ότι σκέφτομαι έτσι, προσπάθησα να ελέγξω τα συναισθήματά μου. Έλεγα στον εαυτό μου ότι δεν μπορώ να ελέγχω εκείνον. Μπορώ μόνο να ελέγχω τα δικά μου συναισθήματα. Ενοιωσα ν' απελευθερώνομαι, κι αισθάνθηκα λύπη συνάμα κι ανακούφιση. Χρειάζεται ν' αναθεωρήσω αυτά που ξέρω και θα πρέπει να μάθω να σκέφτομαι για όλα ξανά από την αρχή.»

Ζήτησα την καθοδήγηση της επόπτριας μου, όπως πάντα, η οποία με συμβούλεψε να συγκεντρώσω και να αξιολογήσω τα μέχρι τώρα στοιχεία και να τεθεί ξανά ο στόχος της συνεγασίας. Σε πολλά σημεία βέβαια, είναι ελλειπής – είναι σημαντικό στοιχείο όμως, γιατί παρουσιάζει την εικόνα που είχα σχηματίσει τη δεδομένη στιγμή.

Παρουσιαζόμενο πρόβλημα:

- Φύση προβλήματος: εκ γενετής τύφλωση.
- Παράγοντες που προκάλεσαν το πρόβλημα: πιθανά αίτια η ηλικία της μητέρας της.
- Τι βλέπει σαν λύση: να μπορέσει κάποτε να δει.
- Τι θέλει από την οργάνωση: να απασχολείται κάποιες ώρες μέσα από το παιχνίδι.

- Αμοιβαία συμφωνία επί του προβλήματος για μελέτη από τον Κ.Λ. και τον πελάτη: χρησιμοποίηση διαφόρων μέσων μέσα από το παιχνίδι.

Τρέχουσα πραγματικότητα:

- Συνθήκες διαβίωσης: μοναχοπαιδί.

Μητέρα: νηπιαγωγός.

Πατέρας: τραπεζικός.

Κατοικία: περιοχή της Πάτρας.

Οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο: καλό.

Κοινωνικές σχέσεις: όχι πολλές έως περιορισμένες.

- Σχέσεις των μελών της οικογένειας: μέτριες.
- Τι επίδραση έχει η τρέχουσα κατάσταση στον πελάτη και στην οικογένεια του: τεταμένες σχέσεις.

Αξιολόγηση προσωπικότητας ατόμου – πελάτη:

- Δομή της προσωπικότητας:

Σχέσεις: μπορεί και δημιουργεί σχέσεις με άτομα με το ίδιο πρόβλημα, καθώς επίσης και με μεγαλύτερα που βρίσκονται στους χώρους που κινείται.

Εκτίμηση της άμεσης πραγματικότητας:

Ικανοποιητικός βαθμός όσον αφορά τον προσδιορισμό των ορίων, αναγνωρίζει τις υποχρεώσεις της, συμπεριφέρεται πιο ώριμα από πριν και λιγότερο εγωκεντρικά. Συναναστρέφεται περισσότερο με παιδιά, έχουν εξαλειφθεί κάποια στοιχεία επιθετικότητας που έδειχνε πριν. Τώρα ζητά περισσότερη επικοινωνία και αναγνώριση και τέλος, το πιο σημαντικό, έχει μιλήσει για το πρόβλημα της και για το πώς νιώθει γι' αυτό.

Θεραπεία – θεραπευτικοί στόχοι:

- Άμεσοι και απώτεροι στόχοι θεραπείας: συναναστροφή με συνομήλικα παιδιά της ηλικίας της, ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων. Προσδιορισμός ορίων όσον αφορά τη Μαρία, αλλά και προσδιορισμός ορίων στα χρονικά όρια των συναντήσεων. Έκφραση συναισθημάτων σχετικά με το πρόβλημα.

Μετά από αυτό αισθάνθηκα πιο δυνατή αφού ένιωσα ότι ήδη οι στόχοι άρχισαν να

υλοποιούνται. Παράλληλα αντιλήφθηκα ότι το πρόβλημα δεν έγκειται στην θεραπευτική σχέση αλλά σε αυτό που αναφέρεται η J. A. Rubin (1997, σελ. 371).

«Πολλές φορές, όμως είναι δύσκολο να αποδεχθούμε την ζωτικότητα και τη βία των αισθημάτων που κρύβουν μέσα τους αυτά τα συνήθως ήσυχα και υποτακτικά παιδάκια. Ίσως επειδή δεν τολμούν να προβάλουν αντιρρήσεις σε αυτούς από τους οποίους εξαρτώνται πραγματικά, τα ανάπηρα παιδιά κρατούν συχνά κρυμμένα αισθήματα θυμού. Λες και ξεσπάνε για να αποδεσμευθούν, αυτά τα συναισθήματα εμφανίζονται γρήγορα και αυθόρμητα στα συμβολικά παιχνίδια και στα έργα τους. Το παιδί μπορεί, για παράδειγμα, να θέλει να σπάσει το προϊόν του καταστρέφοντας συμβολικά κάποιο πρόσωπο.»

Στην επόμενη συνάντηση είχα την ευκαιρία να βρεθώ μερικά λεπτά με τη μητέρα της Μαρίας, χωρίς να μας ακούει η ίδια. Μου ανέφερε σχετικά με την επέμβαση της Μαρίας κατά τη διάρκεια της απουσίας μου και τα μετεγχειρητικά στάδια. Μ' είχε πληροφορήσει ότι πριν ένα μήνα δέκτηκε εγχείρηση και μετά από αυτό παρουσίασε αϋπνίες και έντονες αντιδράσεις. Έτσι κατάλαβα ότι ένας λόγος των αντιδράσεων της, στην προηγούμενη συνάντηση, ήταν και αυτός. Επίσης μου μίλησε με μεγάλη δίψα για τις σχέσεις της Μαρίας με τον υπόλοιπο οικογενειακό της κύκλο και την εξάλιση της μέχρι σήμερα.

Ένωσα ότι η μητέρα της προσπαθούσε να δικαιολογήσει τις εξαρτήσεις της Μαρίας, που πιθανότατα η ίδια της δημιούργησε στην προσπάθειά της να την προστατεύσει από τρίτους, μεταβιβάζοντας της ευθύνες για το πρόβλημα της εξάρτησης στους συγγενείς. Π.χ. είχα παρατηρήσει ότι δεν της επέτρεπε να κρατά τα λεφτά που τις έδινε με την πρόφαση ότι θα τα έβαζε στο στόμα της και ότι της έδινε υπερβολικό ποσό (2000 δρχ.) για μια βόλτα.

- Μητ. Αφού να φανταστείς από τριών χρονών μπορούσε να κινηθεί άνετα στο σπίτι, αλλά μου την έχουνε χαλάσει. Όλοι στο σπίτι δεν την άφηναν να κάνει οτιδήποτε, γι' αυτό και αυτή το εκμεταλλεύτηκε. Και η παιδοψυχολόγος μου έχει πει ότι είναι ένα παιδί με μεγάλες ικανότητες, αλλά την έχουμε καλομάθει, την έχουμε χαλάσει.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η μητέρα της Μαρίας, στην προσπάθεια της να καλύψει τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η ίδια σε σχέση με την Μαρία, χρησιμοποίησε την προβολή ως μηχανισμό άμυνας.

«Η προβολή σχετίζεται με την εκλογίκευση. Το άτομο προβάλλει πάνω σε πρόσωπα, αντικείμενα ή καταστάσεις κάθε επώδυνη για τον εαυτό του και κοινωνικά απαράδεκτη ιδέα, επιθυμία ή συναισθηματική κατάσταση. Ο καταστηματοάρχης π.χ. αποδίδει τις δικές του αποτυχίες στην αδεξιότητα των υπαλλήλων του. Ο δάσκαλος προβάλλει τους δικούς του αδέξιους διδακτικούς χειρισμούς στη χαμηλή νοημοσύνη των μαθητών του. Ο ανήθικος κατηγορεί τους άλλους για ανηθικότητα. Ο κλέφτης, ο ψεύτης, ο απατεώνας αποδίδει στους άλλους την ιδιότητα της κλεψιάς, του ψέματος, της απατεωνιάς. Στην προβολή καταφεύγουν πιο συχνά τα παιδιά για να αιτοφύγουν την πτωρία. Στην ερώτηση “ποιος έκλεψε τα γλυκίσματα” το παιδί απαντά “εγώ ένα πήρα, οι άλλοι γέμισαν τις τσέπες τους”.» (Β. Χααραλαμποπούλου, 1987, σελ. 136)

Τα πιο πάνω αναφέρονται με τη μητέρα της Μαρίας, γι' αυτό αντιμετώπισα τα κύρια θέματα που την απασχολούσαν με προσοχή και δεκτικότητα, πράγμα που πρέπει να αντιλήφθηκε αφού έδειξε να αισθάνεται ασφαλής αποκαλύπτοντας την ιστορία της. Οι αρχές της Κ. Ε. που εφάρμοσα είναι: σεβασμός στην αξία και στην αξιοπρέπεια του ατόμου, και κατανοήση ότι κάθε συμπεριφορά του ατόμου όσο παράλογη κι αν φαίνεται έχει νόημα και σκοπό. Επίσης, έδειξα προσοχή, σεβασμό και ενδιαφέρον γι' αυτά που μου ανέφερε.

Κατά την συνάντηση αυτή, εκτός από τη συνεργασία που είχα με τη μητέρα της, είχα την ευκαιρία να δω αρκετή ώρα τη Μαρία σε συνεργασία με τα άλλα άτομα. Αντιλήφθηκα ότι οι σχέσεις αυτές παρουσιάζουν βελτίωση και δεν είναι τόσο απαιτητική όσο άλλες φορές.

- Σ. Τι λες Μαρία, ν' αρχίσουμε να τα μαζεύουμε;
- Μ. Να μείνουμε μωρέ, ακόμη λίγο. Βρες μου τον ήλιο.
- Σ. Αφού ξέρεις πως είναι, ψάξε, είναι μπροστά σου.
- Μ. Τώρα θέλω ένα μικρότερο ήλιο.

- Σ. Ψάξε να τον βρεις.
- Μ. Ποια είναι αυτή;
- Σ. Είναι η Δ. Κάνει κουκλοθέατρο.
- Δ. Γεια σου. Πώς σε λένε;
- Μ. Μαρία.

.....

- Σ. Θες να φύγουμε, ή ν' ακούσουμε το παραμύθι;
- Μ. Ν' ακούσουμε το παραμύθι. Τι είναι αυτό;
- Δ. Είναι κουδούνι. Το κτυπάμε όταν θέλουμε να κάνουμε ησυχία.

3^η και 4^η συνάντηση του Β' Κύκλου

Αυτό που με προβλημάτισε στην Τρίτη και τέταρτη συνάντηση ήταν η επιθετικότητα της Μαρίας. Ενώ οι συναντήσεις άρχισαν καλά, χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα – η Μαρία ήταν ευδιάθετη, τραγουδούσε για πρώτη φορά ασταμάτητα και φαινόταν πολύ χαρούμενη – εντελώς ξαφνικά έδειξε επιθετικότητα.

- Μ. Για να δω λίγο το ρολόι σου, εκεί που σου το είχα σπάσει.
- Σ. Αγόρασα άλλο.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Αφού είχε σπάσει. Τι να έκανα;
- Μ. Που πήγες και το αγόρασες; Εκεί που πουλάνε ρολόγια;
- Σ. Ναι, εκεί.

.....

- Σ. Μαρία, γιατί με κτύπησες; Πόνεσα. Έλα Μαρία, σταμάτα. Μη με κτυπάς. Γιατί με κτυπάς τώρα; Τι σου έκανα; Σου έκανα κάτι και σε πείραξε; Πες μου;
- Μ. Όχι.

- Σ. Τότε γιατί με κτυπάς; Μαρία σε παρακαλώ σταμάτα. Σταμάτα, είπα. Εγώ σε κτύπησα καμιά φορά; Πες μου, σε κτύπησα;
- Μ. Όχι.
- Σ. Τότε γιατί με κτυπάς; Σου έκανα κάτι και σε πείραξε;
- Μ. Όχι.
- Σ. Τότε σταμάτα να με κτυπάς.

Με προβλημάτισε η απροσδόκητη συμπεριφορά της Μαρίας και δεν το κρύβω ότι ένιωσα μεγάλη απογοήτευση για το ρόλο ως θεραπευτής. Προσπαθώντας να αναλύσω τη συμπεριφορά της στο παρόν στάδιο κάνω δύο υποθέσεις: Η πρώτη είναι ότι η Μαρία έγινε επιθετική μόλις ανακάλυψε ότι αντικατέστησα το ρολόι που έσπασε. Ίσως γιατί το σπάσιμο του ρολογιού κάτι συμβόλιζε γι' αυτήν, όπως ο χρόνος που ήθελε να της δίνω χωρίς όρια. Η δεύτερη, κατέληξα μετά από μελέτη, είναι ότι η Μαρία ίσως να μεταβίβαζε συναισθήματα που ένιωθε για τη μητέρα της σε 'μένα. Όπως διαφέρεται:

«Η φαντασίωση ότι η μητέρα δεν έδωσε στο παιδί τα κατάλληλα εφόδια ή ότι του τα πήρε γιατί το παιδί έκανε κάτι "κακό" είναι πολύ κοινή. Ένας από τους λόγους για τους οποίους ένα τυφλό παιδί παρεμποδίζεται να εκφράσει θυμό εναντίων κάποιου από τους γονείς του είναι η πολύ ρεαλιστική του εξάρτηση από το γονέα αυτόν.» (Α. Rubin, 1997, σελ. 181)

Προσπάθησα να συζητήσω το θέμα με τη Μαρία, αλλά δεν έδειξε καμιά προθυμία να το συζητήσει. Μέσα από τις εποπτείες, πήρα το μήνυμα ότι έπρεπε να είμαι πιο αυστηρή μαζί της σε τέτοιες περιπτώσεις, να την πιάνω από το χέρι με δύναμη και να το συζητώ. Αυτό προσπάθησα να κάνω και στην τέταρτη συνάντηση όπου και φάνηκε άμεσα το αποτέλεσμα.

- Σ. Τι κάνεις τώρα; Γιατί μου τράβηξες τα μαλλιά; Πες μου.
- Μ. Άφησε μου το χέρι. Με πονάς.
- Σ. Και 'συ με πόνεσες. Γιατί μου τράβηξες τα μαλλιά μου;

5^η και 6^η συνάντηση του Β' Κύκλου – Εισαγωγή στο παιχνίδι της πλαστελίνης

Στην πέμπτη συνάντηση είχα μαζί μου την επόπτρια μου, η οποία ήθελε να γνωρίσει τη Μαρία και να αποκτήσει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα γι' αυτήν. Γι' αυτόν το λόγο είχα αγχωθεί για το πώς θα εξελιχθεί η συνάντηση αυτή, αλλά και επειδή ένιωθα ότι κάπου θα γινόταν κάποιος έλεγχος της δουλειάς μου. Από τη σύγχυση μου δε θυμόμουν ακριβώς όλες τις λεπτομέρειες της συνάντησης.

Ήταν η πρώτη φορά που είχε εμπλακεί εσκεμμένα τρίτο άτομο στις συναντήσεις και το γεγονός αυτό δε φάνηκε να πείραζε καθόλου την Μαρία.

- Κα Χαρ. Γεια σου Μαρία.
- Σ. Μαρία, σήμερα έχουμε μαζί μας μια κυρία.
- Κα Χαρ. Μαρία, με λένε Μαίρη.
- Μ. Μαίρη. Και γιατί σε λένε Μαίρη;
- Κα Χαρ. Έτσι με φωνάζουν. Έτσι με έχουνε βαφτίσει... Μαίρη. Σε πειράζει να μείνω λίγο εδώ μαζί σας;
- Μ. Όχι.

Μετά τη γνωριμία, η επόπτρια μου έδωσε στη Μαρία πλαστελίνη.

- Κα Χαρ. Εγώ έχω εδώ λίγη πλαστελίνη.
- Μ. Που τη βρήκες;
- Κα Χαρ. Εδώ στο κέντρο. Θες να σου δώσω λίγη να παίξεις;
- Μ. Έχω τα τουβλάκια... μόνο με τα τουβλάκια παίζω.
- Κα Χαρ. Γιατί δεν παίζεις και κάτι άλλο;
- Μ. Αφού μόνο τουβλάκια μου δίνουνε.
- Κα Χαρ. Γιατί; Ζήτησες και δεν σου έχουνε δώσει;
- Μ. Όχι δε ζήτησα.

- Κα Χαρ. Ξέρεις τι είναι η πλαστελίνη;
- Μ. Ναι έχει στο σχολείο μου.
- Κα Χαρ. Εδώ έχω πλαστελίνη. Θες να σου τη δώσω;
- Μ. Ναι. Την έβαλα εδώ μπροστά σου. Μπορείς να την αγγίξεις.

.....

- Μ. Είναι μια σφαίρα.
- Κα Χαρ. Θες να σου δώσω πλαστελίνη, να φτιάξεις και 'συ κάτι;
- Μ. Ναι.
- Κα Χαρ. Ορίστε. Αυτή είναι πλαστελίνη με περιτύλιγμα. Τι θες να φτιάξεις;
- Μ. Σφαίρες.

.....

- Κα Χαρ. Πόσες σφαίρες έφτιαξες;
- Μ. Τέσσερις.
- Κα Χαρ. Θες κι άλλη πλαστελίνη;
- Μ. Ναι.

«Η εισαγωγή των καλλιτεχνικών υλικών κάνει το παιδί να νιώθει ελεύθερο, όταν χρησιμοποιεί τη δημιουργική καλλιτεχνική του εμπειρία ως μέσο για να αντέξει τις ματαιώσεις που αναπόφευκτα προκαλούνται. Οι ματαιώσεις αυτές έχουν τη ρίζα τους στην πρώιμη σχέση με τη μητέρα και τώρα μπορούν να αναδημιουργηθούν με μια λιγότερο τραυματική μορφή. Η έσχατη αναβίωση αυτών των ενσπικτωδών συναισθημάτων, μαζί με την ολοένα αυξανόμενη ικανότητα συμβολισμού και μετουσίωσης, επιτρέπει στο παιδί να τα "επεξεργάζεται" και να τα ολοκληρώνει.» (T. Dalley, C. Case, J. Schaverien, F. Weir, D. Halliday, P. Hall, D. Waller, 1995, σελ. 49-51)

- Κα Χαρ. Τι θες να φτιάξουμε; Τι μπορούμε να φτιάξουμε με τη σφαίρα; Θες να φτιάξουμε έναν άνθρωπο;

- Μ. Ναι.
- Κα Χαρ. Τι να φτιάξουμε πρώτα;
- Μ. Τα πόδια του. Πώς να τα κάνω;
- Κα Χαρ. Πώς είναι εσένα τα ποδαράκια σου; Άγγιξε και πες μου.
- Μ. Μακρουλά.
- Κα Χαρ. Ναι. Σωστά.
- Μ. Θα κάνω εγώ το ένα και εσύ το άλλο.
- Κα Χαρ. Θα τα βάλουμε εδώ... μπροστά σου. Τώρα τι θα φτιάξουμε;
- Μ. Το κεφάλι.
-
- Κα Χαρ. Και πού θα τη βάλουμε;
- Μ. Από πάνω από τα πόδια.
- Κα Χαρ. Ενώνουμε τα δύο πόδια, προς τα πάνω και βάζουμε το κεφάλι. Τώρα τι θα κάνουμε;
- Μ. Τα χέρια.
- Κα Χαρ. Πού θα βάλουμε τα χέρια;
- Μ. Κάτω από τα πόδια.
- Κα Χαρ. Άγγιξε αυτό που έχεις κάνει και βάλε τα χέρια όπου θες εσύ.
- Μ. Εδώ θα τα βάλω.
- Κα Χαρ. Πού το έχεις βάλει;
- Μ. Κάτω από το κεφάλι.
- Κα Χαρ. Πόσα χέρια έχεις κάνει;
- Μ. Ένα.
- Κα Χαρ. Θα κάνεις ακόμη ένα;

– Μ. Ναι.

.....

– Κα Χαρ. Είναι εντάξει τώρα το ανθρωπάκι; Χρειάζεται κάτι άλλο;

– Μ. Όχι.

– Κα Χαρ. Τίποτε άλλο;

– Μ. Όχι.

– Κα Χαρ. Θες να του βγάλουμε ένα όνομα, να το βαφτίσουμε; Τι θες να το βαφτίσουμε;

– Μ. Λόλα.

– Κα Χαρ. Α... είναι η Λόλα. Ωραία! Τι να κάνουμε τώρα τη Λόλα;

– Μ. Να την πάμε μακριά... στην άκρια.

– Κα Χαρ. Να την πάμε μαζί. Ωραία. Θα την αφήσουμε εδώ;

– Μ. Ναι.

Μελετώντας το βιβλίο “Θεραπεύοντας Παιδιά μέσα από την Τέχνη”, διαπίστωσα ότι η επέμβαση της επόπτριας μου, τη συγκεκριμένη στιγμή, δεν ήταν καθόλου τυχαία, αλλά είχε υπόψη της αυτά που αναφέρονται πιο κάτω:

«Εφόσον ο προσδιορισμός του εαυτού και η ανεξάρτητη λειτουργία είναι οι δύο από τους βασικότερους σκοπούς της τέχνης για ανάπηρους, η δομή μέσα στην οποία επιτυγχάνονται έχει ζωτική σημασία. Βασικό στοιχείο αυτής της υποστηρικτικής δομής είναι η διάθεση των ίδιων υλικών και η τοποθέτησή τους με τέτοιο τρόπο ώστε ένα ανάπηρο να μπορεί να τα προμηθεύεται και να τα χρησιμοποιεί κατά το δυνατόν χωρίς την βοήθεια των ενηλίκων.» (J. A. Rubin, 1997, σελ.396)

Η επέμβαση της επόπτριας μου ήταν πολύ βοηθητική γιατί πλέον είχα ένα νέο θεραπευτικό υλικό, το οποίο με απομάκρυνε από την μονοτονία του παιχνιδιού που χρησιμοποιούσα μέχρι σήμερα (τουβλάκια).

Στην επόμενη συνάντησή προσπάθησα να συνεχίσω το παιχνίδι της πλαστελίνης,

αλλά η Μαρία ήταν αρνητική. Ίσως γιατί ήθελε να συνεχίσει με την επόπτρια μου, με την οποία και άρχισε.

- Μ. Τη Λόλα την έχω φτιάξει μαζί με τη Μαίρη. Πότε θα έρθει η δασκάλα σου.
- Σ. Δεν ξέρω, δεν μου έχουν πει. Θέλεις να ξανάρθει.
- Μ. Ναι. Να φτιάξουμε το παιδάκι της Λόλας και να το βγάλουμε Λολίτα.
- Σ. Θεες να το φτιάξουμε εμείς οι δύο;
- Μ. Όχι. Εσύ δεν ξέρεις. Μόνο η Μαίρη ξέρει.
- Σ. Να προσπαθήσουμε εμείς οι δύο και ίσως το καταφέρουμε.
- Μ. Όχι. Εσύ δεν ξέρεις. Να πεις στη δασκάλα σου να σε μάθει.

Για το λόγο αυτό δεν επέμενα. Κάτι άλλο που ήταν αξιοσημείωτο στη συνάντηση αυτή ήταν όταν η Μαρία έφπαξε ένα αεροπλάνο με τουβλάκια.

- Μ. Τώρα θα φτιάξω ένα αεροπλάνο.
-
- Μ. Είναι πολύ μεγάλο το αεροπλάνο.
- Σ. Ποιοι θα ήθελες να μπούνε μέσα στο αεροπλάνο;
- Μ. Ο Κ. Κ., η μητέρα μου, ο πατέρας μου, η γιαγιά μου.
- Σ. Εσύ θα μπεις μέσα στο αεροπλάνο;
- Μ. Όχι... το αεροπλάνο είναι μεγάλο.
- Σ. Θα χωράει πολλούς τότε;
- Μ. Χωράει πολλούς, αλλά εμείς θα βάλουμε λίγους.
- Σ. Ποιους άλλους θα ήθελες;
- Μ. Τη μητέρα μου, τον πατέρα μου... πάει στην Αθήνα.
- Σ. Εσύ δεν θα πας Αθήνα;
- Μ. Όχι δεν μου αρέσει η Αθήνα.
- Σ. Γιατί δεν σου αρέσει η Αθήνα;

- Μ. Δεν μου αρέσει.

Ήταν φανερό ότι η Μαρία ήθελε να διώξει από κοντά της όλη την οικογένεια της, συνειδητά ή ασυνειδητά. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι τα τυφλά παιδιά αποδίδουν ευθύνες για την τυφλότητα τους στους γονείς τους. Επίσης, το ότι δεν ήθελε να πάει Αθήνα ίσως συνδέεται με την επέμβαση την οποία έκανε πριν λίγο καιρό στην Αθήνα.

Το τελευταίο σημείο που ήθελα να θίξω σε αυτήν τη συνάντηση είναι ότι για πρώτη φορά ήμουν τόσο περιγραφική με τη Μαρία γιατί άρχισα να συναισθάνομαι τις ανάγκες της.

- Μ. Πες μου λίγο που βρίσκονται τα δύο περίπτερα.
- Σ. Λοπόν. Το ένα περίπτερο βρίσκεται στη μια άκρη της πλατείας και έχει κοντά του το υποβρύχιο και τι αυτοκίνητο και το άλλο περίπτερο βρίσκεται στην άλλη άκρη της πλατείας και έχει κοντά του το αλογάκι και τη μηχανή. Μαρία αυτή τη στιγμή θα περάσουμε ανάμεσα από δύο πέτρες για να πάμε στο άλλο περίπτερο.
- Μ. Τις περάσαμε;
- Σ. Ναι. Θέλεις να ξαναπεράσουμε να τις αγγίξεις;
- Μ. Ναι.
- Σ. Σκύψε λίγο και βάλε το χεράκι σου απάνω. Αγγίξε την. Βάλε και τα δύο χέρια. Αγγίξε και τις δύο. Είναι πολύ κοντά η μία στην άλλη και σχηματίζουν ένα μικρό μονοπατάκι.

Ίσως αυθόρμητα, πιστεύω ότι λειτούργησα σύμφωνα κατ' αυτό που αναφέρει η J. A. Rubin, (1997, σελ.173). «Σ' ένα τυφλό παιδί χρειάζεται να μιλάμε περισσότερο από ό,τι σε ένα παιδί που βλέπει, πρέπει να του λέμε τι υλικά υπάρχουν και που βρίσκονται, και να το καθησυχάζουμε για την παρουσία μας μιλώντας του συνεχώς.»

Η συνάντηση αυτή έληξε λίγο άδοξα γιατί παρέμβηκαν άλλα άτομα και δεν μπόρεσα να επιτευχθούν περαιτέρω θεραπευτικοί στόχοι, που είχα θέσει στην

προηγούμενη συνάντηση για χρησιμοποίηση διαφορετικών θεραπευτικών μέσων.

7η και 8η συνάντηση του Β' Κύκλου

«Όσον αφορά την αποκάλυψη του εαυτού που γίνεται μέσω του παιχνιδιού και της ζωγραφικής, ο Winnicott υπογραμμίζει την ανάγκη ύπαρξης ενός "διευκολυντικού περιβάλλοντος" που θα ενθαρρύνει τους ασθενείς να παίζουν και να εξερευνούν ποικίλα καλλιτεχνικά υλικά. Έχει λοιπόν μεγάλη σημασία να προσφέρεται ένα περιβάλλον όπου το παιδί θα παλινδρομήσει με ασφάλεια και θα ξαναβιώσει το τραύμα, αλλά αυτή τη φορά σε ελεγχόμενο σκηνικό και με μια "περιβαλλοντική μητέρα" με περισσότερη ενσυναίσθηση, κατανόηση και έλεγχο». (T. Dalley, C. Case, J. Schaverieu, F. Weir, D. Halliday, P. Hall, D. Waller, 1995, σελ. 49).

Έχοντας υπ' όψιν μου τα πιο πάνω και σύμφωνα πάντα με την καθοδήγηση της επόπτριας μου, αποφάσισα στην έβδομη συνάντηση να χρησιμοποιήσω ένα εντελώς καινούργιο μέσο, την ηχογράφηση. Άφησα ουσιαστικά την Μαρία ελεύθερη να πει τραγουδάκια και παραμύθια. Είναι σημαντικό ότι σε όλα σχεδόν τα παραμύθια ζητούσε τροφή, ενώ σε κανένα παραμύθι δεν υπήρχε συνειρμός και λογική σειρά. Άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι δεν αναγνώριζε την φωνή της και πίστευε ότι ήταν άλλο παιδάκι.

- Μ. Ε... μια φορά και ένα καιρό είχε μια κατσικά που είχε επτά κατσικάκια. Και αυτά τα κατσικάκια της πεινούσαν και όλη μέρα τραγουδούσαν και όλο τραγουδούσαν, τραγουδούσαν, τραγουδούσαν το πρωί και ήθελαν να τραγουδάνε ως το βράδυ να τραγουδάνε ε... και η κατσικά έβοσκε στο λειβάδι και τραγουδάγε και αυτή και ήτανε με τα παιδιά της και από τότε ζήσαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα. Θέλω το παιδάκι.
- Μ. Μια φορά και ένα καιρό ήτανε... ένα παιδάκι... με ένα βασιλιά... ε με τις έξι σειρήνες του... με την κόρη του και είχε ένα παιδάκι και το λέγανε Χιονάτη. Και η Χιονάτη ήτανε πολύ παραπνομεμένη και πεινούσε... και πάνω στα χελιδόνια της και στις μπούκλες της, γιατί έχει μήλα, γιατί έχει τα χελιδόνια της έχει και

ήθελε να βρει μια νεράιδα και ένα ποντικό ήθελε να βρει και ένα παραμύθι ήθελε να πει γιατί για να μην χαλάσει τις μπούκλες της και από τότε ζήσαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα. ...Το παιδάκι.

- Μ. Ήταν η Λόλα με τις μικρές κόρες της τα παιδάκια της τα είχε κοντά της, τα είχε πάρει μαζί της για να τα χαρίζει στην κόρη της την άλλη Λόλα της... ε στο παιδί της και στον αδελφό της και είχε και άλλη Λόλα να τα είχανε παιδιά της αυτά τα δύο και να τα είχε καμαρωτά να τα φύλαγε και από τότε ζήσαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα. ...Το παιδάκι.
- Μ. Ήταν ένας λύκος και αυτός ο λύκος ήθελε να... να πάει να φάει και να πάει το πόδι του στον φούρναρη για να του βάλει λίγο αλεύρι και λίγο ζυμάρι για να το αλευρίσει γιατί ήθελε να το αλευρίσει και να το καθαρίσει και για να το σκουπίσει, να το σκουπίσει να του πει τραγούδι να του τραγουδήσει και από τότε είχε τα χελιδόνια του για να του τραγουδήσουν τα χελιδόνια του και λίγα μικρά χελιδονάκια ερχόντουσαν και έπεσε το ένα πάνω στο άλλο και σκουντουφλίσανε. Και από τότε ζήσανε εκείνοι καλά και εμείς καλύτερα. Ε... τι να του πω;
- Μ. ...Ε... Κυρίες και Κύριοι ... ε ... σας έχουμε λίγες ειδήσεις να ακούσετε για να πάτε στην τηλεόραση ν' ακούσετε και να δείτε κάποια νουμεράκια και για να τα χορτάσετε και να τα ομορφύνετε και να το ομορφύνετε και όταν δείτε ένα... κακό πήθικο να το βερέσ... και μικρά πιθηκάκια να του... δώσετε καροτάκια για να τρώει και να μην χοντρίνει και όταν φάει θα το πάτε στην παιδική χαρά για να φάει χορτάρι γιατί αλλιώς μετά θα το πάτε για να χοντρίνει και να γίνει μεγάλος. Και είχανε και πιθηκάκια και αλογάκια χελιδονάκια και γατούλες, προβατάκια, περισσότεράκια, αηδονάκια... και αυτά. Θέλω το παιδάκι.

Στην προσπάθειά μου ν' αναλύσω τα πιο πάνω υποθέτω ότι η αναζήτηση τροφής, που βρίσκεται πάντα στα παραμύθια είναι μια ακάλυπτη ανάγκη της. Ίσως συναισθηματική ανάγκη, ίσως ακόμα και το πιο φυσικό η ανάγκη της για φως.

Το γεγονός ότι δεν υπήρχε συνειρμός στα παραμύθια της ίσως να οφείλεται σ' αυτό που αναφέρεται η Μ. Χρήστου (1990, σελ. 146) «πιθανές συνέπειες των

προβλημάτων όρασης μπορεί να παρατηρηθούν στις περιοχές: νόηση, κοινωνική προσαρμογή, συναισθηματική ανάπτυξη και σχολική επίδοση».

Το ότι δεν αναγνώριζε την φωνή της πιθανόν να πήγαζε και αυτό από συναισθηματικό πρόβλημα, ή και ότι δεν είχε ξανακούσει την φωνή της ηχογραφημένη.

Η συνάντηση αυτή ήταν πολύ σημαντική γιατί μπόρεσα να ακούσω την Μαρία αρκετή ώρα, παρά το γεγονός ότι και σ' αυτήν την συνάντηση όπως και στις υπόλοιπες συναντήσεις είχαμε παρεμβάσεις από τρίτα άτομα. Γι' αυτό είχα θέσει ως στόχο την παρεμπόδιση παρενοχλήσεων ενδιάμεσα των συναντήσεων.

Στην όγδοη συνάντηση η Μαρία για πρώτη φορά μου μίλησε για το πρόβλημά της, για την επιθυμία της να δει και τα συναισθήματά της.

- Σ. Μμ ... πολύ ωραίο τραγούδι. Έχω μια μύτη, έχω ένα στόμα, έχω δύο μάτια.
- Μ. Έχω δύο μάτια.
- Σ. Μαρία, να σε ρωτήσω κάτι;
- Μ. Ναι.
- Σ. Πώς νιώθεις που είναι έτσι τα ματάκια σου;
- Μ. Πώς νιώθω ρε Στέλλα μου; Θέλω να έχω μάτια όπως είναι τα δικά σου.
- Σ. Πώς ξέρεις πώς είναι τα μάτια μου;
- Μ. Το ξέρω.
- Σ. Θέλεις να τ' αγγίξεις;
- Μ. Ναι.
- Σ. Έλα βάλε το χεράκι σου, μπορείς να τ' αγγίξεις.
- Μ. Εμένα έχουν προθέσεις τα δικά μου μάτια. Θέλεις να τις βγάλω να τις δεις;
- Σ. Μπορούν να βγούν; Τις έχεις ξαναβγάλει;
- Μ. Θέλω να τις βγάλω να δεις που έχουνε τρύπα.
- Σ. Μαρία, όχι μην τα πειράζεις.

- Μ. Θέλω να τα δεις.
- Σ. Μαρία, πιστεύεις ότι μπορεί να φταίει κάποιος που είναι τα ματάκια σου έτσι;
- Μ. Ναι, εσύ.
- Σ. Εγώ; Πιστεύεις ότι εγώ φταίω που τα ματάκια σου είναι έτσι;
- Μ. Ναι, εσύ.
- Σ. Γιατί φταίω εγώ; Έχει και άλλους που τα μάτια τους είναι σαν τα δικά μου. Και η Μ. Μπορεί να δει και η Α. και Γ. και η Δ. και ο Χ. και η μητέρα σου και ο πατέρας σου. Από αυτούς που γνωρίζεις μόνο η Ε. ο Γ. και η Χ. δεν μπορούν να δουν.
- Σ. Πώς νιώθεις που δεν μπορείς να δεις;
- Μ. Θέλω να έχω δύο μάτια σαν σφαίρες. Να λάμπουν όπως οι ακτίνες του ήλιου. Θέλω να κοιμάμαι και να βλέπω όνειρα.
- Σ. Τι όνειρα θέλεις να βλέπεις;
- Μ. Να βλέπω τ' αστέρια... να βλέπω τα παιχνίδια μου.
- Σ. Πώς νομίζεις να είναι τ' αστέρια;
- Μ. Λάμπουν.
- Σ. Τι άλλο θέλεις να δεις στ' όνειρά σου;
- Μ. ...
- Σ. Έχεις περιέργεια να δεις πώς είναι οι γονείς σου;
- Μ. ...
- Σ. Θέλεις να δεις κάποτε;
- Μ. Ναι, θέλω να κάνω εγχείρηση και να δω.
- Σ. Πιστεύεις ότι όταν κάνεις εγχείρηση θα μπορέσεις να δεις;
- Μ. Όταν κάνουν εγχείρηση στα μάτια δεν βλέπουν;

- Σ. Εξαρτάται από την εγχείρηση.

Δεν πίστευα ότι η Μαρία θα μπορούσε μέσα από τις συναντήσεις να εκφραστεί με άμεσο τρόπο. Έκανα την ερώτηση με δισταγμό και τα έχασα όταν άρχισε να μου μιλά με τόση άνεση. Όταν θέλησε να βγάλει τις προθέσεις ένιωσα τρομερή αμηχανία και ένα πιάσιμο στην καρδιά. Αναθεωρώντας εκ των υστέρων τα συναισθήματά μου και με την βοήθεια πάντα της επόπτριας μου, συνειδητοποίησα ότι η τρομερή αμηχανία που ένιωσα δεν οφειλόταν καθαρά στο πρόβλημα της Μαρίας, αλλά είχε σχέση μ' ένα πρόσωπο του οικογενειακού μου κύκλου το οποίο παρουσίαζε κάποιο παρόμοιο πρόβλημα. Μέχρι τότε δεν είχα κάνει το συσχετισμό γιατί το πιο πιθανόν, μου ήταν δύσκολο να το συνδέσω. Γι' αυτό τον λόγο δεν αντιμετώπισα και τόσο σωστά την Μαρία σ' όλα τα σημεία, σε κάποια μάλιστα την αναπροσανατόλιζα. Αλλά το σημαντικότερο, το οποίο είχα θέσει και σαν θεραπευτικό στόχο, ήταν το γεγονός ότι εκφράστηκε για το πρόβλημα της, μίλησε για τις επιθυμίες της το οποίο τελικά είχε επιτευχθεί.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο στην συνάντηση αυτή ήταν το γεγονός ότι καταστράφηκε η Λόλα την οποίαν έφτιαξε η Μαρία με την βοήθεια της επόπτριας μου, αλλά κατόπιν θέλησε ν' αντικαταστήσει την Λόλα φτιάχνοντας σφαίρες τις οποίες ονόμασε Λολάκια.

- Μ. Είναι ένα στερεό γεωμετρικό σχήμα.
- Σ. Ποιο άλλο στερεό γεωμετρικό σχήμα έχετε μάθει στο σχολείο;
- Μ. Τον κύλινδρο. Τώρα θα πάρω πλαστελίνη και θα φτιάξω μία σφαίρα. Την έφτιαξα. Την βάζω εδώ. Τώρα θα φτιάξω ακόμη μια σφαίρα και την βάζω δίπλα στην άλλη. Θέλω να φτιάξεις και εσύ. Ορίστε πάρε πλαστελίνη.
- Σ. Ευχαριστώ.
- Μ. Πώς την κάνεις; Έτσι; Εγώ την κάνω έτσι. Ή την κάνεις με τα χέρια σου;
- Σ. Την κάνω και με τους δύο τρόπους. Είναι έτοιμη. Πού θέλεις να την βάλω;
- Μ. Δίπλα από τις άλλες.
- Σ. Πόσες έχουν γίνει μέχρι τώρα;

- Μ. Τέσσερις.
- Σ. Σωστά είναι τέσσερις.
- Μ. Φτιάξε και άλλη. Φτιάχνω και εγώ. Αυτή που φτιάχνω είναι μικρότερη.
- Μ. Δώσε μου ένα κομμάτι. Αυτός που φτιάχνω είναι ένας κύλινδρος. Τώρα τον έκανα σφαίρα.
- Σ. Να μετρήσουμε τις σφαίρες, να δούμε πόσες είναι;
- Μ. Ναι.
- Σ. Βάλε το χέρι σου να τις μετρήσουμε. Ένα.
- Μ. Δύο, τρία, τέσσερα, πέντε, έξι, επτά, οχτώ, εννέα.
- Σ. Ω... φτιάξαμε εννέα σφαίρες. Και τις έχουμε βάλει σε σειρά από την μεγαλύτερη στην μικρότερη. Θα πρέπει να τους δώσουμε ένα όνομα για να μην τις μπερδεύουμε.
- Μ. Θα τις λέμε Λολάκια.
- Σ. Όλα θα τα λέμε Λολάκια;
- Μ. Ναι. Να φτιάξουμε και άλλες σφαίρες. Αυτή είναι μεγάλη.
- Σ. Θα την βάλουμε μπροστά. Βάλε το χέρι σου, αρχίζει από την μεγαλύτερη και πάει στην μικρότερη.
- Μ. Αυτή που φτιάχνω τώρα είναι μικρότερη.
- Σ. Α... π ωραία. Είναι πολύ μικρή. Είναι το μικρό Λολάκι. Αυτή θα την βάλουμε τελευταία, αφού είναι η πιο μικρή. Έχουμε φτιάξει πάρα πολλές. Θέλεις να φτιάξουμε κάτι άλλο με τις σφαίρες;
- Μ. Θέλω να φτιάξουμε και άλλες σφαίρες.
- Σ. Θέλεις να τις μετρήσουμε;
- Μ. Ναι.
- Σ. Να βάζεις το δάκτυλό σου και να τις μετράς. Πρόσεξε μην μπερδευτείς γιατί είναι πολύ κοντά η μία στην άλλη.

- Μ. Ένα Λολάκι, δύο Λολάκια, τρία Λολάκια, τέσσετα Λολάκια, πέντε Λολάκια, έξι Λολάκια, επτά Λολάκια, οκτώ Λολάκια, εννέα, δέκα Λολάκια, έντεκα, δώδεκα, δεκατρία Λολάκια, δεκατέσσερα, δεκαπέντε, δεκαέξι, δεκαεφτά, δεκαοχτώ, δεκαννέα, είκοσι Λολάκια, εικοσιένα, εικοσιδύο Λολάκια.

Στην συγκεκριμένη συνάντηση η Μαρία μέσα από τα καλλιτεχνικά υλικά άρχισε να γίνεται πιο αυθόρμητη όπως και μέσα από το παιγνίδι και να νιώθει ελεύθερα να εκφραστεί. Όπως αναφέρουν οι T. Dalley, C. Case, J. Schaverieu, F. Weir, D. Halliday, P. Hall, D. Waller (1995, σελ. 56):

«Η σχέση ανάμεσα στο θεραπευτή και το παιδί αναπτύσσεται μέσα σε μία ατμόσφαιρα χωρίς ανταγωνισμό και κριτική. Όπως είπαμε, η δεκτική συμπεριφορά του θεραπευτή κάνει τα παιδιά να νιώσουν ελεύθερα να είναι ο εαυτός τους, να διευκολύνει ώστε να αρχίσουν να ανακαλύπτουν τον εαυτό τους. Η αποδοχή δεν σημαίνει ότι ο θεραπευτής επιπρέπει στα παιδιά την εκδραμάτιση, αλλά ότι τα ενθαρρύνει να είναι ο εαυτός τους και να γίνουν πιο εκδηλωτικά. Αυτή η συμπεριφορά ή «συγκράτηση» ευνοεί την εμπιστοσύνη του παιδιού στη σχέση και η σχέση αποτελεί τη βάση για τη διορθωτική εμπειρία. Στη θεραπεία μέσω των εικαστικών το παιδί μπορεί να ασχολείται τότε με το παιγνίδι και τότε με την τέχνη, ή μπορεί να διαλέξει να μην κάνει τίποτα απολύτως.»

- Μ. Θα πάρω τα τουβλάκια με τ' ανοίγματα. Μ' ανοίγματα... μ' ανοίγματα. Έχω φτιάξει μία γραμμή... Έχω φτιάξει ένα αεροπλάνο.
- Μ. Δεν είναι πολύ μεγάλο τ' αεροπλάνο. Δεν θα χωράει πολλούς επιβάτες.
- Σ. Ποιους επιβάτες θα ήθελες να είχε;
- Μ. Την Μ , την Α , την Δ , την Γ , τον Χ, την Μ.
- Σ. Την είπες την Μ.
- Μ. Α ... ναι την είπα.
- Σ. Την οικογένειά σου;

- Μ. Την μητέρα μου, τον πατέρα μου και την γιαγιά μου. Μόνο αυτούς τους γονείς μου θα ήθελα να βάλω.
- Σ. Εσύ θα είσαι μέσα στ' αεροπλάνο;
- Μ. Ναι.
- Σ. Εγώ;
- Μ. Και εσύ θα είσαι.
- Σ. Πού θα πάει τ' αεροπλάνο;
- Μ. Στην Αθήνα. Οδήγα τ' αεροπλάνο. Θα πάμε στην Αθήνα.
- Σ. Δηλαδή θα είμαι ο πιλότος;
- Μ. Ναι, θα είσαι ο πιλότος. Ξεκίνα.
- Σ. Ουβ... ξεκινάμε για Αθήνα... ουβ... φτάσαμε. Τώρα πού θα πάμε;
- Μ. Σε ξενοδοχείο. Και μετά θα πάμε στο νοσοκομείο.
- Σ. Τι θα κάνουμε στο νοσοκομείο;
- Μ. Θα κάνουμε επέμβαση στην κοιλιά, στο χέρι.
- Σ. Θα πάμε όλοι στο νοσοκομείο;
- Μ. Ναι όλοι. Θα κάνουμε αναλύσεις.
- Σ. Γιατί θα κάνουμε αναλύσεις;
- Μ. Έτσι θα κάνουμε αναλύσεις.
- Σ. Όλοι θα κάνουμε;
- Μ. Ναι. Και τώρα θα φύγουμε από το νοσοκομείο, θα επιστρέψουμε πίσω με τα πόδια.
- Σ. Με τα πόδια; Όχι με το λεοφωρείο;
- Μ. Όχι. Θα πάμε με το αεροπλάνο.
- Σ. Πώς περάσαμε στο νοσοκομείο;
- Μ. Καλά.

- Σ. Σου άρεσε;
- Μ. Ναι. Ξεκινάμε.
- Σ. Θα είσαι εσύ ο πιλότος τώρα.
- Μ. Ουβ ... φτάσαμε. Κατεβείτε όλοι.

«Η επικοινωνία στη θεραπεία μέσω της τέχνης σημαίνει επικοινωνία ανάμεσα στο παιδί και στο θεραπευτή. Η εικονογραφική επικοινωνία υποστηρίζεται ότι μπορεί να έχει ιδιαίτερα πλεονεκτήματα σε καταστάσεις στις οποίες το παιδί είναι ανίκανο ή απρόθυμο να μιλήσει για τις εμπειρίες και τα συναισθήματά του». (Γκ. Τόμας, Α. Σίλκ, 1997, σελ. 181-182)

Η Μαρία στην συγκεκριμένη περίπτωση προσπάθησε ν' αναφερθεί για την επέμβαση την οποία είχε κάνει στην Αθήνα, αλλά σε κάποιο σημείο σταμάτησε και επειδή δεν το χειρίστηκε ίσως καλά δεν έδειξε προθυμία να μιλήσει περισσότερο γι' αυτό.

Προς το τέλος της συνάντησης η Μαρία με αγκάλιασε με δύναμη χωρίς να υπάρχει λόγος και ήταν αρκετά εκφραστική, γεγονός που με έκανε να νιώσω ότι η Μαρία με ένιωθε πολύ κοντά της.

- Μ. Να σου δώσω μια αγκαλιά. Στέλλα μου.
- Σ. Τι αγκαλιά είναι αυτή; Είναι πολύ σφικτή αγκαλιά.
- Μ. Είναι πολύ σφικτή. Στέλλα μου.
- Σ. Τι αγκαλιά. Σε λίγο θα με πνίξεις.
- Μ. Θα σε πνίξω. Χα... Στέλλα μου θα σε πνίξω.
- Σ. Πώς νιώθεις που μ' αγκαλιάζεις τόσο σφικτά;
- Μ. Νιώθω...

Σ' αυτή την συνάντηση η Μαρία διασκέδασε με το παιχνίδι, χειρίστηκε την πλαστελίνη και έδειξε να χαλαρώνει από την ένταση και συγχρόνως της έδωσα την ευκαιρία να παλινδρομήσει μέσα σε επιτρεπτά όρια.

«Τα τυφλά παιδιά, που στην αρχή φαίνονται θλιμμένα και χωρίς ζωή και που ένας παρατηρητής χαρακτήρισε κατά την πρώτη συνεδρία ως “υπάκουα και πειθήνια”, άρχισαν να ζωντανεύουν μόλις ασχολήθηκαν με την τέχνη”. Άρχισαν να χαμογελούν, να κινούνται, να γελούν και να μιλούν πιο ελεύθερα, να δείχνουν πραγματική ευχαρίστηση κατά τη διάρκεια της δημιουργίας αλλά και για το τελικό προϊόν τους». (J. A. Rubin, 1997, σελ. 365)

9^η, 10^η και 11^η συνάντηση του Β΄ Κύκλου

Στην έννατη συνάντηση προσπάθησα να προσθέσω ακόμη ένα άλλο υλικό, το παλζ αν και δεν ήταν τελικά σωστή επιλογή γιατί η Μαρία έδειξε καθαρά ότι δυσκολευόταν αφού τα σχήματα δεν ήταν κατανοητά για ένα τυφλό παιδί.

- Σ. Μαρία... σήμερα έχω μαζί μου και κάτι άλλο. Θα ήθελες να παίξουμε και λίγο μ’ αυτό;
- Μ. Τι είναι;
- Σ. Είναι παλζ με διάφορες εικόνες. Θέλεις να το φέρω;
- Μ. Ναι.
- Σ. Λοπόν, αυτό το παλζ έχει διάφορες εικόνες. Να έτσι βγαίνουν. Μπράβο. Αυτό που έχεις βγάλει, τι είναι; Έχεις καταλάβει; Άγγιξε το καλά. Τι σου θυμίζει;
- Μ. Δεν ξέρω. Τι είναι;
- Σ. Είναι μια πάπια. Άγγιξε την καλά, γύρω γύρω. Εδώ είναι το κεφάλι της, εδώ είναι ο λαιμός της, εδώ είναι τα πόδια της.
- Μ. Την πάπια την βρίσκουμε στις λίμνες και τα ποτάμια.
- Σ. Σωστά. Ποιος σου το έχει πει;
- Μ. Η μητέρα μου. Τώρα θα βγάλω άλλη εικόνα.
- Σ. Αυτή η εικόνα μοιάζει με την πάπια. Άγγιξε την καλά γύρω , γύρω. Τι σου θυμίζει;

- Μ. Δεν ξέρω.
- Σ. Προσπάθησε ακόμη λίγο. Το ξέρεις.
- Μ. Τι είναι;
- Σ. Είναι μία κότα.

Άσχετα από το βαθμό δυσκολίας που αντιμετώπισε η Μαρία εντούτοις δεν το άφησε μέχρι που τοποθέτησε όλα τα κομμάτια του παλζ. Κατόπιν θέλησε να φτιάξει πάλι ένα αεροπλάνο για την Αθήνα.

- Μ. Θα φτιάξω ένα αεροπλάνο. Το έφτιαξα. Τώρα θα πάμε στην Αθήνα.
- Σ. Ποιοι θα πάνε στην Αθήνα;
- Μ. Εγώ και εσύ.
- Σ. Μόνο εμείς οι δύο;
- Μ. Ναι. Θα το οδηγήσεις εσύ.
- Σ. Θα είμαι ο πιλότος; Ωραία. Βάλε τη ζώνη σου δεσποινίς και φύγαμε. Ουβ... φτάσαμε.
- Μ. Τώρα θα πάμε στο νοσοκομείο.
- Σ. Τι θα κάνουμε στο νοσοκομείο;
- Μ. Θα βάλουμε ένεση.
- Σ. Για ποιο λόγο;
- Μ. Έτσι.
- Σ. Έχουμε κάτι και πρέπει να βάλουμε ένεση;
- Μ. Όχι.
- Σ. Θα βάλουμε και οι δύο ένεση;
- Μ. Ναι.
- Σ. Μα εγώ δεν έχω κάτι, για να βάλω ένεση. Μήπως έχεις εσύ;
- Μ. Όχι.

- Σ. Φοβάμαι τις ενέσεις. Δεν θέλω να βάλω. Εσύ τις φοβάσαι;
- Μ. Όχι. Τώρα θα φύγουμε.
- Σ. Τώρα θα οδηγήσεις εσύ.
- Μ. Ουβ... ήρθαμε.

Επιθυμούσα πολύ να μιλήσει η Μαρία για την εμπειρία της στο νοσοκομείο αλλά δίσταζα να κάνω άμεσες ερωτήσεις γι' αυτό ίσως δεν πήρα και άμεσες απαντήσεις.

Κατά την πορεία της συνάντησης η Μαρία εντελώς απροσδόκητα θέλησε να μιλήσει για τα μάτια. Η επιθυμία της αυτή με ξάφνιασε και συγχρόνως ένιωσα κάποιο φόβο το πώς θα χειριζόμουν την Μαρία ώστε να μιλήσει ελεύθερα χωρίς δισταγμούς. Δεν το κατόρθωσα όμως, είχαμε ξεφύγει από το ζητούμενο και δυσκολευόμουν να το ξαναφέρω στην συζήτηση γιατί φοβόμουν μήπως επιρωθεί κάτι εκ μέρους μου και πληγωθεί. Σ' αυτό το σημείο εκ των υστέρων συνειδητοποιώ ότι η δυσκολία που ένιωθα είναι κατάλυπο της δικής μου εμπειρίας, του οικογενειακού μου κύκλου όπου μου είχε απαγορευτεί ρητά να μην αναφέρω τέτοια θέματα μπροστά στο ενδιαφερόμενο άτομο.

- Μ. Τώρα θα μιλήσουμε για τα μάτια.
- Σ. Τι θέλεις να πούμε;
- Μ. Ότι είπαμε την περασμένη φορά.
- Σ. Σου άρεσε την περασμένη φορά που μιλήσαμε για τα μάτια;
- Μ. Ναι. Έχω βάλει κουμπάκια. Δεν έχει άλλες τρύπες;
- Σ. Έχει εδώ.
- Μ. Θέλω να βάλω και άλλα κουμπάκια. Πού είναι;
- Σ. Δεν έχει άλλα. Αυτά είναι. Έχεις μιλήσει και με άλλους για τα μάτια σου;
- Μ. Αυτή είναι μια κούνια. Θέλω ένα μικρό ήλιο.
- Σ. Είναι μπροστά σου. Εκεί. Μπράβο.
- Μ. Βοήθησέ με να το βάλω.
- Σ. Όχι έτσι. Ακόμη λίγο. Ωραία.

- Μ. Σ' έχω φιλήσει.
- Σ. Να σου δώσω και εγώ ένα φιλάκι;
- Μ. Ναι.
- Μ. Τώρα ν' αρχίσουμε να βάζουμε τα τουβλάκια.

Στη σημερινή συνάντηση πραγματοποιήθηκε ένας μεγάλος στόχος σχετικά με το χρονικά όρια των συναντήσεων. Η μητέρα της Μαρίας μετά από δική μου παρέμβαση έρχεται στην ώρα της και δεν καθυστερεί. Επίσης ένας άλλος στόχος που οδεύει προς υλοποίηση είναι οι "διακοπές" που γίνονται από τρίτα άτομα ενδιάμεσα των συναντήσεων, αφού αρχίζει να γίνεται κατανοητό ότι οι συναντήσεις έχουν θεραπευτικό χαρακτήρα.

Στη δέκατη συνάντηση, μετά από συνεννόηση με την επόπτριά μου, πήρα πηλό στο Κέντρο με την προϋπόθεση η Μαρία να έχει ακόμη ένα καλλιτεχνικό υλικό με το οποίο μπορεί ν' ασχολείται. Στην αρχή ήταν διστακτική γιατί δεν είχε χρησιμοποιήσει ξανά πηλό και ήταν άγνωστο υλικό γι' αυτήν. Ίσως όμως να οφειλόταν και στο πιο κάτω όπου η J. A. Rubin (1997, σελ. 369) αναφέρει ότι:

«Τα υλικά που λερώνουν, όπως ο πηλός ή οι δακτυλομπογιές, αρχικά προκαλούν άγχος στα περισσότερα τυφλά παιδιά, αλλά τα φυσικά αυτά όρια τα βοηθούν να ξεπεράσουν την αμηχανία τους».

- Σ. Μαρία, σήμερα έχω φέρει μαζί μου πηλό. Ξέρεις τι είναι ο πηλός;
- Μ. Όχι. Θέλω να το δω.
- Σ. Ο πηλός μοιάζει με την πλαστελίνη.
- Μ. Θέλω να μου το φέρεις.
- Σ. Ένα λεπτό να το φέρω. Κάθησε στην καρέκλα που είναι εδώ. Σου έχω φέρει ένα μεγάλο κομμάτι. Άγγιξε το. Μην φοβάσαι. Άγγιξε το. Μπορεί να λερωθείς λίγο, αλλά δεν πειράζει. Θα πλύνουμε τα χέρια μας μετά. Άγγιξε το. Φοβάσαι; Είναι λίγο παγωμένο.
- Μ. Δεν μ' αρέσει.

- Σ. Γιατί δεν σ' αρέσει;
- Μ. Δεν μ' αρέσει.
- Σ. Θα πάρω την κορδέλα και θα κόψω μικρότερα κομμάτια. Ωραία, άγγιξε τα τώρα. Είναι πιο εύκολο να τα χρησιμοποιήσεις. Να σου εξηγήσω τώρα λίγα πράγματα. Ο πηλός μοιάζει πολύ με την πλαστελίνη, αλλά έχει κάποιες διαφορές. Είναι πιο σκληρός από την πλαστελίνη και μπορούμε να φτιάξουμε κάτι που να είναι όρθιο. Θυμάσαι που φτιάξαμε δέντρο και ήταν απάνω στο τραπέζι;
- Μ. Ναι
- Σ. Τώρα μπορούμε να φτιάξουμε ένα δέντρο, αλλά να είναι όρθιο. Θέλεις να φτιάξουμε κάτι;
- Μ. Οχι θέλω να φτιάξω μπαλίτσες.
- Σ. Μόνο μπαλίτσες; Μπαλίτσες μπορούμε να φτιάξουμε και με την πλαστελίνη. Να φτιάξουμε κάτι που δεν μπορούμε να το φτιάξουμε με την πλαστελίνη. Και μετά όταν στεγνώσει δεν θα μπορεί να χαλαστεί όπως η πλαστελίνη.
- Μ. Δηλαδή... Πώς;
- Σ. Θυμάσαι το δεντράκι... επειδή το φτιάξαμε με την πλαστελίνη χαλούσε εύκολα. Ενώ αν το φτιάξουμε τώρα με τον πηλό, όταν στεγνώσει δεν θα χαλάσει.
- Μ. Εγώ δεν θέλω να φτιάξω κάτι. Θέλω να φτιάξω μόνο μπαλίτσες.
- Σ. Εντάξει, όπως θέλεις.
- Μ. Να κόψω ένα κομμάτι, μου επιτρέπεις;
- Σ. Φυσικά και σου επιτρέπω. Μπορείς να κάνεις ότι θέλεις.
- Μ. Έχω φτιάξει μία μπάλα. Φτιάξε και εσύ μια μπάλα. Τώρα θα φτιάξω άλλη μπάλα.

- Σ. Μετά αφού φτιάξουμε τις μπάλες μπορούμε να φτιάξουμε και κάτι άλλο. Θα ήθελες να φτιάξουμε την Λόλα που είχε χαλάσει;
- Μ. Ποια Λόλα;
- Σ. Την Λόλα που έφτιαξες μαζί με τη Μαίρη.
- Μ. Όχι. Αφού έχω φτιάξει Λολάκια.
- Σ. Για τις σφαίρες λες;
- Μ. Ναι. Φτιάξε και εσύ μια σφαίρα.
- Σ. Έχω φτιάξει δύο.
- Μ. Μου επιτρέπεις να μοιράσω αυτή την σφαίρα στα δύο;
- Σ. Φυσικά και σου επιτρέπω. Είναι δικός σου ο πηλός, μπορείς να το κάνεις όπως θες.
- Μ. Να σε ρωτήσω κάτι; Πού τον βρήκες τον πηλό; Είναι του Κέντρου;
- Σ. Όχι δεν είναι το Κέντρου. Τον έχω φέρει εγώ.
- Μ. Πού τον βρήκες;
- Σ. Μου τον έχει δώσει η Μαίρη.
- Μ. Η Μαίρη; Η δασκάλα σου;
- Σ. Ναι.
- Μ. Και γιατί σου τον έχει δώσει;
- Σ. Για μας.
- Μ. Γιατί σου τον έδωσε για μας;
- Σ. Για να παίξουμε και να φτιάξουμε ό,τι θέλουμε. Γιατί ρωτάς; Έχει σημασία;
- Μ. Έτσι.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση προσπάθησα να ενθαρρύνω την Μαρία γιατί όπως αναφέρουν οι T. Dalley K. Case, J. Schaverieu, F. Weir, D. Halliday, P. Hall, D. Waller (1995, σελ. 109-110) οι θεραπευτές:

«Πρέπει να ενθαρρύνουν τη διάθεση για παιγνίδι για να ερεθίζουν τη φαντασία, αλλά να επεμβαίνουν όταν η τέχνη κινδυνεύει να εξαφανιστεί μέσα στο παιγνίδι. Πρέπει να ανέχονται την παλινδρόμηση από την τέχνη στο παιγνίδι ή να βοηθούν τη μετάβαση από το παιγνίδι στην τέχνη.» (Kramer 1979:44). Τοποθετώντας ένα αντικείμενο τέχνης στο επίκεντρο μιας συνεδρίας, όλες οι άλλες συνεδρίες γίνονται δευτερεύουσες. Οι συνεδρίες τότε αποσκοπούν στο προϊόν. Ως θεραπευτές, βοηθούμε τα παιδιά να δουλέψουν με το υλικό, να ανοίξουν συναισθηματικά περιοχές που δεν μπορούν να επεξεργαστούν μόνα τους.

Δεν είναι απαραίτητο να αναγνωρίζεται κάτι ως τέχνη. Η Kramer λέει ότι τα μικρά παιδιά φτιάχνουν με τον πηλό σβόλους χωρίς σχήμα που είναι "συμβολικές" αναπαραστάσεις που διαρκούν περισσότερο από μια στιγμή».

«Ένα παιδί μπορεί, για παράδειγμα, πρώτα να πρέπει να εξερευνήσει το νέο υλικό. Αυτό σημαίνει ότι θα το μυρίσει, θα το δοκιμάσει, θα το χτυπήσει, θα του ζουλήξει, θα το απλώσει, θα παίξει και ενδεχομένως δεν θα δημιουργήσει ένα τελικό προϊόν».(J. A. Rubin, 1997, σελ. 370).

- Μ. Να φτιάξουμε ένα κύλινδρο.
- Σ. Πάρε πηλό. Έχει μεγάλα κομμάτια. Αυτό που κρατάς δεν σε φτάνει.
- Μ. Δεν θα φπάξω κύλινδρο. Θα φπάξω μια σφαίρα.
- Μ. Κοίτα , τί έχω φπάξει;
- Σ. Τι έχεις φπάξει;
- Μ. Κοίτα τώρα θα φτιάξω γλυφτζούρι. Να το.
- Σ. Μμ... είναι πολύ ωραίο.

Μετά το «παιξιμο» με τον πηλό θυμήθηκα το θεατράκι που είχε κάνει η Μαρία πριν λίγες μέρες και το διασκεδάσαμε και οι δύο τόσο που δεν ήθελε να φύγει όταν ήρθε η μητέρα της να την πάρει.

- Σ. Μου άρεσε πάρα πολύ το θεατράκι σας. Ήταν πολύ έξυπνο.
- Μ. Πώς λέγονται οι κάτοικοι της Αγγλίας;

- Σ. Άγγλοι.
- Μ. Και οι κάτοικοι της Κούβας;
- Σ. Κουβέντες Κυρία.
- Μ. Χα... Πού το θυμάσαι;
- Σ. Το θυμάμαι. Μου άρεσε πάρα πολύ.
- Μ. Έχω 20 δρχ. Και τις χάνω. Τι σημαίνει;
- Σ. Ότι έχετε τρύπια τσέπη Κυρία.
- Μ. Χα... Πού το θυμάσαι;
- Σ. Το θυμάμαι. Γιατί να μην το θυμάμαι αφού μου άρεσε.
- Μητ. Τι κάνετε;
- Σ. Μου λέει το θεατράκι που έκαναν στην γιορτή.
- Μητ. Πώς περάσατε;
- Σ. Πώς περάσαμε Μαρία;
- Μ. Καλά.
- Μητ. Τι λες να τα μαζέψεις και να φύγουμε;
- Μ. Όχι. Δεν θέλω να φύγω.
- Μητ. Μα πρέπει. Έλα μάζαψε τα σιγά – σιγά.
- Μ. Όχι. Θα μείνω εδώ. Δεν πάω πουθενά.
- Μητ. Να σου φέρουμε και ένα κρεβάτι να μείνεις εδώ απόψε;
- Μ. Θα μείνω με την Στέλλα.
- Σ. Τι αγκαλιά είναι αυτή; Θα με πνίξεις σε λίγο.
- Μ. Χα... Θα σε πνίξω Στέλλα μου, από πού το κατάλαβες;
- Σ. Την νιώθω, είναι πολύ σφικτή.
- Μ. Θα σε πνίξω... Χα....

- Μητ. Έλα. Φόρεσε το σακάκι σου. Τι θα πεις στην Στέλλα; ... Ευχαριστώ.
- Σ. Δεν χρειάζομαι ευχαριστώ.
- Μ. Χρειάζεσαι.
- Σ. Δεν χρειάζομαι Μαρία ευχαριστώ.
- Μητ. Δώσε της και ένα φιλί. Τι φιλί θα της δώσεις;
- Μ. Παθάρικο φιλί.
- Σ. Μμ... Τι φιλί είναι αυτό.
- Μ. Παθάρικο φιλί.
- Σ. Γεια σου Μαρία.
- Μ. Γεια σου Στέλλα μου.

Με το κλείσιμο αυτής της συνάντησης είχα συνειδητοποιήσει πλέον ότι είχα αναπτύξει μια ζεστή, φιλική σχέση με την Μαρία, γεγονός που την έκανε να νιώθει τελείως ελεύθερη να εκφράσει τα συναισθήματά της. Και αναζητούσα συνεχώς τρόπους έτσι ώστε να την βοηθήσω ν' αποκτήσει βαθιά γνώση της έκδηλης συμπεριφοράς της, σύμφωνα με τις βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας της V. Axline.

Στην ενδέκατη συνάντηση, η οποία ήταν η τελευταία του Β' Κύκλου αφού μεσολαβούσαν οι διακοπές των Χριστουγέννων, υπήρχε πρόβλημα με τον χώρο και έτσι δεν μας δόθηκε η ευκαιρία να γίνει η συνάντηση στο συγκεκριμένο δωμάτιο. Μοιραστήκαμε τον χώρο με άλλα παιδιά και έτσι είχαμε συνεχώς παρεμβάσεις από τρίτους. Η Μαρία ζήτησε τον πηλό και έπαιξε λίγο μ' αυτόν.

- Σ. Μαρία, ένα λεπτό να φέρω και εγώ μια καρέκλα. Λοιπόν Μαρία, τι θέλεις να φέρω, τα τουβλάκια, τον πηλό...
- Μ. Τον πηλό.
- Σ. Εντάξει, είναι εδώ κάτω στο ράφι, ένα λεπτό να στον φέρω. Σου έχω φέρει ένα κομμάτι μεγάλο.
- Γ. Τι είναι ο πηλός Κα. Στέλλα;

- Σ. Ρώτησε την Μαρία.
- Γ. Τι είναι ο πηλός Μαρία;
- Μ. Ο πηλός... είναι... μοιάζει σαν την πλαστελίνη.
- Γ. Να πάρω λίγο να δω πώς είναι;
- Μ. Όχι.
- Χ. Γ..., ο πηλός είναι της Μαρίας, της τον έχει φέρει η Στέλλα. Εσύ έχεις πλαστελίνη για να παίξεις.
- Γ. Εντάξει Χ., λίγο να τον δω ήθελα.
- Σ. Μαρία, θες να δώσεις λίγο πηλό στον Γ;
- Μ. Όχι.
- Σ. Έχεις πάρα πολύ, να δώσεις λίγο και στον Γ;
- Μ. Όχι, ο πηλός είναι δικός μου.
- Σ. Εντάξει, όπως θέλεις.
- Μ. Θέλω να μου δώσεις ένα μαρκαδόρο.
- Σ. Ορίστε.
- Μ. Θα φτιάξω γλυφιτζούρι. Τι είναι αυτό που έκανα;
- Σ. Δεν ξέρω. Εσύ τι νομίζεις ότι είναι;
- Μ. Είναι γλυφιτζούρι.

Το γεγονός ότι η Μαρία δεν ήθελε να δώσει πηλό στον Γ. ο οποίος ήταν επίσης τυφλό παιδί δείχνει την σημασία που είχε γι' αυτήν αυτό το νέο θεραπευτικό υλικό, το οποίο, όπως της ανέφερα στην προηγούμενη συνάντηση της, τον είχα φέρει ειδικά γι' αυτήν.

Μετά από αυτό θεώρησα σκόπιμο να πω στην Μαρία ότι ήταν η τελευταία συνάντηση πριν τις διακοπές των Χριστουγέννων.

- Σ. Μαρία, θα ήθελα να σου πωσ μερικά πράγματα. Το ξέρεις ότι αύριο θα φύγω. Θα πάνω στην Κύπρο για διακοπές των Χριστουγέννων. Όπως θα κλείσει και σας το σχολείο σας έτσι και το δικό μου σχολείο.
- Μ. Γιατί θα πας στην Κύπρο;
- Σ. Για να περάσω τις γιορτές μαζί με την οικογένειά μου. Θες να πεις κάτι;
- Μ. Εγώ νομίζω ότι δεν θα 'ρθεις.
- Σ. Γιατί νομίζεις ότι δεν θα 'ρθω;
- Μ. Όπως την άλλη φορά.
- Σ. Ποια άλλη φορά;
- Μ. Την άλλη φορά που πήγες στην Κύπρο.
- Σ. Αφού είχα έρθει, απλώς έμεινα περισσότερο καιρό γιατί ήτανε καλοκαίρι. Αυτή την φορά θα μείνω πολύ λίγο.
- Σ. Μόλις έρθω θα κάνουμε ακόμη μία συνάντηση και μετά θα έχω εξετάσεις και θα πρέπει να λείψω για λίγο καιρό. Θα σε παίρνω τηλέφωνο όμως κάθε Τετάρτη.
- Μ. Γιατί θα με παίρνεις τηλέφωνο;
- Σ. Για να μιλάμε, να μου λες πώς είσαι, πώς περνάς και να ξέρω ότι είσαι καλά. Θέλεις να σε παίρνω τηλέφωνο;
- Μ. Ναι. Γιατί... θα έχεις εξετάσεις;
- Σ. Έτσι γίνεται, κάθε χρόνο τέτοια εποχή έχουμε εξετάσεις. Όπως θα έχει ο πατέρας στου εξετάσεις εκείνες τις μέρες, έτσι και εγώ. Μετά θα σε βλέπω κανονικά, κάθε Τετάρτη.

Αισθάνθηκα ότι η Μαρία ένκωσε συναισθήματα παρόμοια μ' αυτά που βιώνουν οι πελάτες στην τελική φάση, με τον Κ.Λ. Όπως αυτά που αναφέρει η L. Shulman (1983, σελ. 73).

«Ένα από τα χαρακτηριστικά της τελικής φάσης εργασίας, που έχει ήδη αναφερθεί, είναι η στεναχώρια και η λύπη που αισθάνονται τα πρόσωπα που πρόκειται να δώσουν ένα τέλος στη σχέση τους».

- Σ. Να πάμε λίγο πίσω στο θέμα μας. Είχαμε μείνει εκεί που λέγαμε ότι μετά τις διακοπές των Χριστουγέννων θα κάνουμε μία συνάντηση και θ' ακολουθήσουν μετά οι εξετάσεις, όπου για ένα χρονικό διάστημα δεν θα μπορώ να σε βλέπω. Θα ήθελες να μου μιλήσεις λίγο γι' αυτό, πώς νιώθεις;
- Μ. Πώς να νιώσω... πάντως δεν θα κλάψω... Τις γιορτές θα τις περάσω με τους γονείς μου.
- Σ. Δεν είπα ότι θα κλάψεις, απλώς ρώτησα πώς νιώθεις γι' αυτό.
- Μ. Καλά θα περάσω.

Το άλλο συναίσθημα που διακρίνεται πιο πάνω είναι ο θυμός που εκφράζεται με σαρκασμό και μαχητικότητα.

«Αυτός ο θυμός μπορεί να εκφραστεί από το βοηθούμενο άτομο άμεσα και ν' αποτελεί μία πρόκληση προς το κοινωνικό λειτουργό π.χ. αλλάζει δουλειά. "Δεν θα έφευγες, αν πραγματικά ενδιαφερόσουν για μένα". Το τέλος αυτό γίνεται αντιληπτό σαν μία μορφή απόρριψης, και ο κοινωνικός λειτουργός θα πρέπει να είναι προσεκτικός, ν' αντιμετωπίσει αυτά τα συναισθήματα απ' ευθείας και όχι να τ' αποφεύγει. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις μπορεί ν' αποτελούν ένδειξη για τον έμμεσο τρόπο έκφρασης θυμού οι αργοπορίες ή οι απουσίες. Οι συζητήσεις με το βοηθούμενο άτομο μπορεί να έχουν το στοιχείο του ανταγωνισμού και ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να αισθάνεται την εχθρότητα που υπάρχει εκ μέρους του ατόμου. Ο σαρκασμός, η μαχητικότητα για τιποτένια πράγματα εκ μέρους τους βοηθουμένου ή οι ενδείξεις για το ότι είναι ευτυχής που τελικά τελειώνει η σχέση μπορεί να είναι επίσης δείγματα έμμεσης έκφρασης θυμού. Συνήθως όμως κάτω από αυτά τα συναισθήματα θυμού υπάρχουν συναισθήματα λύπης».(L.Shulman, 1983, σελ.75).

Παρά το γεγονός ότι τα συναισθήματα αυτά επικρατούν στην τελική φάση εντούτοις δεν προσπάθησα να τ' αντιμετωπίσω κατά αυτόν τον τρόπο γιατί δεν είχε

επέλθει ακόμη η τελική φάση. Άφησα την Μαρία να εκφραστεί και προσπάθησαν να την πείσω ότι δεν ήταν το οριστικό κλείσιμο των συναντήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Γ' Κύκλος: Τελική φάση

12^η, 13^η και 14^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Η δωδέκατη συνάντηση έγινε μετά τις διακοπές των Χριστουγέννων και μετά από αυτή ακολούθησε η τακτική περίοδος όπου δεν είχαμε επαφή με την Μαρία, μόνο τηλεφωνική επικοινωνία.

Η συγκεκριμένη συνάντηση ήταν αρκετά καλή. Μιλήσαμε για τις διακοπές των Χριστουγέννων, πώς περάσαμε. Μιλήσαμε επίσης για την περίοδο που θα ακολουθούσε, όπου θα είχα εξετέσεις. Η Μαρία το δέχτηκε, είχε εκφράσει τα συναισθήματά της και δέχτηκε το γεγονός ότι θα της τηλεφωνούσα. Είχε ζητήσει όλα τα παιχνίδια και έπαιξε με όλα όπως κάνει ως συνήθως. Στο τέλος της συνάντησης μ' αποχαιρέτησε με περισσότερη ζεστασιά, μου ευχήθηκε καλή εξεταστική και της υποσχέθηκα ότι θα της τηλεφωνούσα, όπως κι έγινε.

Στην δεκατη-τρίτη συνάντηση παίξαμε μ' ένα καινούργιο παιχνίδι, αφού τον πηλό μας τον είχαν πάρει. Η Μαρία ζήτησε τους μαρκαδόρους, ζωγράφισε ένα κύκλο και με την πρώτη δυσκολία που αντιμετώπισε ζήτησε την πλαστελίνη, για να φτιάξει γλυφιτζούρι.

- Μ. Θέλω τους μαρκαδόρους.
- Σ. Εκεί που αγγίζεις, λίγο πιο δεξιά. Ωραία θέλεις να σου φέρω μια κόλα να ζωγραφίσεις;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ορίστε.
- Μ. Έχω φτιάξει ένα κύκλο.
- Σ. Μπράβο. Ζωγράφισε και κάτι άλλο, ότι θες.
- Μ. Θέλω την πλαστελίνη. Θα φτιάξω κάτι και θα μου πεις τι είναι.

- Σ. Εντάξει.
- Μ. Το πιστεύεις ότι μπορεί να είναι;
- Σ. Είναι γλυφιντζούρι;

Αμέσως μετά ζήτησε τα τουβλάκια όπου έφτιαξε τα καθιερωμένο της αεροπλάνο.

- Μ. Πού είναι τα τουβλάκια;
- Σ. Απλωσε λίγο το χέρι σου... Εκεί είναι. Θα φτάξεις κάτι;
- Μ. Ναι... ένα αεροπλάνο. Θα βάλω την Μ., την Κ., την Μ., την Τ., την Σ., την Α., τον Α., τον Β., όλους θα τους βάλω. Θα το κάνω μικρό τώρα.

Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού είχα ρωτήσει την Μαρία εάν της έλειψα, γιατί ήθελα να μάθω πώς ένιωθε για το διάστημα που είχε μεσολαβήσει.

- Σ. Σου έλειψα καθόλου;
- Μ. Ναι, Στέλλα μου, μου έλειψες. Η θερμοκρασία... η θερμοκρασία της καρδιάς μου είναι ζεστή.
- Σ. Τι εννοείς Μαρία μ' αυτό που λες;
- Μ. Είναι ζεστή η καρδιά μου Στέλλα... Σημαίνει ότι σ' έχω μέσα στην καρδιά μου Στέλλα μου.
- Σ. Και εγώ σε έχω μέσα στην καρδιά μου Μαρία.

Δεν κρύβω ότι αισθάνθηκα χαρά για τα συναισθήματα που είχε εκφράσει για μένα η Μαρία. Κυρίως όμως για το γεγονός που εκφράστηκε τόσο παραστατικά και έντονα.

Προς το τέλος της συνάντησης συνέβηκε κάτι που με προβλημάτισε ιδιαίτερα. Όταν ήρθε η μητέρα της φαινόταν εξαγριωμένη και ήταν πολύ απότομη μαζί της.

- Μητ. Θα βάλεις τα πράγματα και να φύγουμε;
- Μ. Όχι.
- Μητ. Τι είπες;
- Μ. Όχι.

- Μητ. Δεν κατάλαβες καλά... άκουσες τι είπα; Μάζεψε τα πράγματα και φύγαμε. Ότι θέλεις κάνεις σήμερα. Την είχε βάλει να διαβάσει ο δάσκαλος σήμερα και δεν ήθελε.
- Σ. Γιατί Μαρία, έγινε κάτι;
- Μητ. Δεν ήθελε. Εγώ της το είπα όμως, δεν θα μάθει γράμματα και θα γίνει όπως τα γυφτάκια που ζητιανεύουνε μέσα στους δρόμους. Μάζεψε τα πράγματα και φύγαμε. Γρήγορα είπα, όχι έτσι.
- Σ. Έλα Μαρία, θα σε βοηθήσω και εγώ.
- Μητ. Όχι... Στέλλα... μην την βοηθήσεις. Έχει μάθει να της τα κάνουμε όλα. Άσπην να τα βάλει μόνη της. Γρήγορα είπα, άντε.
- Ακρ. Γεια σας. Καλά είσαι Μαρία;
- Μητ. Χαιρέτησε και φεύγουμε.
- Σ. Γεια σου Μαρία.
- Μ. Γεια σου.
- Ακρ. Γεια σας. Γεια σας.

Ήταν η πρώτη φορά που είδα την μητέρα της Μαρίας να είναι τόσο απότομη μαζί της και απόλυτη. Η Μαρία φαινόταν πολύ τρομοκρατημένη τόσο που είχε βάλει τα χέρια της στο πρόσωπο για να καλυφτεί. Συνδιάζοντας το πιο πάνω με το γεγονός ότι ήταν επιφυλακτική στο άγγιγμα, προβληματίζομαι εάν οι γονείς της την κτυπούν στο σπίτι. Από την άλλη δεν μπορώ να αγνοήσω τα συναισθήματα της μητέρας, που πηγάζουν από το έντονο πρόβλημα του παιδιού και που είναι φυσικό να την κάνει ευέξαπτη.

Αισθάνθηκα πολύ άσχημα γιατί παρά την επέμβαση μου στην προσπάθειά μου να βοηθήσω την Μαρία που ήταν το πρόβλημα, επενέβηκε η μητέρα της όπου με περισσότερο θυμό απέδωσε το πρόβλημα όπως ήθελε αυτή. Αισθάνομαι ακόμη άσχημα που ένιωσα ανίσχυρη να βοηθήσω την Μαρία επεμβαίνοντας, διακόπτοντας την μητέρα της και δίνοντας τον λόγο σ' αυτήν, πράγμα που πιστεύω είχα υποχρέωση να κάνω και θα έδινε θετικά αποτελέσματα.

Δεν κατόρθωσα να βοηθήσω την Μαρία ως θεραπευτής Κ.Λ. σύμφωνα με την Η. Perlman (1957, σελ. 183): «Το απαρέμφατο “λέγειν” έχει ποκίλα νοήματα. Ένα είναι να βάζει κάτι σε λέξεις για επικοινωνία. Ένα άλλο είναι ν’ αναγνωρίζει, να ξέρει και να διακρίνει κάτι. Οι δύο αυτές έννοιες του απαρεμφάτου, συμπεριλαμβάνονται όταν μιλάμε για τη βοήθεια του κοινωνικού λειτουργού στον πελάτη, να πει τις δυσκολίες του. Τον υποβοηθούμε να μοιραστεί το θέμα για το οποίο ζητά βοήθεια και να αντιληφθεί το θέμα αυτό με μεγαλύτερη διαύγεια, ώστε οι προσπάθειες του να αντιμετωπίσει τα προβλήματα του να είναι εύστοχες και αποτελεσματικές».

Στην δεκατη-τέταρτη συνάντηση θέλωντας να μάθω τι είχε προηγηθεί στο περιστατικό της προηγούμενης συνάντησης, ρώτησα την Μαρία αλλά απέφυγε να μου απαντήσει.

- Σ. Μαρία, να σε ρωτήσω κάτι, γιατί την περασμένη φορά δεν ήθελες να διαβάσεις στο σχολείο; Έγινε κάτι;
- Μ. Όχι.
- Σ. Γιατί τότε δεν ήθελες να διαβάσεις;
- Μ. Έτσι... δεν ήθελα να διαβάσω.
- Σ. Μετά που έφυγες απ’ εδώ και πήγες στο σπίτι, η μητέρα σου, σου είπε κάτι; Σου θύμωσε;
-
- Σ. Δεν θέλεις να μιλήσεις γι’ αυτό;

Η Μαρία έδειξε καθαρά ότι δεν επιθυμούσε να μιλήσει γι’ αυτό. Ίσως όμως εάν το χειριζόμουν αλλιώς και ήμουν πιο ερμηνευτική μαζί της να μπορούσε να μου έλεγε κάτι. Με τον τρόπο που έκανα τις ερωτήσεις εντόπιζα το πρόβλημα στην ίδια. Εάν την ρωτούσα π.χ. γιατί ήταν θυμωμένη η μητέρα της, πιθανόν να μου έλεγε. Όπως αναφέρει και η Η. Perlman (1957, σελ. 186): «Όταν ο πελάτης δεν μπορεί εύκολα να παραδεκτεί ή να εκφράσει τα συναισθήματά του. Ο Κ.Λ. μπορεί να εργαστεί και πάλι πάνω στην δυσκολία αυτή, κυρίως με την επαναλαμβανόμενη αναγνώριση του, ότι είναι τελέως φυσικό ή σύνηθες τα συναισθήματά μας να εμπλέκονται στα προσωπικά

προβλήματα μας και με τις υποδείξεις του, ότι θα ήταν αναμενόμενο στον καθένα να προκληθούν ορισμένα γενικά είδη συναισθημάτων».

Ως θεραπευτής Κ.Λ. δυσκολεύτηκα να την ωθήσω να μιλήσει γιατί απλά δεν είχα διακρίνει ότι το πρόβλημα εντοπιζόταν στην μητέρα και όχι στην Μαρία.

Στην συνέχεια η Μαρία έφτιαξε το καθιερωμένο της αεροπλάνο με τουβλάκια.

- Μ. Τα έχω ενώσει όλα. Έχω φτιάξει ένα μεγάλο αεροπλάνο. Πού πιστεύεις ότι είναι τα φτερά του;
- Σ. Εδώ... αυτά εδώ.
- Μ. Τώρα θα τα βγάλω αυτά και θα γίνει μικρό.

Αλλά δεν πρόλαβε να συνεχίσει το παιχνίδι της, αφού ήρθε η μητέρα της να την πάρει. Μάζεψε όλα τα παιχνίδια, τα τακτοποίησε και αφού με χαιρέτησε όπως πάντα, έφυγε.

15^η και 16^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Στη δεκατη-πέμπτη συνάντηση είχα συνειδητοποιήσει ότι η Μαρία εδώ και καιρό ρωτούσε για τον τόπο συνάντησης, γεγονός που δείχνει πόση σημασία είχαν γι' αυτήν οι συναντήσεις και ο τόπος διεξαγωγής τους.

- Σ. Τι κάνεις Μαρία;
- Μ. Στέλλα, θα πάμε στο δωμάτιο;
- Σ. Ναι, θα πάμε.
- Μ. Στέλλα, πότε θα πάμε στο δωμάτιο;
- Σ. Τώρα θα πάμε.
- Μ. Δεν έχει παιδιά μέσα;
- Σ. Όχι, δεν υπάρχει κανείς.
- Μ. Γιατί, την περασμένη φορά είχε παιδιά;

- Σ. Έτυχε εκείνη την φορά. Έλα, πάμε μέσα στο δωμάτιο.

Με τα πιο πάνω η Μαρία με βοήθησε να θυμηθώ την σημαντικότητα του τόπου και του περιβάλλοντος της διεξαγωγής μιας συνάντησης.

«Το περιβάλλον της συνεντεύξεως μπορεί να κανονίσει την δυνατότητα της διαξαγωγής της. Η συνέντευξη πρέπει να γίνεται σε ιδιαίτερο δωμάτιο και η ατμόσφαιρα της να είναι άνετη. Ο πελάτης δεν μπορεί να πει παρά πάνω από το όνομα και τη διεύθυνσή του αν εμείς είμαστε απασχολημένοι με άλλα πράγματα, αν πηγαινοέρχεται κόσμος, αν γίνεται ενοχλητικός θόρυβος. Έχει το δικαίωμα να νοιώθει, αδιάφορο αν η συνέντευξη βαστήξει πέντε λεπτά ή μίαν ώρα, ότι έχει την αμέριστη προσοχή μας. Διακοπές, τηλεφωνήματα και τα όμοια πρέπει να περιορίζονται στο ελάχιστο. Αν ο πελάτης έμεινε σε μια αίθουσα γεμάτη κόσμο περιμένοντας για χρονικό διάστημα που του φάνηκε ατέλειωτο, είναι φυσικό να μην είναι σε κατάσταση να συζητήσει την υπόθεσή του. Γιατί το θέμα που τον απασχολεί τώρα πια δεν είναι άλλο από την αγανάκτησή του που περίμενε τόσην ώρα. Και όμως αισθάνεται ότι θα ήταν αγένεια να το πει. Αν η αναμονή και οι διακοπές είναι αναπόφευκτες πρέπει να δείξουμε στον πελάτη πόσο ενοχλητικά είναι και για μας και να του πούμε ότι καταλαμβαίνουμε πώς τον εμποδίζουν να συνεχίσει. Αν όμως ισχυρισθεί ότι δεν τον ενοχλούν, θα κάνουμε καλά να παραδεχτούμε τα λόγια του γιατί αν επιμείνουμε ότι είναι ενοχλητικά μπορεί να νομίσει ότι τον κατακρίνουμε ή μπορεί να συμπεράνει ότι μας προέβαλε με την αγανάκτησή του». (A. Garrett, 1982, σελ. 53)

Και ν' αναλογιστώ πόσο πιθανόν να της στοίχισε οι επεμβάσεις από τρίτους και η έλλειψη ιδιαίτερου χώρου στην προηγούμενη συνάντηση.

Αρχικά στην συνάντηση αυτή παίξαμε για πρώτη φορά το παιχνίδι με το τηλέφωνο. Κατόπιν η Μαρία ζήτησε να της φέρω το μαγνητοφωνάκι.

- Μ. Θέλω να μου φέρεις το μαγνητοφωνάκι. Θέλω να ακούσω το παιδάκι.
- Σ. Γιατί θέλεις να ακούσεις το παιδάκι;
- Μ. Θέλω ν' ακούσω τη φωνή του.
- Σ. Το ξέρεις ότι η φωνή αυτού του παιδιού είναι της Μαρίας;

- Μ. Ναι.
- Σ. Τι σ' αρέσει ν' ακούς;
- Μ. Να λέει παραμύθια. Θα πεις της φίλης σου να σου το δώσει;
- Σ. Ναι.

«Για να βρει το μέσο και τον τρόπο έκφρασης που προτιμά, ακόμη και ένα ανάπηρο άτομο πρέπει να έχει την ευκαιρία να εξερευνήσει και να διαλέξει. Μόνον τότε μπορεί κάθε παιδί να ανακαλύψει τον τρόπο που του ταιριάζει για να κάνει διάφορα πράγματα. Επομένως, μια μεγάλη ποικιλία υλικών και η αποδοχή άλλων σχετικών τρόπων έκφρασης έχουν μεγάλη σημασία για τα ανάπηρα παιδιά, όπως άλλωστε και για όλα τα άλλα παιδιά». (J. A. Rubin 1997, σελ. 369)

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που με απασχόλησε ήταν το γεγονός ότι αναμένετο εντός της εβδομάδας η Μαρία να μεταβεί στην Αθήνα για αλλαγή των προθέσεών της.

- Σ. Δεν μου είπες, για ποιο λόγο θα πάτε στην Αθήνα.
- Μ. Δεν ξέρεις;
- Σ. Όχι.
- Μ. Θα πάμε να δούμε τους φίλους μας.
- Σ. Μόνο;
- Μ. Ναι.
- Σ. Δεν θα κάνετε τίποτα άλλο;
- Μ. Όχι θα πάμε και στον παιδίατρο.
- Σ. Τι θα κάνετε στον παιδίατρο;
- Μ. Τίποτα.
- Σ. Θα πάτε στην Αθήνα να δείτε τους φίλους σας και να επιστρέψετε;
- Μ. Ναι.
- Πατ. Τι έγινε;

- Σ. Γεια σας Κ. Κ. Τι κάνετε;
- Πατ. Καλά. Τι έγινε ποιος ήρθε;
- Μ. Χα... Χα
- Πατ. Τι έγινε μωρέ, παίζεται παιγνίδια, τί κάνετε;
- Μ. Χα... Χα.
- Πατ. Το ξέρετε ότι την άλλη Τετάρτη ίσως να μην είμαστε στην Πάτρα; Θα φύγουμε για Αθήνα την Παρασκευή, σου το έχει πει η Μαρία;
- Σ. Την ρωτούσα και δεν μου έλεγε.
- Πατ. Μαρία, τί θα κάνουμε στην Αθήνα;
- Μ. Δεν ξέρω. Χα... χα.
- Πατ. Δεν ξέρεις; Τι λες μωρέ, μας κοροιδεύεις τώρα;
- Πατ. Θα πάμε ν' αλλάξουμε τις προθέσεις. Έχει πολύ καιρό να τις αλλάξουμε γιατί έχουνε μεγαλώσει και πρέπει να βγουν. Έχει περίπου ένα χρόνο να τις αλλάξουμε. Πες Μαρία ποιοι γκατροί θα είναι;
- Μ. Δεν ξέρω.
- Πατ. Δεν ξέρεις ε... θα είναι ο Κ., ο Κ. και ο Αμερικανός. Πώς τον λένε τον Αμερικάνο;
- Μ. Κ.
- Πατ. Το ξέχασες, ο Κ. έρχεται δυο – τρεις μέρες από την Αμερική και κάνουμε την επέμβαση και μετά φεύγει.

Η Μαρία αρνήθηκε να εκφραστεί για το θέμα της επέμβασης, ίσως επειδή δεν ήμουν ειλικρινής μαζί της. Δεν το χειρίστηκα σωστά, όπως δεν χειρίστηκα και το σημείο όπου είπα στο πατέρα της, ότι δεν ήθελε να μιλήσει γι' αυτό.

Ίσως στιγμιαία συνειδητοποιώντας πως είχα κινηθεί, η Μαρία ένκωσε να κλονίζεται η ασφάλεια που υπήρχε στην σχέση μας. Κάτι ανάλογο είναι και αυτό που αναφέρεται για τις σχέσεις πελάτη Κ.Λ. στην Η. Perlman (1957, σελ. 116):

«Θέρμη, δεκτικότητα, ανταπόκριση με συμπάθεια παραδοχή του προσώπου, όπως είναι και προσδοκία ότι με βοήθεια, θα αγωνιστεί για αλλαγή του εαυτού του ή της κατάστασης του, ύπαρξη σκοπού, αντικειμενικότητα και στόχος η ικανότητα και θέληση να βοηθά αυθεντία που στηρίζεται στην κατοχή της ειδικότητας και το διαπιστευμένο ρόλο, όλα αυτά χαρακτηρίζουν την επαγγελματική σχέση του κοινωνικού λειτουργού. Μέσα στο δυναμικό αυτό καλούπι της παραδοχής και της προσδοκίας, της ασφάλειας και της παρακίνησης, συντελείται η συνειδητή εργασία της λύσης προβλημάτων».

Στην δεκατη-έκτη συνάντηση, είχα την ευκαιρία να δω την μητέρα της πολύ εκδηλωτική για δεύτερη φορά. Αυτή την φορά μου μίλησε για την απογοήτευση της για τα σχολεία όσο αφορά τα τυφλά παιδιά. Είχε εκφράσει τα συναισθήματά της και αυτό μ' έκανε να καταλάβω ότι ήθελε να την ακούσω. Μου μίλησε για ένα παιγνίδι, χωρίς να είναι παρούσα η Μαρία και με παρακάλεσε να παίξω μαζί της, γιατί είναι βοηθητικό αφού μαζί της αρνήτο να το παίξει. Στις ερωτήσεις της Μαρίας δεν ήμουν ειλικρινής προσπαθώντας να ικανοποιήσω την μητέρα της.

- Μ. Στέλλα, πού είσαι;
- Σ. Ναι Μαρία, εδώ είμαι. Τι κάνεις; Είσαι καλά;
- Μ. Τι κάνετε εδώ; Τι είναι αυτό; Ποιος το έχει φέρει;
- Σ. Εγώ. Είναι ένα καινούργιο παιγνίδι που θα παίξουμε σήμερα.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Δεν μου έχεις πει ότι ήθελες να παίξεις και με άλλα παιγνίδια;
- Μ. ...

Η Μαρία φαίνεται ότι το είχε αντιληφθεί και αυτό φάνηκε πιο κάτω γιατί ήταν αρνητική με το παιγνίδι και επιθετική.

- Σ. Λοπόν, θα παίξουμε αυτό το καινούργιο παιγνίδι;
- Μ. Όχι.
- Σ. Γιατί δεν θέλεις; Είναι ωραίο παιγνίδι. Θα σου δείξω πώς παίξουμε.
- Μ. Όχι δεν θέλω.

- Σ. Εσύ δεν μου είχες πει ότι ήθελες και άλλα παιχνίδια, τώρα γιατί δεν θέλεις; Έλα θα σου δείξω μόνο και μετά θα παίξουμε ότι θες. Πάρε ένα κομμάτι πλαστελίνη.
- Μ. Τόση;
- Σ. Πάρε και άλλη, πάρε την διπλάσια. Ωραία, τόση είναι αρκετή και προσπάθησε να την απλώσεις για να γίνει λεία όπως είναι το τραπέζι. Ξέρεις τι είναι το λείο;
- Μ. Ναι.
- Σ. Όπως είναι το τραπέζι, άγγιξε το να δεις. Έλα να σε βοηθήσω να την απλώσεις. Τώρα θα χαράξω μία γραμμή. Βάλε το χέρι σου και άγγιξέ την. Έχουμε εδώ φακές και φασόλια που θα μας χρησιμεύσουν. Θα σου δώσω λίγες φακές και λίγα φασόλια. Ορίστε. Έχεις ξαναπιάσει στα χέρια σου φακές και φασόλια;
- Μ. Φασόλια ναι, φακές όμως όχι.
- Σ. Άγγιξε τες να δεις πώς είναι. Πώς μοιάζουν;
- Μ. Σαν μικρές μικρές σφαίρες.
- Σ. Ναι, είναι σαν μικρές σφαίρες. Λοιπόν θα βρεις την αρχή της γραμμής και θα βάλεις μια φακούλα ή ένα φασόλι ότι θες. Μπράβο. Μετά θα βάλεις εδώ το χεράκι σου και εδώ θα βάλεις άλλη μία φακούλα μέχρι το τέλος. Θα κάνεις αυτό συνεχώς και στο τέλος θα βγάλουμε αυτά που έχουμε βάλει. Ωραία, μπράβο, βάλε την φακούλα και τώρα βάλε το χεράκι σου... ωραία... μπράβο. Πώς σου φάνηκε το παιχνίδι;
- Μ. Δεν μου άρεσε.
- Σ. Γιατί; Τι δεν σου άρεσε;
- Μ. Δεν μου άρεσε.
- Μ. Δεν θέλω τις φακές και τα φασόλια.

- Σ. Εντάξει θα τα βάλουμε με τα υπόλοιπα για να τα βρούμε την επόμενη φορά. Μην τα σπρώχνεις και θα πέσουν. Έχεις ρίξει κάποια, πρόσεχε. Μαρία, μην τα πετάς κάτω σε παρακαλώ.
- Μ. Δεν το ήθελα.
- Σ. Έλα να τα βάλουμε μέσα στα σακουλάκια. Έλα Μαρία, μην τα πετάς κάτω σε παρακαλώ,
- Μ. Δεν το ήθελα.
- Σ. Πώς δεν το ήθελες... Αφού τα πετάς. Γιατί τα πετάς μπορείς να μου εξηγήσεις; Τι κάνεις... τα πέταξες κάτω όλα. Τώρα ποιος θα τα μαζέψει;
- Μ. Εσύ.
- Σ. Εγώ... γιατί εγώ τα έχω ρίξει; Εσύ θα τα μαζέψεις. Έλα κατέβα κάτω θα τα μαζέψουμε. Μάζευε.
- Μ. Πώς.
- Σ. Βάλε τα χέρια σου κάτω και μάζεψε.

Αμέσως μετά επιχειρήσα ξανά να μιλήσουμε για την επέμβαση στην Αθήνα, αλλά η Μαρία ήταν αρνητική. Ίσως γιατί στην προσπάθειά μου να την κάνω να εκφραστεί έγινα πειστική ίσως γιατί και εγώ δεν ένιωθα τόσο άνετη σχετικά με το πρόβλημα.

- Σ. Μαρία, πώς πέρασες στην Αθήνα; Πώς πήγε η επέμβαση με τις προθέσεις;
- Μ. ...
- Σ. Πες μου... πώς ήτανε;
- Μ. ...
- Σ. Δεν θέλεις να μου μιλήσεις γι' αυτό;
- Μ. ...
- Σ. Μάλλον δεν θέλεις να μου μιλήσεις.
- Μ. Δεν σου μίλησα ούτε την περασμένη φορά.
- Σ. Όχι δεν μου μίλησες. Τι έκανες άλλο στην Αθήνα;

- Μ. Πήγα σε ένα σχολείο.
- Σ. Τι έκανες στο σχολείο; Τι πηγές να δεις;
- Μ. ...
- Σ. Τι ήταν αυτό το σχολείο; Γιατί πηγές;
- Μ. ...
- Σ. Τι ήταν... σχολείο για τυφλά παιδιά;
- Μ. Ναι.
- Σ. Και τι πηγές να κάνεις εκεί;

«Το πρώτο βήμα στη συνέντευξη είναι να κάνουμε τον πελάτη να νοιώσει ανακούφιση και άνεση. Βέβαια αυτό γίνεται δύσκολα όταν εμείς δεν αισθανόμαστε άνετα. Μπορούμε όμως κι εμείς να βοηθήσουμε τον πελάτη, άλλοτε αφήνοντας τον να μιλήσει πρώτος κι άλλοτε λέγοντας του πρώτα εμείς γιατί τον φωνάξαμε. Και στις δύο περιπτώσεις το δεύτερο βήμα μας είναι να τον ενθαρρύνουμε να μιλήσει και καθώς μιλά να προσέχουμε τί από όσα λέει έχουν μεγαλύτερη σχέση με την συνέντευξη». (A. Garrett, 1982, σελ. 33)

«Οι παρατηρήσεις που κάνουμε στη συνέντευξη μοιάζουν πολύ με τις ερωτήσεις. Συχνά η μόνη διαφορά ανάμεσά τους έγκειται στον τόνο της φωνής μας. "Η περσινή σου δουλειά ήταν πολύ δύσκολη" μπορεί να 'ναι ερώτηση ή παρατήρηση, εξαρτάται από το αν θα αναβέσουμε ή θα κατεβάσουμε τη φωνή μας στις τελευταίες συλλαβές. Πάντως οι ερωτήσεις και οι παρατηρήσεις είναι είδη του λόγου και επομένως ορισμένοι κανόνες εφαρμόζονται και στις δύο. Γενικός κανόνας είναι ότι στη συνέντευξη πρέπει οι παρατηρήσεις μας να είναι του τύπου των ερωτήσεων, που αναφέραμε προηγουμένως, δηλαδή να δίνουν εμπιστοσύνη και θάρρος στον πελάτη, να τον παρακινούν να εκθέσει την υπόθεσή του κ.τ.ο» (A. Garrett, 1982, σελ. 36-37).

Στη συνέχεια χρησιμοποίησα και άλλα θεραπευτικά μέσα όπως τουβλάκια, παλζ κτλ. Όπως είχα υποσχεθεί στην Μαρία την προηγούμενη συνάντηση είχα φέρει το μαγνητοφωνάκι με το οποίο ασχοληθήκαμε με το μεγαλύτερο μέρος της συνάντησης. Η

Μαρία όπως και την προηγούμενη φορά που παίξαμε με το μαγνητοφωνάκι ήταν πολύ ενθουσιώδης αλλά δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι η φωνή που άκουγε ήταν η δική της. Παρά το γεγονός σε σχετική μου ερώτηση απάντησε ότι το καταλάβαινε εντούτοις ζητούσε πάντα να ακούσει το παιδάκι.

- Μ. Βάλε μου το παιδάκι.
- Σ. Την Μαρία;
- Μ. Ναι.
- Μ. Θέλω να πω και άλλο τραγούδι.
- Σ. Έχεις πει, τώρα θα πεις ένα παραμύθι.
- Μ. Εντάξει, θα πω παραμύθι.
- Σ. Πατάω τα κουμπάκια... είσαι έτοιμη;
- Μ. Θα πω την μία πριγκίπισσα.
- Σ. Ωραία.
- Μ. Μια φορά και ένα καιρό ήτανε... ένα πριγκιπόπουλο που είχε ένα αδελφό που τον λέγαν Γιάννη. Ο Γιάννης αυτός ήτανε πολύ καλός και αγαπούσε το παιδάκι, αλλά σε μια στιγμή φάνηκαν... λίγα ωραία σπουργιτάκια. Και μετά ε... φάνηκαν πολλά παιδιά και ζήσαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα.
- Σ. Αυτό ήταν όλο το παραμύθι;
- Μ. Αυτό.
- Σ. Χα...
- Μ. Βάλε μου το παιδάκι.
- Σ. Σου αρέσει ε;
- Μ. Ναι.
- Σ. Τι σ' αρέσει;
- Μ. Ν' ακούω το παιδάκι.

- Σ. Μα αυτό το παιδάκι είσαι εσύ.
- Μ. Μα εγώ δεν έφυγα, ήμουν εδώ.
- Σ. Η φωνή σου έχει μαγνητοφωνηθεί, δεν έχεις μπει μέσα στο μαγνητοφωνάκι. Ακούς αυτή τη φωνή; Είμαι εγώ αυτή.
- Μ. Εσύ;
- Σ. Ναι.
- Μ. Έχεις μπει μέσα; Πώς έχεις μπει.
- Σ. Δεν έχω μπει. Απλώς το μαγνητοφωνάκι, ενώ μιλάμε μας παίρνει τις φωνές μας και τις ακούμε τώρα. Κατάλαβες τι εννοώ;
- Μ. Ναι.

Εδώ και λίγο καιρό είχα παρατηρήσει ότι όταν έρχονταν οι γονείς της Μαρίας για να την πάρουν, η Μαρία δεν ήταν προετοιμασμένη και έτσι το είχα θέσει ως στόχο στις επόμενες συναντήσεις.

17^η και 18^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Στη δεκατη-έβδομη συνάντηση η Μαρία ήταν άρρωστη, εντούτοις ήρθε στο Κέντρο για λίγο, γεγονός που δείχνει ξεκάθαρα πόση σημασία είχαν γι' αυτήν οι συναντήσεις. Ένωθε άσχημα που βρισκόταν σε τέτοια δύσκολη κατάσταση, είχε εκφράσει τους φόβους της και κάποια στιγμή έκλαψε. Κατόπιν ζήτησε να παίξει με όλα τα παιχνίδια μέχρι να 'ρθει η μητέρα της.

- Σ. Τι κάνεις Μαρία; Καλά είσαι;
- Μητ. Δεν θα μείνουμε για πολύ.
- Σ. Γιατί, θα πάτε κάπου μετά;
- Μητ. Όχι, αλλά πριν έρθουμε είχε κάνει τρεις φορές κακά της, και έτσι ήρθαμε λίγο να σε δούμε και να φύγουμε.
- Σ. Όπως νομίζετε.

- Μητ. Θα πάω λίγο σε μια θεία της εδώ κοντά και θα 'ρθω σε λίγο. Δεν θα αργήσω πολύ. Εάν θέλει να πάει τουαλέτα, πήγαινέ την αλλά πρόσεχε μην την βάλεις να καθήσει γιατί έχουμε και το πρόβλημα.
- Σ. Εντάξει, εντάξει μην ανησυχήτε.
- Μητ. Θα 'ρθω σε λίγο.
- Σ. Έλα Μαρία να καθήσουμε λίγο εδώ. Πες μου, πώς είσαι; Είσαι καλά;
- Μ. Θέλω να πάμε να παίξουμε.
- Σ. Εντάξει, πάμε μέχρι να 'ρθει. Έλα κάθησε λίγο απάνω μου.
- Μ. Φοβάμαι.
- Σ. Τι φοβάσαι; Πές μου. Τι φοβάσαι;
- Μ. Φοβάμαι, μήπως δεν φτάσω να πάω τουαλέτα και τα κάνω απάνω σου.
- Σ. Τι... τώρα κλαις; Γιατί Μαρία; Έλα να σ' αγκαλιάσω. Μην φοβάσαι, δεν πρόκειται να τα κάνεις απάνω μου. Θα πάμε αμέσως στην τουαλέτα.
- Μ. Και αν δεν φτάσουμε να πάμε, δεν θέλω να σε λερώσω.
- Σ. Έλα μην κλαις, δεν θα με λερώσεις, μην φοβάσαι. Έλα πες μου, τι θες να παίξεις;
- Μ. Θέλω τα τουβλάκια, το παλζ, την φόρμα και τα σχήματα.

Το γεγονός ότι η Μαρία είχε εκφράσει τους φόβους της μ' έκανε να την αισθανθώ έντονα ίσως για πρώτη φορά σε τόσο μεγάλο βαθμό, γι' αυτό την αγκάλιασα και της σκούπισα τα δάκρυά της.

Σύμφωνα με τον D. Goleman (1998, σελ. 149):

«Τα ανθρώπινα συναισθήματα σπάνια περιγράφονται. Πολύ συχνότερα εκδηλώνονται μέσα από άλλα σήματα. Το κλειδί για να μαντέψει κανείς τα συναισθήματά του άλλου βρίσκεται στην ικανότητά του να διαβάζει τα μη λεκτικά στοιχεία της επικοινωνίας. Να ερμηνεύει τον τόνο της φωνής, τις χειρονομίες, την έκφραση του προσώπου και άλλα».

Το ίδιο συναίσθημα ένιωσα και εγώ με την Μαρία, μπορεί να μην είχαν επωθεί πολλά – τα μη λεκτικά στοιχεία όμως ήταν εντονότερα και σίγουρα πιο ισχυρά.

Όπως αναφέρει και η Johnson – Τουρνά (εκλογή 1992, τευχ. 95, σελ. 300) «Συναίσθηση (empathy) είναι η εμπραθητική στάση του θεραπευτή στην πορεία της ψυχοθεραπείας και πιο συγκεκριμένα η ικανότητα του να ζει τα συναισθήματά του άλλου, αλλά συγχρόνως να λειτουργεί ξέχωρα από αυτόν, χωρίς να απαιτεί την προσκόλληση και εξάρτηση του πελάτη».

Στην συγκεκριμένη συνάντηση όμως υπήρχε και κάτι αρνητικό, η επέμβαση τρίτου προσώπου. Επειδή όμως δεν είχα ενεργήσει σωστά δεν είχα καταφέρει ν' αποφύγω την "εισβολή" αυτού του προσώπου.

- Μ. Ποιος είναι;
- Σ. Είναι ο πατέρας του Α.
- Μ. Γιατί ήρθε εδώ;
- Σ. Ρώτησε εσύ τον κύριο, Μαρία;
- Μ. Όχι, ρώτησέ τον εσύ.
- Κ. Έχει θόρυβο στο άλλο δωμάτιο, γι' αυτό έχω έρθει εδώ να διορθώσω κάτι γραπτά.
- Μ. Τι κάνει;
- Σ. Γιατί με ρωτάς εμένα Μαρία; Ρώτησε εσύ τον κύριο.
- Μ. Ρώτησε τον εσύ.
- Κ. Είμαι εκπαιδευτικός και λύνω κάτι ασκήσεις τώρα.
- Μ. Και πού ξέρετε τι ασκήσεις θα κάνετε;
- Κ. Ξέρω... έχω τα κατάλληλα βιβλία. Έχω πολλά βιβλία που έχουν ασκήσεις.

Ένοικωσα ανίσχυρη στο να αποφύγω αυτήν την επέμβαση και ακόμη μέχρι σήμερα νιώθω ντροπή που δεν το είχα κατορθώσει στην συγκεκριμένη συνάντηση. Το είχα θέσει όμως ως στόχο να το χειριστώ σ' άλλη παρόμοια περίπτωση.

Στη δεκατη-όγδοη συνάντηση είχα ενημερώσει την Μαρία ότι είχαν μείνει δύο συναντήσεις και θα ακολουθούσαν οι διακοπές του Πάσχα.

- Σ. Μαρία, θέλω να συζητήσουμε κάτι.
 - Μ. Τι θέλεις να συζητήσουμε Στέλλα μου;
 - Σ. Θέλω να σου πω ότι μετά από δύο συναντήσεις θα 'ρθει το Πάσχα. Θα κλείσει το σχολείο σου για δύο βδομάδες, το ίδιο και τα δικά μου, γι' αυτό θα πάω στην Κύπρο. Μετά που θα επιστρέψω θα σε δω ακόμη τέσσερις φορές και μετά αφού κλείσει πάλι το σχολείο θα πάω στην Κύπρο, αλλά αυτή τη φορά για πάντα.
 - Μ. Γιατί πρέπει να πας στην Κύπρο το Πάσχα; Για να το περάσεις με τους γονείς σου.
 - Σ. Ναι, γι' αυτό. Σε πειράζει που θα πάω στην Κύπρο;
 - Μ. ...
 - Σ. Δηλαδή μας μένουν ακόμη έξι συναντήσεις και μετά θα φύγω. Θα ξανάρθω βέβαια, αλλά μόνο για δυο – τρεις μέρες.
 - Μ. Γιατί πρέπει να πας; Τι θα κάνεις εκεί;
 - Σ. Θα δουλεύω, γι' αυτό πρέπει να πάω. Θέλεις να μου μιλήσεις λίγο γι' αυτό; Να μου πεις λίγο πώς νιώθεις;
 - Μ. ...
 - Σ. Μάλλον δεν θες να μου μιλήσεις. Δεν πειράζει, μπορείς να το σκεφτείς λίγο και να μου πεις την επόμενη φορά.
-
- Σ. Τι είναι Τ., τι θέλεις; Τ. μου, δεν μπορείς να μείνεις εδώ, πήγαινε στο άλλο δωμάτιο σε παρακαλώ. Κλείσε την πόρτα.
 - Μ. Τι ήθελε ο Τ.;
 - Σ. Ήθελε να καθήσει εδώ, να ζωγραφίσει. Τι είναι Α., θέλεις κάτι;

- Α. Θέ-λω-να-βά-λω-το μπουφάν μου... μωρέ...
- Σ. Τι είναι;
- Α. Την πλαστε-λί-νη.
- Σ. Α., η πλαστελίνη αυτή είναι της Μαρίας.
- Α. Όχι.
- Σ. Αστην κάτω. Εσένα θα σου δώσει η Μ. άλλη, αυτή είναι της Μαρίας. Έλα τώρα Α. μου μπράβο κλείσε και την πόρτα.
- Μ. Θέλω να κλάψω.
- Σ. Γιατί Μαρία μου, φοβήθηκες τον Α.;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ο Α. δεν κάνει κακό, απλά δεν μπορεί να μιλήσει, γι' αυτό μιλάει έτσι.
- Μ. Η Φ. δε μιλάει έτσι.
- Σ. Η Φ. δε δυσκολεύεται να μιλήσει. Ο Α. όμως δυσκολεύεται.
- Μ. Αυτά τα παιδιά που έρχονται στο Κέντρο δυσκολεύονται να μιλήσουν;
- Σ. Όχι όλα, μερικά. Αυτά τα παιδιά μπορεί να είναι μεγάλα στην ηλικία, αλλά σκέφτονται σαν μικρά παιδιά.
- Μ. Η Φ. όμως ξέρει και μιλά.
- Σ. Ναι, το ξέρω, δεν μιλάει όμως, όπως ένας μεγάλος.
- Μ. Αφού μιλάει καλά. Το ίδιο και η Κ.
- Σ. Ναι, μιλάει καλά, αλλά δεν μπορεί να σκέφτεται όπως ένας μεγάλος.

«Ο Schwartz έχει ξεχωρίσει τις φάσεις της τελικής διαδικασίας στις ακόλουθες: η φάση της άρνησης, η φάση του άμεσου και έμμεσου τρόπου έκφρασης θυμού, η περίοδος του πένθους, η περίοδος που χαρακτηρίζεται από τη "δοκιμή για την αλλαγή" και τέλος το σύνδρομο του αποχαιρετιστήριου πάρτυ». (L. Shulman, εκλογή 1983, σελ. 73).

Η Μαρία σ' αυτή τη συνάντηση, αφού αναφέρθηκα στο κλείσιμο των συναντήσεων, σε κάποια στιγμή είπε ότι ήθελε να κλάψει. Αρχικά πίστεψα ότι φοβήθηκε τον Α., σήμερα αναλύοντας την συνάντηση με την βοήθεια της επόπτριας μου, πιστεύω ότι άρχισε να ζει την περίοδο του πένθους για το κλείσιμο των συναντήσεων, εκφράζοντας άμεσα τα συναισθήματά της.

Η L. Shulman (εκλογή 1983, σελ. 76) αναφέρει:

«Κατά η διάρκεια αυτής της φάσης το βοηθούμενο άτομο δοκιμάζει με μεγάλη πληρότητα όλα αυτά τα συναισθήματα που είχε προσπαθήσει, ως τώρα απεγνωσμένα, να καταπιέσει. Όταν αυτό συμβεί μερικά άτομα μπορούν να εκφράσουν απ' αυθείας τα συναισθήματά τους στον κοινωνικό λειτουργό. Για άλλους τα συναισθήματα εκφράζονται έμμεσα».

Ακριβώς για τον λόγο που αναφέρεται πιο κάτω δεν μπόρεσα ν' αναγνωρίσω τα συναισθήματα της Μαρίας και ούτε να τα χειριστώ ανάλογα.

«Δύο σημαντικές δεξιότητες σ' αυτή τη φάση είναι η αναγνώριση των συναισθημάτων του βοηθούμενου ατόμου σε σχέση με το τέλος και το μοίρασμα των ίδιων συναισθημάτων που έχει ο κοινωνικός λειτουργός. Αυτές οι παραπάνω δύο δεξιότητες είναι απαραίτητες στην όλη διαδικασία της βοήθειας, αλλά και δύσκολες για τον κοινωνικό λειτουργό να τις χρησιμοποιήσει. Στη τελική φάση η δυσκολία έγκειται στην ένταση των συναισθημάτων και στα διάφορα κοινωνικά ταμπού που δεν επιτρέπουν την έκφραση τους. Κοινωνικοί λειτουργοί έχουν πει ότι παρ' όλο που πολλές φορές έχουν αντιληφθεί τις νύξεις για τα συναισθήματα λύπης που υπάρχουν, δεν αναγνώρισαν τα συναισθήματα γιατί βρίσκονταν σε δύσκολη θέση». (L. Shulman, εκλογή 1983, σελ. 76).

Σαν στόχος της επόμενης συνάντησης είχε τεθεί να εκφράσει η Μαρία τα συναισθήματά της.

19^η και 20^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Στη δεκατη-έννατη συνάντηση είχε επιτευχθεί ο στόχος που είχα θέσει στη δεκατη-έβδομη συνάντηση, όπου είχε παρέμβει ο πατέρας του Α. Πριν γίνει η συνάντηση είχε πάρει τον χώρο μας και έτσι του εξήγησα διακριτικά και συνειδητοποίησε την σημασία των συναντήσεων.

Στην πορεία της συνάντησης προσπάθησα να ξανααναφέρω για το κλείσιμο των συναντήσεων, έτσι ώστε να εκφράσει η Μαρία τα συναισθήματά της.

- Σ. Μαρία, θυμάσαι που σου είχα πει να σκεφτείς σχετικά με τις συναντήσεις;
- Μ. Ναι, θυμάμαι.
- Σ. Έχεις σκεφτεί;
- Μ. Ναι, έχω σκεφτεί.
- Σ. Θέλεις να μου μιλήσεις λίγο γι' αυτό;
- Μ. Ναι. Μου... έχεις πει ότι θα κάνουμε ακόμη δύο συναντήσεις και μετά θα 'ρθει το Πάσχα και μετά θα κάνουμε ακόμη τέσσερις συναντήσεις.
- Σ. Ναι σωστά. Αλλά θέλω να μου πεις πώς νιώθεις γι' αυτό;
- Μ. Δεν θα λυπηθώ.
- Σ. Εγώ πάντως θα λυπηθώ.
- Μ. Γιατί θα λυπηθείς;
- Σ. Γιατί περάσαμε ωραίες στιγμές και θα λυπηθώ που δεν θα σε βλέπω.
- Μ. Δεν πρέπει να στεναχωριέσαι Στέλλα μου. Εγώ δεν στεναχωριέμαι. Γιατί να στεναχωρηθώ;
- Σ. Σου άρεσαν οι συναντήσεις;
- Μ. Ναι.
- Σ. Τι σου άρεσαν;
- Μ. ...

- Σ. Δεν έχει κάτι που σου άρεσε;
- Μ. Έχει.
- Σ. Τι;
- Μ. ...
- Σ. Να σε ρωτήσω άλλο τότε. Τι δεν σου άρεσε;
- Μ. ...
- Σ. Θες να παίξουμε ένα παιγνίδι;
- Μ. Ναι.
- Σ. Να λείι η κάθε μία τι της άρεσε από τις συναντήσεις και τι δεν της άρεσε. Θέλεις να το παίξουμε;
- Μ. Όχι.
- Σ. Εντάξει, δεν θα σε πιάσω, αφού δεν θες να το παίξουμε. Θες να φτιάξουμε κάτι με πλαστελίνη;
- Μ. Όχι. Θέλω να τραγουδήσω.
- Σ. Εάν σου έλεγα να μου τραγουδήσεις ένα τραφούδι που σου θυμίζει εμένα... ποιο θα μου τραγουδούσες;
- Μ. Την περηφάνεια. Να σου το τραγουδήσω;
- Σ. Ναι. Μου το αφιερώνεις;
- Μ. Σου το αφιερώνω.
- Μ. Να τραγουδήσω και άλλο τραγούδι...
- Σ. Μπράβο, είναι πολύ ωραίο.

Η Μαρία στο σημείο αυτό έδειξε στοιχεία άρνησης γιατί δεν ήθελε να αντιμετωπίσει τα συναισθήματά της.

«Η πρώτη φάσης συνήθως χαρακτηρίζεται από στοιχεία άρνησης γιατί υπάρχει η γενική δυσκολία να αντιμετωπίσει κανείς συναισθήματα που σχετίζονται με το τέλος μιας

σπουδαίας σχέσης. Το βοηθούμενο άτομο αρνείται να δεχθεί το γεγονός ότι το τέλος πλησιάζει. Αποφεύγει να συζητήσει το τέλος της σχέσης και επιμένει, χωρίς να υπάρχει προηγούμενη συμφωνία, να συνεχισθούν οι συναντήσεις, για πολύ καιρό ακόμα, ή να επιμηκυνθούν, γιατί τις έχει ανάγκη». (L. Shulman, εκλογή 1983, σελ. 74).

Αμέσως μετά όμως θέλησε να τραγουδήσει και μου αφιέρωσε την “περηφάνεια”, το οποίο έμμεσα πιστεύω έδειχνε την σπουδιαότητα της σχέσης αλλά και τον θαυμασμό της προς το πρόσωπό μου.

Κατόπιν πρότεινα στην Μαρία να παίξουμε πλαστελίνη και να φτιάξουμε “ομοιώματα” την Στέλλα και την Μαρία όπως και δέκτηκε, αν και στην αρχή δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι τα ομοιώματα θα ήταν μικρά.

- Σ. Θες να παίξουμε λίγο με την πλαστελίνη; Να φτιάξουμε κάτι.
- Μ. Τι να φτιάξουμε;
- Σ. Μου ήρθε μια ιδέα. Θέλεις να φτιάξουμε μία Στέλλα και μία Μαρία με την πλαστελίνη;
- Μ. Πώς θα την φτιάξουμε; Χα... χα... αφού δεν γίνεται ρε Στέλλα μου, αφού είσαι άνθρωπος δεν είσαι πλαστελίνη. Είσαι μεγάλη πώς θα το φτιάξουμε με την πλαστελίνη.
- Σ. Δεν θα φτιάξουμε τόση μεγάλη Στέλλα, θα φτιάξουμε μικρότερη.
- Μ. Μα πώς;
- Σ. Θα δεις... έλα να το φτιάξουμε. Τι θα φτιάξουμε πρώτα;
- Μ. Τα πόδια.
- Σ. Θα τα φτιάξεις εσύ;
- Μ. Ναι.
- Σ. Εγώ τι θα φτιάξω;
- Μ. Θα φτιάξεις το κορμί.
- Σ. Εντάξει. Έχει φτιάξει τα πόδια;

- Μ. Ναι.
- Σ. Και εγώ έχω φτιάξει το κορμί. Έλα να τα βάλουμε. Τώρα τι θα φτιάξουμε;
- Μ. Τα χέρια. Θα φτιάξω εγώ τα χέρια και εσύ το κεφάλι.
- Σ. Εντάξει. Έχω φτιάξει το κεφάλι και το βάζω. Τα χέρια είναι έτοιμα;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ωραία, δώσε μου τα να τα βάλω. Τώρα τι φτιάχνουμε;
- Μ. Τις πατούσες.
- Σ. Α... ναι ξεχάσαμε τις πατούσες. Θα τις φτιάξεις εσύ;
- Μ. Ναι. Έλα βάλε τες.
- Σ. Ωραία, τις έχω βάλει. Τώρα τι έχει μείνει;
- Μ. Τα μάτια, τ' αυτιά, το στόμα, η μύτη.
- Σ. Θα τα φτιάξεις;
- Μ. Ναι. Φτιάξε εσύ το στόμα. Εγώ θα φτιάξω τα μάτια. Το ένα το έχω φτιάξει. Τώρα θα το φτιάξω και το άλλο.
- Σ. Αυτό είναι πολύ μεγαλύτερο από το άλλο. Τα έχω βάλει και τα μάτια.
- Μ. Τώρα θα φτιάξω τ' αυτιά. Πώς θα φτιάξεις τ' αυτιά;
- Σ. Άγγιξε τα αυτάκια σου να δεις πώς είναι.
- Μ. Θα φτιάξω μεγάλα τ' αυτιά. Βάλε το ένα... έλα βάλε και το άλλο.
- Σ. Τώρα έχει μείνει η μύτη και τα μαλλιά.
- Μ. Εγώ θα κάνω την μύτη και εσύ τα μαλλιά.
- Σ. Έχω φτιάξει τα μαλλιά, τα βάζω.
- Μ. Έχω φτιάξει και τη μύτη. Βάλε την.
- Σ. Πολύ ωραία, έχει γίνει η Στέλλα. Άγγιξε να την δεις πώς είναι. Σου άρεσε;
- Μ. Ναι. Χα...

- Σ. Να φτιάξουμε τώρα και μία Μαρία.
- Μ. Ναι θα κάνω εγώ το ένα πόδι και θέλω να κάνεις και εσύ το άλλο.
- Σ. Εντάξει. Το έχω φτιάξει. Ωραία το έχεις φτιάξει και εσύ. Τώρα τι κάνουμε;
- Μ. Θα φτιάξω εγώ τα χέρια και εσύ το κορμί.
- Σ. Είναι έτοιμο το κορμί. Έχεις φτιάξει και τα χέρια; Φέρε μου τα να ταβάλω. Τώρα;
- Μ. Κάνε εσύ το κεφάλι και εγώ θα κάνω τ' αυτιά. Θα φτιάξω μεγάλα τ' αυτιά και πλατιά. Ορίστε, τα έχω φτιάξει. Τώρα θα φτιάξω την μύτη, θα την φτιάξω και αυτή μεγάλη. Εσύ φτιάξε στο στόμα.
- Σ. Ωραία το έχω φτιάξει.
- Μ. Τα μάτια πώς να τα φτιάξω;
- Σ. Όπως νομίζεις.
- Μ. Μα εγώ δεν έχω μάτια... έχω προθέσεις.
- Σ. Φτιάξε τες όπως νομίζεις. Πώς μοιάζει το σχήμα τους;
- Μ. Είναι σαν μικρές μικρές μπάλες. Τα έχω φτιάξει... έλα.
- Σ. Ωραία έχωβάλει και τα μάτια, τώρα έχουν μείνει τα μαλλιά. Να τα φτιάξω εγώ;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ωραία. Εχουμε τελειώσει. Τώρα έχουμε μία Στέλλα και μία Μαρία που είναι δίπλα δίπλα. Αγγίξε τα Μαρία να δεις.
- Μ. Χα... έχουμε μία Στέλλα. Χα...

Η Μαρία έδειχνε ενθουσιασμένη με το νέο παιγνίδι και της άρεσε το γεγονός ότι είχαμε ακόμη μία Στέλλα και μία Μαρία φτιαγμένες από πλαστελίνη. Ο σκοπός μου, που είχα ωθήσει την Μαρία να μας φτιάξει με την πλαστελίνη, ήταν θεραπευτικός γιατί ήθελα σαν κλείσιμο των συναντήσεων να γίνει μια ανακεφαλαίωση και αυτός ήταν ένας τρόπος, μέσα από την τέχνη.

«Η τέχνη δεν μπορεί να προσφέρει σε ένα τυφλό παιδί την όραση του, σε ένα καθηστερημένο παιδί μια πιο σαφή αντίληψη, ή να κάνει ένα παράλυτο παιδί να κινείται ελεύθερα. Μπορεί όμως να του προσφέρει έναν συναρπαστικό, ερεθιστικό και ευχάριστο τρόπο για να απολαμβάνει και να εξευρενά τον αισθητηριακό κόσμο. Του προσφέρει έναν τρόπο να έχει τον έλεγχο, έστω σε περιορισμένη σφαίρα, ενός μέσου ή ενός εργαλείου το οποίο κάνει ότι θέλει. Του δίνει την ευκαιρία να αποκτήσει τον έλεγχο όλων των εργαλείων και των διαδικασιών που του φαίνονται ελκυστικά και βρίσκονται στη διάθεσή του, για να γευθεί τη χαρά της επιδεξιότητας που αποκτάται με την εξάσκηση. Του προσφέρει έναν τρόπο να χαλαρώνει με ασφάλεια, να παλινδρομεί, να λερώνει, να χτυπάει και να απελευθερώνει τις εντάσεις του σώματος, ή να χαλαρώνει και να εκφράζει συμβολικά ή λεκτικά ισχυρά και τρομακτικά αισθήματα». (J. A. Rubin, 1997, σελ. 373).

Όπως στο σημείο όπου η Μαρία με ρώτησε πώς να φτιάξει τα μάτια, έβαλε το δάκτυλό της μέσα στις προθέσεις της και αφού έφτιαξε δύο μικρές σε σχήμα σφαίρες, τις πέταξε απάνω στο τραπέζι. Σύμφωνα και με την συγγραφέα J. A. Rubin (1997, σελ 372):

«Η τελική, οδυνηρή αλλά απαραίτητη αποστολή μας είναι να το βοηθήσουμε να αποδεχθεί την πραγματικότητα της αναπηρίας του και όλα τα αισθήματα και τις φαντασιώσεις που αυτή του προκαλεί. Μόνον τότε το παιδί θα είναι ελεύθερο να μεγαλώσει και να αναπτύξει πλήρως τα υγιή μέρη του εαυτού του».

Και στο σημείο αυτό η Μαρία φάνηκε ότι είχε αποδεκτεί την πραγματικότητα.

Στην εικοστή συνάντηση η Μαρία ζήτησε πλαστελίνη και ζήτησε επίσης να δει την Στέλλα και την Μαρία που είχαμε φτιάξει στην προηγούμενη συνάντηση. Θέλωντας να δω πώς θα αντιδρούσα και πώς θα έφτιαχνε τους γονείς της, της πρότεινα να τους φτιάξει με την πλαστελίνη όπως και δέκτηκε.

- Μ. Θέλω και πλαστελίνη.
- Σ. Την έχουμε εδώ , έχω φέρει την Μαρία και την Στέλλα που είχαμε φτιάξει από την περασμένη Τετάρτη.

- Μ. Θέλω να τις δω λίγο.
- Σ. Ορίστε. Αυτή είναι η Μαρία και αυτή η Στέλλα. Θέλεις να φτιάξουμε κάτι άλλο;
- Μ. Όχι.
- Σ. Θέλεις να φτιάξουμε τους γονείς σου;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ωραία.
- Μ. Θα σου δώσω εγώ πλαστελίνη και εσύ θα την τοποθετείς.
- Σ. Εντάξει. Τι θα φτιάξεις πρώτα;
- Μ. Την μητέρα μου. Πρώτα θα φτιάξω το κορμί. Ορίστε. Τώρα θα φτιάξω το κεφάλι.
- Σ. Ωραία τα έχω βάλει.
- Μ. Θα κάνω τα χέρια τώρα. Έλα βάλτα.
- Σ. Τα έχω ενώσει και αυτά.
- Μ. Τώρα θα κάνω τα πόδια. Ορίστε.
- Σ. Στο κεφάλι δεν θα βάλεις τίποτε άλλο;
- Μ. Θα κάνω τα μάτια. Έλα.
- Σ. Τα έχω βάλει.
- Μ. Την μύτη. Θα την κάνω μεγάλη.
- Σ. Την έχω βάλει και αυτήν. Να βάλουμε τα μαλλιά;
- Μ. Ναι. Να φτιάξω και τα αυτιά τώρα.
- Σ. Ωραία. Αυτή είναι η μαμά σου, άγγιξε την.
- Μ. Έχουμε δύο μαμάδες τώρα.
- Σ. Τώρα θα φτιάξουμε τον πατέρα σου;
- Μ. Ναι. Έλα αυτό είναι το κορμί του. Τώρα θα φτιάξω τα πόδια του.

- Σ. Τα έχω ενώσει.
- Μ. Τώρα θα φτιάξω τα χέρια του. Θα τα φτιάξω μεγάλα. Τώρα θα φτιάξω το κεφάλι. Έλα.
- Σ. Το έχω βάλει.
- Μ. Θα κάνω την μύτη τώρα. Την έχω κάνει μεγάλη. Θα κάνω και τ' αυτιά μεγάλα. Ορίστε.
- Σ. Ωραία τα έχω βάλει. Έχουν μείνει τα μάτια.
- Μ. Έλα και τα μάτια.
- Σ. Ωραία έχουμε φτιάξει και τον πατέρα σου. Άγγιξε το να δεις.
- Μ. Χα... έχουμε δύο πατέρες τώρα. Θέλω να τους βάλουμε όλους στην σειρά. Πρώτα τον πατέρα μου, μετά την μητέρα μου δίπλα, μετά την Στέλλα και μετά την Μαρία.
- Σ. Τα έχω βάλει όλα. Άγγιξε τα, να δεις.
- Μ. Χα... Τώρα θέλω να παίξω με τουβλάκια.

Αφού η Μαρία έφτιαξε τους γονείς της, θέλησε να τους τοποθετήσει όλους στην σειρά. Η σειρά που τους είχε θέσει ήταν αξιοσημείωτη και πιστεύω πολύ σημαντική όσο αφορά την όλη θεραπευτική διαδικασία.

Στην συνέχεια θέλωντας να μου μιλήσει για τα συναισθήματά της, της ανέφερα πάλι το θέμα, μια και ήταν η τελευταία συνάντηση πριν το Πάσχα.

- Σ. Μαρία, θέλεις να μιλήσουμε λίγο για τις διακοπές του Πάσχα;
- Μ. Όχι.
- Σ. Γιατί δεν θέλεις.
- Μ. Αφού το είχαμε συζητήσει την περασμένη φορά.
- Σ. Πώς νιώθεις γι' αυτό;
- Μ. Καλά.
- Σ. Θυμάσαι τι είχαμε πει;

- Μ. Ναι, είπαμε ότι θα πας διακοπές στην Κύπρο τώρα, για το Πάσχα και μετά θα έχουμε ακόμη τέσσερις συναντήσεις.
- Σ. Πώς νιώθεις γι' αυτό; Θέλεις να μιλήσουμε;
- Μ. Τι να πούμε ρε Στέλλα μου; Αφού τα είπαμε.
- Σ. Δεν στεναχωριέσαι;
- Μ. Γιατί να στεναχωρεθώ Στέλλα μου. Θα λυπηθώ λίγο αλλά δεν θα πεθάνω.
- Σ. Δεν σου είπα ότι θα πεθάνεις.
- Μ. Εγώ θα περάσω το Πάσχα καλά με τους γονείς μου... θα τσουγκρίσω και τ' αυγό.
- Σ. Σίγουρα θα περάσεις καλά.
- Μ. Δεν θα λυπηθώ Στέλλα μου, γιατί να λυπηθώ, θέλω να μου βρεις όπως αυτό το τουβλάκι.
- Σ. Εντάξει ορίστε.
- Μ. Στέλλα μου θέλω να κλάψω.
- Σ. Τι έχεις Μαρία μου; Έλα στην αγκαλίτσα μου, Έλα πες μου τι έχεις;
- Μ. Θα λυπηθώ πολύ που θα φύγεις.
- Σ. Και εγώ θα λυπηθώ πολύ.
- Μ. Γιατί πρέπει να φύγεις;
- Σ. Γιατί πρέπει να πάω πίσω στην Κύπρο στο σπίτι μου.
- Μ. Δεν θέλω να φύγεις Στέλλα μου. Σ' αγαπώ.
- Σ. Και εγώ σ' αγαπώ Μαρία μου και θα λυπηθώ πολύ που θα φύγω, αλλά πρέπει.
- Μ. Θέλω να έρχομαι στο Κέντρο όταν φύγεις και να παίζω με τα ίδια πράγματα. Θα μπορώ να έρχομαι;
- Σ. Ναι έχω ρωτήσει την Μ., και μου είπε ότι μπορείς.

- Μ. Στέλλα μου, θέλω να μου τραγουδήσεις.
- Σ. Τι να σου τραγουδήσω;
- Μ. Ένα τραγούδι που λέει για την αγάπη.

«Για πολλούς λόγους οι τελευταίες συναντήσεις είναι οι πιο δύσκολες και για τους δύο. Είναι οπωσδήποτε οδυνηρό να τελειώσει κανείς μια στενή σχέση. Όταν έχει μοιρασθεί τα πιο σημαντικά του συναισθήματα, όταν έχει δώσει και έχει πάρει βοήθεια από μία άλλη ανθρώπινη ύπαρξη, ο δεσμός που έχει αναπτυχθεί είναι πολύ δυνατός». (L. Shulman, εκλογή 1983, σελ. 71-72).

Όπως αναφέρει και η L. Shulman πάρα πάνω, οι τελευταίες συναντήσεις είναι οδυνηρές, γιατί τελειώνει μια στενή σχέση όπως η σχέση που είχα με την Μαρία. Η Μαρία συγκινήθηκε έντονα και άρχισε να κλαίει. Την πήρα τότε στην αγκαλιά μου και την κρατούσα σφικτά, όπως και εκείνη. Ένιωσα ότι έλεγα αντίο σ' ένα αγαπητό πρόσωπο και την φίλησα δυο τρεις φορές όπως και αυτή.

«Έτσι ο αποχωρισμός από αυτό το σημαντικό πρόσωπο θα προκαλέσει αμφιθυμικά συναισθήματα. Συνήθως μια σχέση διαρκείας δημιουργεί πιο έντονες συγκινήσεις στο αποχωρισμό απ' ό,τι μια σύντομη. Μια μακροχρόνια σχέση θα έχει δημιουργήσει ανάγκες και επιθυμίες εξάρτησης, θα έχει συντείνει στην αποκάλυψη μυστικών, τη δημιουργία στιγμών αμηχανίας, ενθουσιασμού, λύπης και χαράς. Οι συναντήσεις θα έχουν γίνει μέρος της ζωής του βοηθούμενου ατόμου, έτσι ώστε το τέλος της σχέσης μπορεί να είναι σαν να λέμε αντίο σ' ένα μέλος της οικογένειάς μας ή σ' ένα πολύ αγαπητό φίλο». (L. Shulman, εκλογή 1983, σελ. 72)

Οι δύο αυτές συναντήσεις πιστεύω ήταν το επισφράγισμα αυτής της θεραπευτικής σχέσης.

Ανάλυση των κατασκευών με την πλαστελίνη

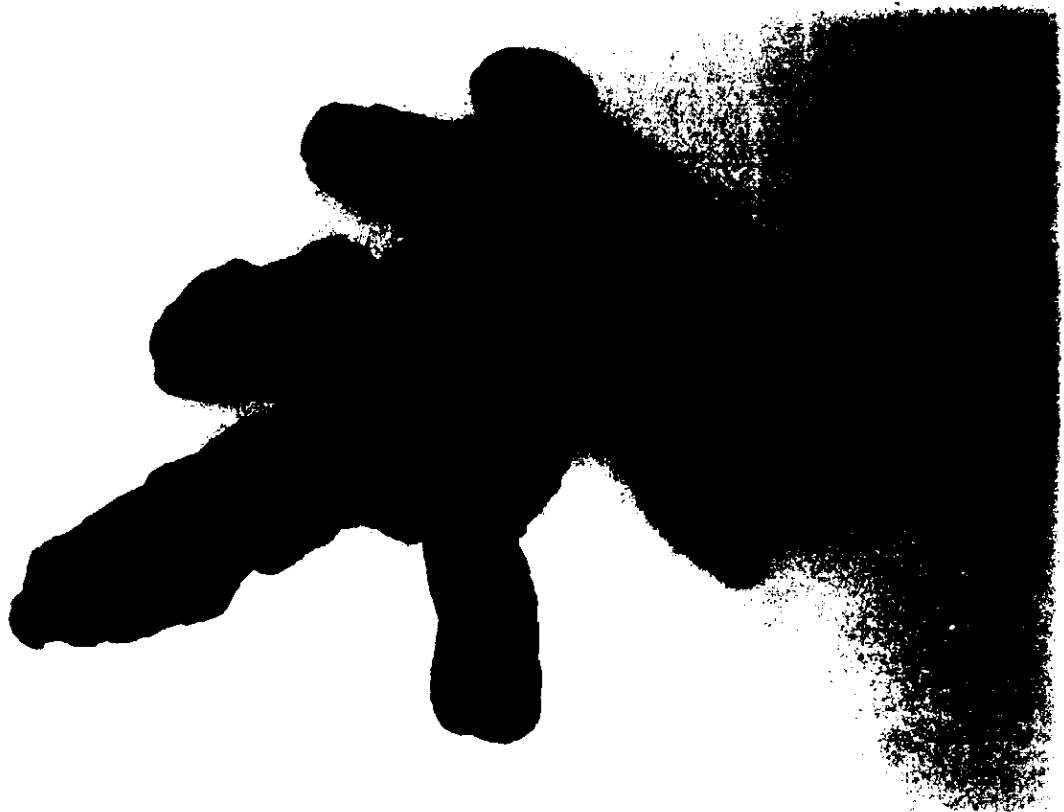
(Εικ. 1)

Στην Εικ.1 παρουσιάζονται με τη σειρά που έχουν τοποθετηθεί τυχαία εκ των υστέρων. Αρχίζοντας από αριστερά, πρώτη στη σειρά είναι η μητέρα της, ακολουθεί ο πατέρας της, η Μαρία και 'γω.

Όπως φαίνεται στην παραπάνω εικόνα ο πατέρας της ξεχωρίζει από τα άλλα σχήματα. Διαφαίνεται πιο ογκώδης, με τεράστια χέρια και πόδια. Το κεφάλι του είναι μικρό με τεράστια μάτια, αυτιά και μύτη, η οποία ενώνεται με το υπόλοιπο σώμα. Θα έλεγε κανείς ότι μοιάζει με ένα τερατάκι. Στην Εικ.2 τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνονται πιο καθαρά.

(Εικ.2)

Ένα άλλο χαρακτηριστικό όλων των σχημάτων είναι η μεγάλη μύτη, τα αυτιά και τα μάτια, τα οποία συνδέονται με το πρόβλημα της τυφλότητας της Μαρίας. Ως συνήθως τα μικρά παιδιά αναπτύσσουν πιο έντονη την αίσθηση της όσφρησης και της ακοής. Ενώ τα μάτια, σύμφωνα με τη Μαρία, μοιάζουν σαν σφαίρες όπως τα δικά της ψεύτικα μάτια.

Κάτι άλλο αξιοσημείωτο είναι ότι η μητέρα της και εγώ στις εικόνες 3 και 4 έχουμε περίπου τις ίδιες αναλογίες και έχουμε φτιαχτεί περίπου με τον ίδιο τρόπο. Πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι όταν μας έφτιαχνε με τοποθέτησε ανάμεσα στη μητέρα και σ' αυτήν.

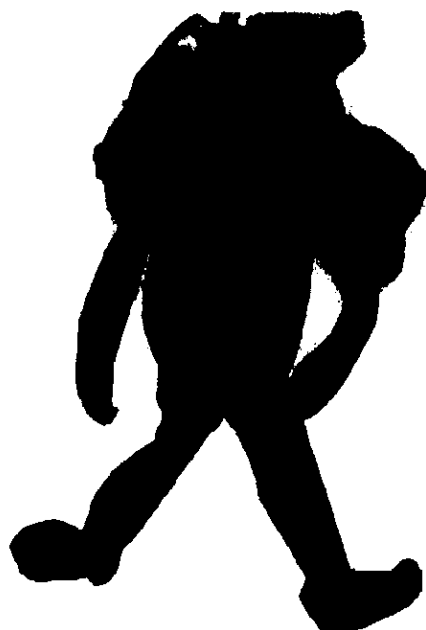
(Εικ.3 σχήμα Στέλλας)

(Εικ.4 σχήμα μητέρας)

Το δικό της πορτρέτο φρόντισε να το φτιάξει πιο περπποιημένο απ' όλα αφού είχε επεξεργαστεί καλά την πλαστελίνη. Έχει ίσες αναλογίες ποδιών και χεριών. Τα μάτια της είναι τεράστια, τα πιο μεγάλα απ' όλα τα σχήματα και αυτό ίσως δείχνει την επιθυμία της για φως.

(Εικ.5)

(Εικ.6)

21^η και 22^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Στην εικοστή-πρώτη συνάντηση η Μαρία ζήτησε τα τουβλάκια για να φτιάξει το καθιερωμένο της αεροπλάνο.

- Σ. Τι λες Μαρία. Θα πάμε στο δωμάτιο;
- Μ. Ναι, πάμε.
- Σ. Τι παιχνίδια θες να πάρουμε;
- Μ. Θέλω να πάρουμε μόνο τα τουβλάκια.
- Σ. Πάμε να τα πάρουμε. Έλα κράτησε τα. Πάμε τώρα στο δωμάτιο. Έλα κάθησε.
- Μ. Θέλω να μου βρεις τουβλάκια με ανοίγματα, σαν και αυτό που κρατώ.
- Σ. Θα φτιάξεις κάτι;
- Μ. Ναι θα φτιάξω αεροπλάνο.
- Σ. Έλα πάρε.
- Μ. Το έχω φτιάξει.
- Σ. Είναι πολύ μεγάλο. Θα χωράει πάρα πολλούς.
- Μ. Ναι είναι μεγάλο.
- Σ. Ποιοι θα είναι μέσα στο αεροπλάνο;
- Μ. Θα είναι η Μ., η Α., η Γ., η Σ., οι τέσσερις Α., ο Χ., ο Α., και όλα τα παιδιά του Κέντρου. Τώρα όμως θα το χαλάσω αυτό για να κάνω ένα μικρότερο. Θέλω να με βοηθήσεις λίγο. Θέλω να βάλω φτερούγες εδώ.
- Σ. Προσπάθησε να βάλεις αυτό το τουβλακι εδώ. Ωραία.
- Μ. Μμ... ωραία έχει φτερούγα. Να βάλουμε και στην άλλη πλευρά.
- Σ. Ωραία. Είναι μικρούλη αυτό.
- Μ. Σ' αυτό θα είμαστε μόνο εσύ και εγώ. Εσύ θα είσαι ο πιλότος.
- Σ. Μμ... ωραία. Πού θα πάμε;

- Μ. Θα πάμε στην Αθήνα. Θα πάμε να φάμε και να επιστρέψουμε.
- Σ. Μόνο;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ωραία. Είσαι έτοιμη; Ξεκινάμε. Βου..., φτάσαμε.
- Μ. Τώρα θα πάμε στη Κύπρο.
- Σ. Ωραία. Πού θα μείνουμε; Στο σπίτι μου;
- Μ. Ναι.
- Σ. Είσαι έτοιμη;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ξεκινάμε τότε. Πάμε. Βου... φτάσαμε. Είμαστε στο αεροδρόμιο της Λάρνακας τώρα.
- Μ. Τι θα κάνουμε τώρα;
- Σ. Μας περιμένουν οι γονείς μου για να πάμε στο σπίτι.
- Μ. Και πού θα μείνω;
- Σ. Στο σπίτι μου. Θα κοιμόμαστε μαζί.
- Μ. Χα... μαζί χα...

Η Μαρία αρχικά έφτιαξε ένα μεγάλο αεροπλάνο στο οποίο τοποθέτησε όλα τα παιδιά του Κέντρου, κατόπιν έφτιαξε ένα μικρότερο στο οποίο έβαλε μέσα μόνο τον εαυτό της και εμένα. Το πιο πάνω από μόνο του δείχνει την σημασία της θεραπευτικής σχέσης, για την Μαρία. Μέσα από το παιχνίδι είχε εκφράσει τις επιθυμίες και τα συναισθήματά της έμμεσα σχετικά με το κλείσιμο των συναντήσεων. Το γεγονός ότι και στα δύο ταξίδια που κάναμε μαζί, τελειώνουν αφήνοντας μας μαζί, δείχνει την επιθυμία της να μην τελειώσουν οι συναντήσεις.

«Για τον Κ.Λ. το παιχνίδι σαν "μέσο διαγνωστικό και θεραπευτικό" έχει μεγάλη αξία διότι εκφράζει τις βαθύτερες τάσεις, τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις επιθυμίες του παιδιού και τις προβάλλει προς τα έξω». (Μ. Φιλιππίδου, σημ. 1998, σελ. 15)

Αμέσως μετά προσπάθησα να την βοηθήσω να εκφραστεί και άμεσα για το τέλος των συναντήσεων.

- Σ. Δεν έχουμε μιλήσει για τις συναντήσεις. Πώς νιώθεις τώρα;
- Μ. Δεν θα στεναχωρηθώ.
- Σ. Πάντως εγώ θα στεναχωρηθώ.
- Μ. Γιατί Στέλλα μου; Δεν πρέπει να στεναχωριέσαι.
- Σ. Εσύ δεν στεναχωριέσαι;
- Μ. Όχι γιατί να στεναχωρηθώ;
- Σ. Που δεν θα βλεπόμαστε πια. Πιστεύω περάσαμε καλά όλο αυτό τον καιρό. Τι θα θυμάσαι πιο πολύ από τις συναντήσεις;
- Μ. Τίποτα.
- Σ. Τίποτα; Δεν θα θυμάσαι τίποτα από τις συναντήσεις;
- Μ. Όχι.
- Σ. Καλά, θα στο θέσω αλλιώς. Τι δεν σου άρεσε από τις συναντήσεις;
- Μ. Δεν μου άρεσε που... τίποτα.
- Σ. Τίποτε δεν σου άρεσε;
- Μ. Τίποτα.
- Σ. Μάλλον δεν θέλεις να μιλήσεις.
- Μ ...
- Σ. Εάν σου έλεγα να μου αφιέρωνες ένα τραγούδι, ποιο θα μου αφιέρωνες;
- Μ. Την αγάπη.
- Σ. Την αγάπη... μμ... θα μου το τραγουδήσεις;
- Μ. Ναι. Πριν έρθεις στη ζωή μου ήμουν σαν χαμένη μόνη και απογοητευμένη, μα ένα πρωί ξαφνικά ήρθες και όλα έχουν γίνει μαγικά.

- Σ. Μαρία, συγνώμη που σε διακόπτω. Μπορώ να το γράψω, γιατί μου άρεσε πολύ.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Θέλω να το μάθω, να το τραγουδάω και εγώ.
- Μ. Ναι, θέλω να το γράψεις.
- Σ. Ένα λεπτό να πάρω χαρτί και στυλό. Ωραία. Μπορείς ν' αρχίσεις.
- Μ. "Πριν έρθεις στη ζωή μου, ήμουν σαν χαμένη, μόνη και απογοητευμένη μα ένα πρωί ξαφνικά, ήρθες και όλα έχουν γίνει μαγικά. Είναι η αγάπη είναι αλλιώςτικη η ζωή μου. Είναι η αγάπη είσαι και εσύ τώρα μαζί μου. Είναι η αγάπη αυτή η φίλια θα 'ναι για παντοτινά. Πριν έρθεις στο θρανίο μου, η ζωή μου ήταν άδεια, μόνη με σκέψεις με τα τετράδια. Ότι και αν με χρειαστείς δίπλα σου πάντα θα με βρεις." Το έγραψες;
- Σ. Ναι είναι πολύ ωραίο τραγούδι. Μου άρεσε πάρα πολύ.
- Μ. Ξέρω και ένα άλλο τραγούδι που λέει για την αγάπη. Να σου το πώ;
- Σ. Ναι, να μου το πεις.
- Μ. Θα το γράψεις και αυτό;
- Σ. Ναι, θα το γράψω.
- Μ. "Απόψε θα τραγουδήσουμε μαζί ένα τραγούδι που μιλάει για την ζωή μου για την ελπίδα, την αγάπη την αγνή, η αγάπη που μιλάει μέσα από τη ψυχή μας."
- Σ. Πολύ ωραίο και αυτό. Αυτό μόνο είναι;
- Μ. Ναι θέλω να τραγουδήσω και ένα άλλο που μιλάει για την Ειρήνη. Θα το γράψεις και αυτό;
- Σ. Θέλεις να το γράψω;
- Μ. Ναι.
- Σ. Εντάξει θα το γράψω.

- Μ. "Με λένε Ειρήνη και στ' όνομά μου παίζουνε σκρα... και όπου κι αν πάω από τον Λίβανο στην γη. Είμαι λουλούδι που ανθίζει στα χαλάσματα και ακούω πλάσματα στα μεσάνυχτα."

Αυτό που δεν μπόρεσε να εκφράσει η Μαρία λεκτικά το είχε εκφράσει μέσα από το τραγούδι ίσως και με καλύτερο τρόπο γιατί όπως αναφέρει η Μ. Φιλιππίδου (Σημ. 1998, Σελ. 89-90).

«Για τη διάπλαση της προσωπικότητας, η σημασία της μουσικής, είναι μεγάλη, γιατί επενεργεί άμεσα στο συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου, ιδιαίτερα όταν ο κόσμος αυτός είναι ο εύπλαστος και ευαίσθητος συναισθηματικός κόσμος του παιδιού.

Η εύθυμη μουσική για παράδειγμα μας χαροποιεί και αντίστροφα, όταν είμαστε χαρούμενοι, θέλουμε να εκφράσουμε τη χαρά μας τραγουδώντας ή σφυρίζοντας. Η μουσική, με το να βοηθά στην έκφραση των συναισθημάτων μας, θετικών ή αρνητικών, συντελεί στην ανάπτυξη μιας όσο το δυνατό πιο ισορροπημένης προσωπικότητας».

Προς το τέλος της συνάντησης η Μαρία θέλησε να φτιάξει με την πλαστελίνη λουκάνικα και να μου τα προσφέρει.

- Μ. Πώς είναι τα λουκάνικα;
- Σ. Εσύ πώς νομίζεις πως είναι;
- Μ. Είναι μακρουλά σαν κύλινδροι. Θέλω να σου κάνω λουκάνικα για να φας.
- Σ. Μμ... μου αρέσουν πολύ τα λουκάνικα.
- Μ. Θα φτιάξω και εσύ θα τα φας. Ορίστε τα έχω φτιάξει, μπορείς τώρα να τα φας.
- Σ. Μμ... μμ... είναι πολύ ωραία, τα έχεις φτιάξει πολύ ωραία.
- Μ. Χα... θα σου φτιάξω και άλλα. Ορίστε, πάρε τα και αυτά.
- Σ. Μμ... μου αρέσουν πολύ τα λουκάνικα. Τα έχω φάει όλα... Θα πρέπει να τα μαζέψουμε όμως τώρα γιατί θα κλείσει το Κέντρο, η ώρα είναι οκτώ.
- Μ. Τα λουκάνικα θα τα πάρεις στο σπίτι σου, μην τα αφήσεις εδώ.

- Σ. Εντάξει, θα τα πάρω και την επόμενη φορά θα τα φέρω μαζί με τα υπόλοιπα.

Πιστεύω ότι η Μαρία ήθελε να τελειώσει η συνάντηση προσφέροντας μου κάτι για να με ευχαριστήσει.

Στην εικοστή-δεύτερη συνάντηση η Μαρία όπως είχε πει η μητέρα της ήρθε αγριεμένη.

- Σ. Καλώς τες.
- Μητ. Γεια σας.
- Σ. Τι κάνεις Μαρία;
- Μ. Καλά.
- Κα Τ. Τι κάνεις Μαρία; Καλά είσαι;
- Μητ. Η Μαρία όλο όχι ξέρει να λέει. Ότι της πούμε λέει όχι. Όχι, όχι, όχι. Είναι αγριεμένη.
- Κα Τ. Γιατί Μαρία, τί έγινε;
- Μητ. Πες Μαρία. Όχι να το συζητήσουμε αν είναι και εδώ. Εάν κάνω λάθος να το διορθώσουμε, αλλά όχι συνεχώς να λές όχι;

Στην πορεία της συνάντησης προσπάθησα να κάνω την Μαρία να μιλήσει γι' αυτό που έλεγε η μητέρα της.

- Σ. Μαρία τι έλεγε η μητέρα σου πριν;
- Μ. ...
- Σ. Έλεγε ότι λες συνεχώς όχι. Θέλεις να μου μιλήσεις λίγο γι' αυτό;
- Μ. Αυτό είναι το τρένο;
- Σ. Ναι. Δεν μου απάντησες όμως. Γιατί λες συνεχώς όχι. Υπάρχει κάποιος λόγος; Εγώ πιστεύω πάντως ότι υπάρχει λόγος που συμπεριφέρεσαι έτσι. Θέλεις να μου μιλήσεις γι' αυτό;
- Μ. Δεν θέλω να σου πω γιατί μετά θα μου πεις ότι είμαι άτακτη.

- Σ. Γιατί να σου πωσ ότι είσαι άτακτη; Πιστεύω ότι υπάρχει λόγος, γι' αυτό συμπεριφέρεσαι έτσι.
- Μ. Όταν σου πωσ μετά δεν θα μ' αγαπάς.
- Σ. Εγώ σ' αγαπώ ότι κι άν κάνεις, γιατί ξέρω ότι για ότι κάνεις υπάρχει λόγος. Θέλεις τώρα να μου μιλήσεις;
- Μ. Αυτό το παλζ τι έχει;
- Σ. Έχει αγελάδα, πρόβατο, γουρούνι. Έγινε κάτι με την μητέρα σου, γι' αυτό συμπεριφέρεσαι έτσι;
- Μ. ...
- Σ. Ήταν και αυτός λόγος που άργησες λίγο να 'ρθεις στο κέντρο;
- Μ. Ο πατέρας μου δεν μ' άφηνε να 'ρθω και μου είπε να πάω να κοιμηθώ.
- Σ. Γιατί, τι έγινε;
- Μ. Επειδή έλεγα όχι.
- Σ. Γιατί έλεγες όχι;
- Μ. Βοήθησέ με λίγο να το βάλω.
- Σ. Είχε θυμώσει ο πατέρας σου;
- Μ. Ναι. Το πρόβατο πού είναι;
- Σ. Είναι εδώ. Δεν θέλεις να μου μιλήσεις.
- Μ. Είμαι αγριεμένη.
- Σ. Τι εννοείς όταν λες ότι είσαι αγριεμένη.
- Μ. Είμαι αγριεμένη.
- Σ. Τι εννοείς, ότι είσαι θυμωμένη;
- Μ. Ναι, είμαι αγριεμένη. Είμαι αγριεμένη με σένα.
- Σ. Γιατί, σου έχω κάνει κάτι;
- Μ. Ναι σου έχω πει να μου κάνεις κάτι και δεν μου το έχεις κάνει.

- Σ. Τι μου έχεις πει και δεν σου το έχω κάνει;
- Μ. Μια φορά κάτι σου είχα πει.
- Σ. Τι μου είχες πει;
- Μ. Κάτι.
- Σ. Τι κάτι.
- Μ. Σου είχα πει κάτι και με βάρεσες.
- Σ. Πότε έγινε αυτό; Δεν θυμάμαι να έγινε κάτι τέτοιο.
- Μ. Μια φορά. Και με έδειρες.
- Σ. Είσαι σίγουρη;
- Μ. Ναι.
- Σ. Εγώ δεν θυμάμαι κάτι τέτοιο. Τώρα είσαι αγριεμένη με μένα;
- Μ. Τώρα όχι.
- Σ. Γιατί τώρα δεν είσαι;
- Μ. Τώρα δεν είμαι. Ήμουν πριν.
- Σ. Γιατί όμως τώρα δεν είσαι;
- Μ. Γιατί τώρα σε είδα. Είμαι μαζί σου. Όταν δεν σε βλέπω είμαι αγριεμένη.

Πιστεύω ότι η στάση της Μαρίας δεν ήταν καθόλου ανεξάρτητη με το κλείσιμο των συναντήσεων. Το γεγονός ότι ανέφερε πως ήταν αγριεμένη μαζί μου γιατί κάτι της υποσχέθηκα και δεν το έκανα (κάτι που δεν είχε συμβεί) και ότι την είχα βαρέσει, ίσως να ήταν συμβολικό. Στις προηγούμενες συναντήσεις μου αφιέρωνε τραγούδια και παιχνίδια με τα οποία έμμεσα μου ζητούσε να μην κλείσουν οι συναντήσεις. Εγώ δεχόμουν τις αφιερώσεις της με μεγάλη χαρά. Αυτό ίσως να σήμαινε για την Μαρία υπόσχεση ότι θα παραμείνω μαζί της. Όταν συνειδητοποίησε ότι το πιο πάνω δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί, πιθανόν να αισθάνθηκε ότι δεν τήρησα την υπόσχεσή μου και αυτή ήταν για την Μαρία ένα μεγάλο χαστούκι.

Αρχικά δεν είχα ερμηνεύσει αυτό που έλεγε η Μαρία και τα είχα θεωρήσει σαν μια παιδική φαντασίωση στην προσπάθειά της ν' αποφύγει σχόλια όπως αυτά που έλεγε η μητέρα της. Γι' αυτόν τον λόγο δεν τα χειρίστηκα όπως αναφέρεται στη φάση του άμεσου και έμμεσου θυμού όπως αναφέρει η L. Shulman (εκλογή 1983, σελ. 75).

«Η δεξιοότητα που χρειάζεται εδώ όπως και με όλες τις φάσεις της τελικής διαδικασίας είναι η άμεση αντιμετώπιση από τον κοινωνικό λειτουργό των έμμεσων ενδείξεων για την προσέγγιση του τέλους. Στην περίπτωση θυμού ο κοινωνικός λειτουργός θα πρέπει να προχωρήσει πέρα από τις έμμεσες ενδείξεις και να ενθαρρύνει την άμεση έκφραση των συναισθημάτων. Θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσει τη σημασία των συναισθημάτων αυτών και να μην προσπαθήσει να πείσει το βοηθούμενο άτομο να αισθάνεται διαφορετικά. Αυτή η απ' ευθείας αναγνώριση είναι σημαντική ακόμα και στη περίπτωση που το βοηθούμενο άτομο δεν συζητάει το θυμό του, αλλά αντίθετα αρνείται την ύπαρξή του. Με την υπόδειξη του κοινωνικού λειτουργού για την κάθε φάση της όλης διαδικασίας, το άτομο μπορεί να είναι σε θέση να καταλάβει καλύτερα την όλη αυτή εμπειρία του. Και στη συνέχεια αυτή η κατανόηση μπορεί να το απελευθερώσει ώστε να μπορέσει να κάνει εποικοδομητική χρήση της τελικής αυτής φάσης. Είναι σημαντικό για τον κοινωνικό λειτουργό να μοιραστεί με ειλικρίνεια τις προσωπικές του αντιδράσεις στο θυμό που εκφράζει το βοηθούμενο άτομο».

Στην πορεία της συνάντησης ζήτησε να παίξει με πλαστελίνη και ήθελε να φτιάξει και άλλες Στέλλες, να μην έχει μόνο δύο.

- Μ. Τώρα έχουμε δύο Στέλλες. Χα... χα... Θέλω να φτιάξουμε και άλλες Στέλλες, να μην έχουμε μόνο δύο. Θέλω πλαστελίνη να φτιάξω και άλλες Στέλλες.

Είναι φανερό ότι η Μαρία ήθελε να φτιάξει αντικαταστάτες μου και ίσως να ήταν ευκαιρία να την ενθαρρύνω να εκφράσει συναισθήματα, σχολιάζοντας την επιθυμία της. Δεν το έκανα γιατί δεν αντιλήφθηκα την σημασία για να σχολιάσω την συγκεκριμένη φάση.

Η συνάντηση έκλεισε με τραγούδια της Μαρίας όπου και πάλι σχετίζονταν με το κλείσιμο των συναντήσεως και την εμπειρία της μέσα από την θεραπευτική διαδικασία. Αξιοσημείωτο είναι ότι πάντα ήθελε να γράψω τα τραγούδια της.

- Μ. Θέλω και εγώ τώρα να σου πω ένα τραγούδι για την αγάπη. Θα το γράψεις;
- Σ. Θέλεις να το γράψω;
- Μ. Ναι.
- Σ. Εντάξει. Πάνω ένα λεπτό να φέρω χαρτί και στυλό. Έχω φέρει.
- Μ. "Ο κάθε ένας έχει ανάγκη κάπου να στηριχτεί, μια ελπίδα να του δώσουν για να ονειρευτεί και αυτοί είστε 'σεις α... και αυτοί είστε 'σεις α... Σας αγαπάμε, σας μιλάμε, μέσα απ' την καρδιά μας, σας αγαπάμε και όπου πάμε να 'σαστε κοντά μας."
- Σ. Πολύ ωραίο τραγούδι.
- Μ. Ξέρω και άλλα ω... "όταν μ' αγάπησες ...ν' αγαπιόμαστε και να φιλιόμαστε... και να φιληθήτε στα μάγουλα... θέλω να μιλήσεις απ' την καρδιά μου... μην με παραμελήσεις." Τα έγραψες;
- Σ. Ναι, τα έγραψα.
- Μ. "Όταν αγάπη ψάχνεις να βρεις με την καρδιά σου... γεια σου χαρά σου που θα φύγω..."

23^η και 24^η συνάντηση του Γ' Κύκλου

Στην εικοστή-τρίτη συνάντηση είχα ενημερώσει την μητέρα της Μαρία για το κλείσιμο των συναντήσεων παρά το γεγονός ότι ήταν ήδη ενήμερη. Σκοπός μου βέβαια ήταν να μάθω κατά πόσο το κλείσιμο των συναντήσεων επηρέαζαν την Μαρία, αλλά και το γεγονός της προηγούμενης συνάντησης με προβλημάτιζε ιδιαίτερα.

- Μητ. Γεια σας.
- Σ. Γεια σας. Γεια σου Μαρία. Τι κάνεις;
- Μ. Καλά είμαι.
- Α. Γεια σου Μαρία. Καλά είσαι;
- Μ. Ναι.

- Α. Θέλεις να πάμε λίγο απ' εδώ να σου δείξω κάτι;
- Σ. Μαρία, θα ήθελα να μιλήσω λίγο με την μητέρα σου για τις συναντήσεις μας. Εντάξει; Μέχρι να μιλήσω λίγο στη μητέρα σου, θα σου δείξει κάτι παιχνίδια η Α..... Κα Ο....., απλώς θα ήθελα να σας ενημερώσω ότι έχουν μείνει ακόμη δύο συναντήσεις με την Μαρία.
- Μητ. Ναι. Το ξέρω.
- Σ. Δεν ξέρω πώς είναι η Μαρία, αλλά πιστεύω ότι το γεγονός αυτό ίσως να την επηρεάζει λίγο.
- Μητ. Ναι, σίγουρα μετά από τόσες συναντήσεις.
- Σ. Βέβαια ίσως να είναι και ο καιρός με το κλείσιμο του σχολείου, το καλοκαίρι που μεσολαβεί.
- Μητ. Ναι, ναι σίγουρα όλα συντείνουν.
- Σ. Επειδή την περασμένη βδομάδα ήταν και λίγο ανήσυχη... δεν ξέρω πώς είναι τώρα;
- Μ. Μια χαρά είναι τώρα. Πιστεύω ήταν μια φάση. Είναι και ο καιρός τώρα. Ανάλογα έχει φορές που είναι ανήσυχη, έχει φορές που δεν την καταλαμβαίνεις. Προχθές είχαμε πάει σ' ένα γάμο και καθόταν και έπαιζε μόνη της ώρες ολόκληρες. Είναι σου λέω φάσεις, ίσως έχει κουραστεί κιόλας, κλείνουν και τα σχολεία.
- Σ. Ναι σίγουρα.
- Μ. Λοιπόν, έτσι που λες είναι φάσεις φάσεις σου λέω, λοιπόν θα τα πούμε αργότερα.

Η μητέρα της Μαρίας όπως φάνηκε και πιο πάνω δεν ήταν εκδηλωτική όπως άλλες φορές και έδειξε καθαρά ότι δεν επιθυμούσε να μιλήσει. Για αυτό τον λόγο δεν την πίεσα. Στην πορεία της συνάντησης αφού η Μαρία έπαιζε με τα παιχνίδια, θέλησε να δει την Μ.

- Μ. Ποιος είναι;

- Σ. Είναι η Μ., η Κ., έρχεται στο Κέντρο.
- Μ. Χα... η Μ., η Κ., Χα.
- Σ. Θέλεις να την δεις λίγο;
- Μ. Ναι.
- Σ. Ένα λεπτό να την φωνάξω. Μ. Κ., γεια σου, σε θέλει η Μαρία.
- Μ. Κ. Τι γίνεσαι; Καιρό έχει να σε δούμε.
- Μ. Εγώ έρχομαι κάθε Τετάρτη.
- Μ.Κ. Α., εγώ κάθε Δευτέρα έρχομαι. Γι' αυτό δεν σε βλέπω. Έχω και μία φίλη μου εδώ, την Δ., την οποία έχεις ξαναδεί.
- Μ. Πότε.
- Μ.Κ. Την έχεις ξαναδει πιο παλιά.
- Δ. Τι κάνεις Μαρία;
- Μ. Καλά.
- Μ.Κ. Τι κάνεις εδώ;
- Μ. Έκανα χαλί με την Στέλλα. Θα μου κάνεις λίγα Μαθηματικά;
- Μ.Κ. Τώρα είσαι με την Στέλλα, αργότερα.
- Μ. Πες μου λίγα.
- Μ.Κ. Καλά. Έχω οκτώ... πόσα κάνουν;
- Μ. Πέντε.
- Μ.Κ. Όχι δεν κάνουν τόσα, δεν τα μέτρησες καλά. Ξαναμέτρησέ τα.
- Μ. Έξι.
- Μ.Κ. Ωραία. Θα σου πω κάτι άλλο τώρα. Έχω...
- Μ.Κ. Μαρία, επειδή έχω δουλειά, θα πρέπει να πάω στο άλλο δωμάτιο να σας αφήσω και εσάς μόνες σας.
- Μ. Όχι μείνε και άλλο. Πες μου και άλλα Μαθηματικά.

- Σ. Μαρία, η Μ.Κ. πρέπει να πάει απ' εκεί, θα την δούμε αργότερα.
- Μ.Κ. Εμείς φεύγουμε. Θα σε δούμε μετά.
- Μ. Δ., εσύ πώς ήρθες;
- Δ. Με το καροτσάκι μου.
- Μ. Μα αφού δεν κάθεται τώρα;
- Δ. Κάθομαι.
- Μ. Είσαι παντρεμένη;
- Δ. Όχι.
- Μ. Γιατί δεν είσαι παντρεμένη;
- Δ. Δεν έχω παντρευτεί.
- Μ. Πώς είναι το καροτσάκι σου;
- Δ. Όπως της Μ.Κ.
- Μ. Πώς;
- Δ. Αγγίξε το να δεις.
- Μ. Εδώ τι είναι;
- Σ. Μαρία, θα πρέπει ν' αφήσεις την Δ. γιατί πρέπει να πάει στο άλλο δωμάτιο.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Γιατί εμείς έχουμε συνάντηση και η Δ. έχει δουλειές.
- Μ. Θέλεις να φύγεις;
- Δ. Εσύ θέλεις να φύγω;
- Μ. Όχι. Πές μου πώς κάνει ο μοχλός.
- Σ. Μαρία, μην κάνεις πολλές ερωτήσεις στην Δ., γιατί πρέπει να φύγει.
- Μ. Όταν πατούμε αυτό το κουμπί...

- Σ. Μαρία, μην απασχολείς την Δ. γιατί δεν θα έχουμε ώρα μετά, σε λίγο θα κλείσει το Κέντρο.
- Μ. Όταν πατήσω αυτό το μοχλό... Έλα Δ. φύγε τώρα.
- Σ. Μαρία, δεν έπρεπε να μιλήσεις έτσι στην Δ. Έπρεπε να το ζητήσεις πιο ευγενικά. Δ. σε παρακαλώ, μπορείς να μας αφήσεις μόνες;
- Μ. Δ. θα φύγεις;
- Δ. Θέλεις να φύγω;
- Μ. Ναι.
- Δ. Γεια σου, θα σε δω αργότερα.

Όπως φάνηκε η συζήτηση με την Μ.Κ. και την Δ. βγήκε εκτός ελέγχου. Η επέμβαση τρίτων προσώπων είχε χαλάσει την συνάντηση, γιατί δεν είχε απομείνει χρόνος για μένα και της Μαρίας. Το γεγονός αυτό με είχε στεναχωρέσει, αφού αυτή η συνάντηση ήταν η προτελευταία και δεν ήθελα με τίποτα να χάσω μια τόσο σημαντική συνάντηση. Για την Μαρία (μέχρι και τώρα) δεν έχω καταλάβει εάν το είχε κάνει σκόπιμα, για να αποφύγει έκφραση συναισθημάτων για το κλείσιμο ή αν ήταν εντελώς τυχαίο.

Είχα κάνει λάθος σ' αυτή την φάση γιατί δεν χειρίστηκα το θέμα της επέμβασης από τρίτους και άφησα την Μαρία να το χειριστεί. Ηθελα να το χειριστώ, αλλά ένιωθα αδύναμη να πω στην Δ. να μας αφήσει μόνες. Δεν μίλησα ξεκάθαρα και προσπαθούσα με υπαινιγμούς να δώσω στην Δ. να καταλάβει ότι έπρεπε να φύγει.

Από την άλλη είχα θυμώσει πάρα πολύ με την Μαρία, γιατί ένιωθα ότι έκανε ερωτήσεις εσκεμμένα, για να χαθεί η συνάντηση.

- Σ. Μαρία, γιατί έκανες συνέχεια ερωτήσεις στην Δ; Δεν μας έχει μείνει χρόνος.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Αφού συνεχώς έκανες ερωτήσεις. Είναι η προτελευταία μας συνάντηση και ήθελα να σε δω. Έτσι όπως έκανες πέρασε η ώρα και σε λίγο θα φύγουμε.
- Μ. Τι έπρεπε να κάνω;

- Σ. Να μην έκανες τόσες πολλές ερωτήσεις.
- Μ. Στέλλα, συγγνώμη που σε στεναχώρησα.
- Σ. Δεν πειράζει Μαρία. Εγώ ζητώ συγγνώμη που σου μίλησα έτσι. Απλώς ήθελα να σε δω περισσότερο, γιατί την επόμενη Τετάρτη θα είναι η τελευταία μας συνάντηση. Γι' αυτό στεναχωρήθηκα.

Αφού μιλήσα απότομα στη Μαρία, αμέσως μετά στεναχωρήθηκα πολύ, γιατί είχα καταλάβει ότι είχε λυπηθεί εξίσου και αυτή γι' αυτό της ζήτησα συγγνώμη.

Παρατηρώντας τώρα αυτή την συνάντηση σκέφτομαι ότι ίσως η συγκεκριμένη περίπτωση ν' αποτελεί και αυτή στοιχείο από την τελική φάση. Όπως αναφέρει η L. Shulman (εκλογή 1983, σελ. 71)

«Παρ' όλο όμως που η τελική φάση έχει μεγάλες δυνατότητες για αξιόλογη εργασία, η ειρωνία είναι ότι πολλές φορές αυτή η φάση είναι η λιγότερο αποδοτική. Αργοπορίες, απουσίες, απάθεια, επιθετική συμπεριφορά και παλινδρόμηση σε παλαιότερους, όχι τόσο ώριμους τύπους συμπεριφοράς, είναι πολλές φορές μερικά από τα χαρακτηριστικά της. Αυτή η συμπεριφορά μπορεί να χαρακτηρίζει τη στάση τόσο του κοινωνικού λειτουργού όσο και του βοηθουμένου ατόμου».

Στην εικοστή-τέταρτη συνάντηση η Μαρία ζήτησε να παίξει με όλα τα παιχνίδια που της είχα δώσει μέχρι τώρα και θέλησε να φτιάξει ένα χαλί.

- Μ. Θα φτιάξω ένα χαλί. Θα σου φτιάξω το χαλί... για να κοιμάσαι.
- Σ. Ωραία. Είναι πολύ μεγάλο... μμ...
- Μ. Βοήθησέ με λίγο εδώ. Πώς μπορώ να το βάλω;
- Σ. Έτσι. Βάλε το χέρι σου εδώ στα ανοίγματα... έτσι τα μπει... ωραία.
- Μ. Τώρα το χαλί θα το βάλω πιο πίσω, θα πάρω την φόρμα. Θέλω το κλειδί. Είναι αυτό;
- Σ. Όχι. Αυτό είναι το ψάρι. Ψάξε καλά και θα το βρεις. Ωραία, το βρήκες. Μαρία, μην το τραβάς, θα το σχίσεις. Γιατί το έσχισες;
- Μ. ...Θέλω το χαρταετό.

- Σ. Ψάξε ακόμη λίγο. Το βρήκες. Τι προσπαθείς να κάνεις; Το έσχισες Μαρία και αυτό. Γιατί το έσχισες; Μήπως είσαι θυμωμένη;
- Μ. ...Αυτό είναι το γλυφιτζούρι;
- Σ. Ναι. Τι κάνεις εκεί; Γιατί τα σχίζεις όλα; Είναι του Κέντρου Μαρία και ξέρεις ότι δεν μπορούμε να τα καταστρέφουμε.

Στην συνέχεια όμως αφού έφτιαξε το χαλί, έδειξε στοιχεία νευρικότητας, σχίζοντας τα παλζ που ήταν κατασκευασμένα από χαρτί. Αμέσως μετά προσπάθησα να την κάνω να εκφραστεί σχεπκά με την τελευταία συνάντηση, αλλά δεν τα κατάφερα.

- Σ. Είναι η τελευταία μας συνάντηση σήμερα. Πώς νιώθεις γι' αυτό;
- Μ. Καλά.
- Σ. Εγώ σήμερα είμαι λίγο λυπημένη.
- Μ. Γιατί;
- Σ. Γιατί είναι η τελευταία μας συνάντηση. Πέρασα πολύ ωραία μαζί σου όλο αυτό το καιρό. Εσύ Μαρία πώς πέρασες;
- Μ. Καλά.
- Σ. Πάντως εγώ χάρηκα πάρα πολύ που σε γνώρισα.
- Μ. Μα αφού με ήξερες και από πριν πώς χάρηκες;
- Σ. Χάρηκα για τη γνωριμία μας γενικά, όλο αυτό το διάστημα.
- Μ. Μα αφού είσαι παλιά μου φίλη, πώς χάρηκες;
- Σ. Χάρηκα για την γνωριμία, το λέμε και σε παλιές μας φίλες, όχι μόνο σε άτομα που γνωρίζουμε κάθε μέρα. Αυτό που ήθελα να πω είναι ότι χάρηκα πολύ που σε γνώρισα και έμαθα πολλά από 'σένα. Θέλεις να ακούσεις μερικά;
- Μ. Ναι, θέλω.
- Σ. Είσαι πολύ καλό κοριτσάκι, όμορφο, έχεις πολύ ωραία φωνή, ξέρεις πολύ ωραία τραγούδια, μου αρέσει ο τρόπος που συμπεριφέρεσαι, είσαι πολύ έξυπνη και μ' έχεις βοηθήσει πολύ. Έμαθα να συνεργάζομαι μαζί σου και αυτό

με βοήθησε πολύ. Μ' έμαθες να ακούω και να κατανοώ τον άλλο και αυτό θα με βοηθήσει εάν κάποτε ξανασυνεργαστώ μ' ένα παιδί της ηλικίας σου.

Με την καθοδήγηση της επόπτριας μου προσπάθησα να κινηθώ όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η L. Shulman (εκλογή 1983, σελ. 79).

«Σ' αυτή την τελευταία συνάντηση χρειάζεται να κάνουν μαζί μία ανασκόπηση για το πώς πάνε τα πράγματα όσον αφορά το πρόβλημα. Αυτό που θα ζητήσει ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο, γιατί μια γενική ανακεφαλαίωση δεν είναι αρκετή. Όταν για παράδειγμα, το άτομο πει ότι οι συναντήσεις με τον κοινωνικό λειτουργό ήταν ανεκτίμητες γιατί έμαθε περισσότερα πράγματα για τον εαυτό του, ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να ρωτήσει: «Ακριβώς τι ήταν αυτό που έμαθες, που το πιστεύεις τόσο σημαντικό για σένα». Η διαδικασία αυτή βοηθά το άτομο να συνειδητοποιήσει και ν' αφομοιώσει ότι έχει μάθει. Ένα άλλο κέρδος για το άτομο πηγάζει από την αναγνώριση των νέων ικανοτήτων που έχει αναπτύξει. Αυτό μπορεί να το βοηθήσει να προετοιμαστεί για το τέλος. Η τελική συνάντηση θα πρέπει να περιλαμβάνει συζήτηση για το τι πήρε ο καθένας μαζί του – κοινωνικός λειτουργός και άτομο – από αυτή την εμπειρία. Σε μία εμπειρία που και οι δύο συμμετέχουν, ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να μάθει από το βοηθούμενο άτομο».

Θέλησα να κάνω μια ανασκόπηση και να μιλήσουμε συγκεκριμένα με την Μαρία, αλλά τελικά μίλησα μόνο εγώ και η Μαρία προτίμησε να τραγουδήσει.

- Μ. Θέλεις να τραγουδήσουμε;
- Σ. Ναι.
- Μ. Θέλω να τα γράψεις.
- Σ. Εντάξει ένα λεπτό να πάρω χαρτί και στυλό.
- Μ. Θέλω να σου πω ένα τραγούδι και να το γράψεις. Είσαι έτοιμη;
- Σ. Ναι. Τι τίτλο έχει;
- Μ. Ένα χέρι παιδικό.
- Σ. Ωραία σ' ακούω.

- Μ. "Ένα χέρι παιδικό και άλλο χέρι πιο μικρούλι, πίνουν φως απ' το σωρό και το ρίχνουν στο σακούλι. Ένα βλέμμα γαλανό δυο σχιστά ματάκια μόνα, κλέβουν τόπους ουρανό να σκεπάσουν τον χειμώνα. Απ' τα προύτια όλου του κόσμου μόνο κράτησε και δως μου, την χαρά ενός παιδιού. Τον Θεό λευκό ή να 'βρω αν ζητήσω μόνο θα βρω στην ματιά ενός παιδιού. Μια καρδούλα παιδική χυρική και δίχως χρώμα με ταλέντα μουσικής ζωγραφίζουνε το χώμα. Τα παιδιά μες στην βροχή κουβαλούν πριν την ακτίδα. Τον Θεό λευκό ή να βρω αν ζητήσω μόνο θα βρω στην ματιά ενός παιδιού."
- Σ. Πολύ ωραίο τραγούδι.
- Μ. Δεν έχω τελειώσει. "Ένα γέλιο παιδικό τόσα γέλια όσα μέρη τραγουδούν το μυστικό που η γλώσσα δεν προφέρει..." Να σου πω ακόμη ένα τραγούδι... θέλω να το γράψεις και αυτό.
- Σ. Είμαι έτοιμη.
- Μ. Το έγραψες αυτό;
- Σ. Ναι.
- Μ. "Απόψε θα τραγουδήσουμε μαζί, ένα τραγούδι που μιλάει για την ζωή μας, για την ελπίδα, την φιλία την αγνή, η αγάπη που μιλάει μες στην ψυχή μας. Την ευτυχία πάντοτε μες στην ζωή μας, την χαρίζουν οι μικρές καλές στιγμές μας. Μια φιλία, ένα χαμόγελο γλυκό, μια προσμονή, μια σκέψη τρελλή σαν σε όνειρό μας. Αλήθεια αξίζεις σ' αυτή την ζωή ν' αγαπάς και να σ' αγαπάνε να εκτιμάς την κάθε στιγμή που εσύ γελάς ενώ όλοι πονάνε."
- Σ. Πολύ ωραίο τραγούδι. Μου αρέσει πάρα πολύ. Μιλάει για την αγάπη και την αγνή φιλία;
- Μ. Ναι.
- Σ. Σαν τη φιλία τη δική μας;
- Μ. ...Το έγραψες;
- Σ. Ναι.

- Μ. Σίγουρα;
- Σ. Ναι. Θέλεις να το τραγουδήσουμε μαζί;
- Μ. Ναι.
- Μ+Σ. Απόψε θα το τραγουδήσουμε... ενώ όλοι πονάνε.
- Μ. Θα σου πω ακόμη ένα. "Είμαστε παιδιά σαν σε συντροφιά τότε και η μοναξιά μας άρεσε πολύ τότε. Μάθημα σωλφές γύρω απ'το παλιό πιάνο. Νότες δυνατές, νότες απαλές, πιάνο... ντο σι μι μι..."
- Σ. Ξέρεις πολύ ωραία τραγούδια.
- Μ. "Πρέπει μια και καλή να το χωνέψεις πώς δεν τα πάω καλά με τις δεσμεύσεις."
- Μ+Σ. "Πρέπει μια και καλή να το χωνέψεις α πα πα πα πώς δεν τα πάνω καλά με τις δεσμεύσεις."

Η Μαρία πάλι θέλησε να γράψω τα τραγούδια της. Όπως παρατήρησα πάλι τα τραγούδια της ήταν πολύ εύστοχα.

Αμέσως μετά ζήτησε την Στέλλα και έβαλε τις πλαστελίνες σε σειρά.

- Μ. Πού είναι η Στέλλα;
- Σ. Η Στέλλα που είναι φτιαγμένη από πλαστελίνη;
- Μ. Ναι.
- Σ. Είναι μέσα στο κουτί με την Μαρία, τη μητέρα σου και τον πατέρα σου.
- Μ. Θέλω να τα βγάλεις έξω από το κουτί. Να τα βάλεις εδώ. Βγάλε πρώτα τον πατέρα μου.
- Σ. Τον έβαλα.
- Μ. Βάλε τώρα την μητέρα μου δίπλα, μετά την Στέλλα δίπλα και μετά την Μαρία.
- Σ. Όλοι είναι εδώ μπροστά σου. Άγγιξε τα εάν θέλεις.
- Μ. Χα... τι είναι αυτό;

- Σ. Είναι η μύτη του πατέρα σου.
- Μ. Τα φασόλια πού είναι;
- Σ. Εδώ.
- Μ. Θέλω να σου δίνω φασόλια και εσύ να κάνεις πως είσαι ο πατέρας μου.
- Σ. Να κάνω πως τρώω;
- Μ. Ναι. Έλα κάνε πως τρώει ο πατέρας μου.
- Σ. Μμ... πολύ ωραία τα φασόλια που έφτιαξες Μαρία.
- Μ. Χα... έλα και άλλα.
- Σ. Μμ... είναι πολύ νόστιμα.
- Μ. Χα...
- Σ. Γιατί γελάς; Έτσι μιλάει ο πατέρας σου;
- Μ. Ναι. Έλα και άλλα.
- Σ. Μμ... έχω φουσκώσει όμως, δεν θέλω άλλα. Ευχαριστώ Μαρία, το φαγητό ήταν υπέροχο.

Πιστεύω ότι η σειρά που είχε τοποθετήσει τις πλαστελίνες η Μαρία δεν ήταν τυχαία. Σκόπιμα ήθελε να με τοποθετήσει ανάμεσα στην μητέρα της και σ'αυτήν. Στην συνέχεια θέλησε να με ευχαριστήσει προσφέροντας μου φασόλια, αλλά αυτή την φορά ήθελε να προσποιούμε ότι είμαι ο πατέρας της. Ακόμη δεν έχω καταλάβει εάν η Μαρία μέσα από αυτό το περιστατικό ήθελε να δώσει κάποιο μήνυμα ή ήταν εντελώς τυχαίο.

Η συνάντηση έκλεισε ομαλά, χωρίς να γίνει κάτι αξιοσημείωτο. Αγκαλιαστήκαμε σφικτά και φιληθήκαμε, αλλά αυτή την φορά πιστεύω ότι οι δύο νιώσαμε αλλιώτικα από τις άλλες φορές. Η δύναμη των συναισθημάτων βρισκόταν στο αποκορύφωμά της, αφού μόλις έκλεισε η συνάντηση και επέστρεφα στο σπίτι μου. Ξέσπασα σε κλάματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Αξιολόγηση της θεραπευτικής σχέσης

Η σχέση μου με την Μαρία δεν ξεκίνησε ως θεραπευτική, εντούτοις στην πορεία όμως εξελίχθηκε μια θεραπευτική σχέση. Αρχικά τα συναισθήματά μου για τη Μαρία δεν ήταν θετικά, ίσως λόγω κάποιας προσωπικής μου εμπειρίας του στενού οικογενειακού μου κύκλου που παρουσίαζε παρόμοιο πρόβλημα.

Τα συναισθήματα που κυριαρχούν στην αρχική φάση ήταν οίκτος, άγχος για την εξέλιξη της θεραπευτικής σχέσης και μια εσωτερική αναστάτωση, η οποία πιστεύω προερχόταν από το πρόβλημα της Μαρίας και παράλληλα με την σύνδεση που έκανα με τα προσωπικά μου βιώματα χωρίς τότε να το αντιλαμβάνομαι.

Πιστεύω σε αυτή την φάση είχε λειτουργήσει η αντιμεταβίβαση, αφού η Μαρία είχε εκδηλώσει στοιχεία επιθετικότητας προς εμένα.

«Αντιμεταβίβαση είναι μια λειτουργία ακριβώς αντίθετη της μεταβίβασης: είναι οι συναισθηματικές αντιδράσεις και οι προβολές από μέρους του Συμβούλου ή θεραπευτή προς το άτομο (Cohen 1952). Σε μια ευρύτερη θεώρηση, στην έννοια της αντιμεταβίβασης συμπεριλαμβάνεται κάθε συνειδητή ή κατά κανόνα μη συνειδητή έκφραση συναισθημάτων ή διαθέσεων ή ακόμη και συμπεριφορά από πλευράς Συμβούλου προς το άτομο.

Η αντιμεταβίβαση εκφράζεται με πολλούς τρόπους μέσα από τη συμπεριφορά του Συμβούλου, όπως για παράδειγμα ως θυμός, ως τιμωρία, ως επίπληξη, ως βιασύνη, ως απότομη στάση, ως χαρά, ως αγάπη κ.ο.κ.

Συνήθως αποτελεί χαρακτηριστικό των νέων Συμβούλων, στην προσπάθεια των οποίων συχνά προκαλεί ιδιαίτερα εμπόδια και προβλήματα.

Ως βασικές απίες της αντιμεταβίβασης έχουν θεωρηθεί πολλές, μεταξύ των οποίων ως κυριότερη προβάλλεται το άγχος του συμβούλου, ιδιαίτερα του νέου. Το άγχος αυτή στη συμβουλευτική σχέση προκαλείται από τρεις συντελεστές: τα προσωπικά προβλήματα του Συμβούλου, περιστασιακές πιέσεις και η μεταβιβαζόμενη από το άτομο πίεση». (Τομ. Α, εκδ. Γρηγόρη, 1998, σελ. 127).

Στην πορεία της θεραπευτικής σχέσης, οι συναντήσεις πήραν άλλη τροπή. Μέσα από τις συναντήσεις και αντίστοιχα μέσα από την καθοδήγηση της επόπτριας μου είχα ανπληφθεί τα συναισθήματα και τις δικές μου αντιδράσεις και πώς αυτά επηρέαζαν την σχέση της Μαρίας μαζί μου.

«Θα αναφερθούμε ιδιαίτερα στον παράγοντα της ιδιαιτερότητας του ατόμου, όσον αφορά την ψυχοσύνθεση του. Αυτός επηρεάζει σημαντικά την πορεία μιας συνέντευξης, γιατί συμβάλλει ιδιαίτερα στην δημιουργία της ποιότητας της επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων που έχουν εμπλακεί σ' αυτήν και συμπεριλαμβάνει άμεσα το συναίσθημα που αναπτύσσεται μεταξύ των εμπλεκομένων σ' αυτή την διαδικασία.

Αυτή η αλληλοεπίδραση που παρατηρείται στα συναλλασσόμενα σε μία συνέντευξη άτομα, συμπεριλαμβάνει την ψυχολογική ωριμότητα και τις προκαταλήψεις και αποτελεί την βασική πορεία που παίρνει η κάθε συνέντευξη. Το σοφό ρητό των αρχαίων Ελλήνων "Γνώθι σ'αυτόν" πρέπει να εφαρμόζεται όσο το δυνατόν, απ'όσους παίρνουν ή δίνουν συνέντευξη. Το γεγονός ότι η προσοχή μας στην συνέντευξη πρέπει να στρέφεται συνεχώς σε δύο κατευθύνσεις, δηλαδή στον εαυτό μας και προς τον άλλον (Α. Garrett, 1942, 1982) είναι κάτι πολύπλοκο». (Σημ. Johnson – Τουρνά, 1997, σελ. 3)

Πιστεύω μέσα από την θεραπευτική σχέση είχα αναπτύξει την απαιτούμενη ψυχολογική ωριμότητα και αυτό φάνηκε στην εξέλιξη της σχέσης.

«Στην προκειμένη περίπτωση, ως ψυχολογική ωριμότητα ορίζεται η εξελικτική διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο διαφοροποιείται / αποχωρίζεται συναισθηματικά από την οικογένεια καταγωγής, ενώ εξακολουθεί να διατηρεί κάποια συναισθηματική

επαφή μαζί της και μ'αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνει μια σχετική διαφοροποίηση, αυτονομία ή εξατομίκευση (Johnson Touma, 1990)». (εκλ. Οκτώβριος, 1992, σελ. 399).

Ως αποτέλεσμα της ψυχολογικής ωριμότητας επήλθε η ενσυναίσθηση.

«Η ενσυναίσθηση οικοδομείται πάνω στην αυτοεπίγνωση. Όσο περισσότερο ανοικτοί είμαστε στις ίδιες μας τις συγκινήσεις, τόσο περισσότερο ικανοί θα είμαστε στο να αντιληφθούμε τα συναισθήματα». (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, D. Goleman, 1998, σελ. 148).

Υποσυνειδητά αρχικά και ενσυνειδητά στην συνέχεια, είχα καταφέρει να εφαρμόσω της αρχές της V. Axline που ακολουθεί ο θεραπευτής στη μη κατευθυνόμενη παιγνιοθεραπεία:

- «Ο θεραπευτής πρέπει να αναπτύσσει μια ζεστή, φιλική σχέση με το παιδί.
- Ο θεραπευτής πρέπει να αποδέχεται το παιδί όπως ακριβώς είναι.
- Ο θεραπευτής πρέπει να καθιερώνει, στη σχέση του με το παιδί, ένα κλίμα συμπαθητικής ανεκτικότητας, ώστε το παιδί να νιώθει τελείως ελεύθερο να εκφράσει τα συναισθήματά του.
- Ο θεραπευτής πρέπει να αναζητεί τρόπους να διαπιστώσει πώς νιώθει το παιδί και να το βοηθήσει να αποκτήσει βαθιά γνώση της έκδηλης συμπεριφοράς του.
- Ο θεραπευτής πρέπει να έχει απόλυτη πεποίθηση ότι το παιδί εγκλείει μέσα του την ικανότητα να λύνει μόνο του τα προβλήματά του, αν του δοθεί η ευκαιρία να το κάνει. Η ευθύνη για τις επιλογές και τις αλλαγές στη συμπεριφορά ανήκει στο ίδιο το παιδί.
- Ο θεραπευτής πρέπει να μην δείχνει βιασύνη, να μην επισπεύδει τη θεραπεία. Η θεραπεία είναι μια βαθμιαία σταδιακή διαδικασία.
- Ο θεραπευτής δεν πρέπει να επιχειρεί να κατευθύνει τις πράξεις του παιδιού ή τη συζήτηση μαζί του, με κανέναν τρόπο. Το ίδιο το παιδί ανοίγει το δρόμο και ο θεραπευτής ακολουθεί.

- Ο θεραπευτής θέτει στη συμπεριφορά του παιδιού εκείνους μόνο τους περιορισμούς που θα κρατούν τη θεραπευτική διαδικασία σε πλαίσια ρεαλιστικά, μέσα στον κόσμο της σκληρής πραγματικότητας και που θα κάνουν το παιδί να συνειδητοποιήσει την ευθύνη που έχει σε αυτήν τη θεραπευτική σχέση». (M. Herbert, Β' Τόμος, 1992, σελ. 227-228).

Είχα αισθανθεί ότι προς την τελική φάση η θεραπευτική σχέση λειτουργούσε πιο σωστά. Υπήρχε μια συνέπεια στις τεχνικές μου και είχα περισσότερο θάρρος και αυτοπεποίθηση. Ένιωθα να έχω περισσότερο ενδιαφέρον για τις συναντήσεις και πιο πολύ ζωντάνια.

Συμπεράσματα – Εισηγήσεις

Μέσα από την προσωπική μου εμπειρία στο πλαίσιο πρακτικής άσκησης είχα την δυνατότητα να αποκομίσω πάρα πολλά. Είχα την ευκαιρία να γνωρίσω τις αντιδράσεις και τα συναισθήματα ενός τυφλού παιδιού προσπαθώντας να εφαρμόσω τις γνώσεις που πήρα μέσα από την Κοινωνική Εργασία. Στην προσπάθειά μου αυτή είχα στενή συνεργασία και καθοδήγηση από την επόπτριά μου.

Ο χρόνος που μου είχε δοθεί ήταν δύο από τα τέσσερα εξάμηνα της πρακτικής άσκησης. Θέλοντας να πραγματοποιήσω τη μελέτη αυτή, συνέχισα ακόμη ένα εξάμηνο εμποτευόμενης εργασίας (εβδομαδιαίως), ενώ ταυτόχρονα είχα τοποθετηθεί και σ' άλλο πλαίσιο.

Είναι γεγονός ότι δύο εξάμηνα στο ίδιο πλαίσιο δεν είναι αρκετά για την ολοκλήρωση των εμπειριών ενός σπουδαστή. Έτσι σαν πρώτη εισήγηση θέτω το εξής: να δίνεται περισσότερος χρόνος στον σπουδαστή, έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα να βιώσει τα στάδια και την εξέλιξη από την αρχή μέχρι το τέλος της Κοινωνικής Εργασίας στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

Ένα άλλο σημείο που μ' έχει απασχολήσει μέσα από την πρακτική μου άσκηση, στο Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες – είναι ότι δεν υπήρχαν τα κατάλληλα μέσα και οι κατάλληλοι χώροι, για να μπορέσω να διεκπαιρέω σωστά αυτό που επιθυμούσα. Άρα είναι σημαντικό πριν τοποθετηθούν οι σπουδαστές στους χώρους πρακτικής να γίνεται κάποια προεργασία έτσι ώστε να υπάρχουν οι κατάλληλοι χώροι και τα μέσα για σωστή πρακτική άσκηση.

Στην προσπάθειά μου να ασχοληθώ επαγγελματικά σ'αυτήν την θεραπευτική διαδικασία αντιμέτωπισα δυσκολίες, οι οποίες πηγάζουν από το γεγονός ότι οι γνώσεις που προσφέρονται από την Σχολή Κοινωνικής Εργασίας, ειδικά για τα άτομα με ειδικές ανάγκες είναι περιορισμένες. Αν λάβει κανείς υπόψιν ότι πολλοί επαγγελματίες Κοινωνικοί Λειτουργοί απορροφούνται σε πλαίσια όπου ασχολούνται κατ' εξοχήν με άτομα με ειδικές ανάγκες, πιστεύω πως θα πρέπει να προστεθεί ακόμη ένα μάθημα το οποίο να δίνει στον σπουδαστή τα εφόδια για να μπορεί να εργαστεί μελλοντικά στα πλαίσια αυτά.

Μια τελική διαπίστωση από την εμπειρία μου αυτή είναι ότι μέσα από το Κέντρο Στήριξης Πολιτών με Ειδικές Ανάγκες, δινόταν βοήθεια σε άτομα με ειδικές ανάγκες. Εντούτοις δεν υπήρχε παράλληλα κάποια άλλη οργανωμένη υπηρεσία η οποία να μπορεί να προσφέρει βοήθεια και στήριξη στους γονείς των ατόμων αυτών. Πολλές φορές αισθάνθηκα την ανάγκη για πιο στενή συνεργασία με την μητέρα της Μαρίας, είτε για να πάρω περισσότερα στοιχεία για την οικογένεια, είτε για να συνεργαστούμε για την καλύτερη αντιμετώπιση της συμπεριφοράς της Μαρίας.

Δυστυχώς όμως έβλεπα ότι και οι ίδιοι οι γονείς χρειάζονταν στήριξη την οποίαν δεν είχαν, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να προσφέρουν αρκετά στην διαδικασία της θεραπευτικής σχέσης. Ως εκ τούτου, πιστεύω πως η δημιουργία ενός Πλαισίου το οποίο θα στηρίζει και θα καθοδηγεί τους γονείς των ατόμων με ειδικές ανάγκες είναι ζωτικής σημασίας για την εξέλιξη των παιδιών αυτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γκλυντ Τόμας, Ανζελ Σιλκ Η Ψυχολογία του παιδικού σχεδίου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997.
2. Εκδ. Γρηγόρη Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία, Τόμος Α', Αθήνα 1998.
3. Επιμ. Κούρος Ψυχολογικά θέματα παιδικών και εφήβων, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Τόμος Β', Αθήνα 1993.
4. Στάθης Φ. Θέματα Ειδικής Αγωγής, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994.
5. Χαραλαμποπούλου Β. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας, Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα 1987.
6. Χρήστου Μ. Διδακτικά προγράμματα για παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, Λευκωσία 1990.
7. Annette Garrett Η Συνέντευξη αρχές και μέθοδοι, (μετάφραση Κ. Μουστάκα), Αθήνα 1982.
8. Beth I. Kalish-Weiss, The Arts in Psychotherapy, 1983.
9. Daniel Goleman Η συναισθηματική νοημοσύνη, (μετάφραση Α. Παπασταύρου), Ι. Θ. εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
10. Hellen Harris Perlman Κοινωνική Εργασία με άτομα, (μετάφραση Α. Καρουτσή), εκδ. Ατλαντίς, Σικάγο 1957.
11. Judith Aron Rubin Θεραπεύοντας παιδιά μέσα από την τέχνη, (μετάφραση Γ. Σκαρβέλη), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
12. Martin Herbert Ψυχολογικά προβλήματα της παιδικής ηλικίας, Επόπτης Παρασκευόπουλος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Τόμος Β', Αθήνα 1992.
13. Tessa Dalley, Caroline Case, Joy Schaverien, Felicity Weir, Diana Halliday, Patricia Nowell Hall, Diane Waller Θεραπεία μέσω Τέχνης, (μετάφραση Γ. Σκαρβέλη), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
14. Σημειώσεις από τις παραδόσεις στο μάθημα «Μεθόδους Κοινωνικής Εργασίας», (Συνέντευξη), Τζόνσον Τουρνά, Πάτρα 1997.

15. Σημειώσεις από τις παραδόσεις στο μάθημα «Μέσα Διαγνωστικά και Θεραπευτικά», Κοινωνικής Εργασίας, Μ. Φιλππίδου, Αθήνα 1998.
16. Johnson Touma, Εκλογή, Οκτώβριος 1992, Τεύχος 95.
17. Lawrence Shulman «Η δυναμική της τελικής φάσης εργασίας με άτομα και ομάδες» Εκλογή, Αύγουστος 1983.

